

økonomi og politik

Kvartalsskrift udgivet af
Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi

52. årgang · nummer 4 · 1978

Munksgaards Forlag · København 1979

ØKONOMI OG POLITIK

52. årgang nr. 4 - 1978

Indhold

<i>Martin Paldam:</i> På vej mod lønmodtagerstaten - en oversigt over lønkvotens udvikling i OECD-området 1948-75	287
<i>Jan Jakob S. Floryan:</i> Samspillet mellem Det europæiske poli- tiske Samarbejde og De europæiske Fællesskaber	310
<i>Henrik Preben Perregaard:</i> Økonomiske reformer i Ungarn gennem ti år	325
<i>Søren Riishøj:</i> Omkring COMECON's 30 års jubilæum	364
Udviklingen i den internationale og den danske økonomi	377

Kvartalsskrift

udgivet af Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi
Munksgaards Forlag · København 1979

FORFATTERNE

Martin Paldam, lektor ved Økonomisk Institut, Århus Universitet, cand. polit.

Jan Jakob S. Floryan, stud. scient. pol. ved Institut for Statskundskab, Århus Universitet.

Henrik Preben Perregaard, adjunkt ved Økonomisk Institut, Århus Universitet, cand. oecon.

Søren Riishøj, adjunkt ved Christianshavns gymnasium, hovedfag: Samfundsfag, cand. mag.

Den økonomiske oversigt udarbejdes af cand. polit. *Anne-Katrine Pilegaard*, Privatbanken A/S.

Udgivelsen er støttet af Statens samfundsvidenskabelige Forskningsråd.

Eftertryk uden kildeangivelse ikke tilladt.

ØKONOMI OG POLITIK udkommer med et hæfte i hvert kvartal. Årsabonnement 100 kr. incl. moms. Enkelte hæfter 30 kr. incl. moms. Ansvarshavende redaktør: Borgmester, cand. polit. H. THUSTRUP HANSEN, tlf. (01) 15 38 00. Selskabets formand: Professor, dr. phil. SVEN HENNINGSEN. Redaktionsudvalg: Professor H. P. CLAUSEN, lektor, cand. mag. KNUD LARSEN, professor MOGENS PEDERSEN og lektor, cand. mag. CHRISTIAN THUNE. Redaktion: Selskabet for Historie og Samfundsøkonomi, Rosenborggade 15, 1130 København K. Ekspedition og abonnement: Munksgaards Forlag A/S, Nørre Søgade 35, 1370 København K, tlf. (01) 12 70 30. Abonnement kan endvidere tegnes i alle boglader.

Tryk: Anton Nielsens Bogtrykkeri, København.

Udsendt i boghandelen marts 1979.

På vej mod lønmodtagerstaten

en oversigt over lønkvotens udvikling i OECD-området 1948-75

*Martin Paldam*¹⁾

I. Bowley's lov

1. Et af de virkeligt klassiske emner for den økonomiske teori er den funktionelle indkomstfordeling, d. v. s. fordelingen mellem løn og profit. På trods af at det måske dybest set er en af de mindst interessante af de mange indkomstfordelinger, man kan studere, er det uden tvivl den fordeling, som har påkaldt sig mest interesse. Det følgende indeholder en oversigt over lønkvotens forbløffende vækst i OECD området siden 2. Verdenskrig.

I afsnit II skal vi definere en række forskellige mål for lønkvoten og i afsnit III gengives så hovedtallene. Afsn. IV indeholder forskellige korrektioner af tallene. Endelig diskuteres det i V, hvorlænge denne udvikling kan fortsætte, og i afslutningen VI overvejes et par bredere perspektiver på specielt den danske udvikling. Da de danske tal er under kraftig revision, er de diskuteret i et appendix.

2. Først kan der imidlertid være grund til at omtale, hvad vi i teorihistorisk lys kunne forvente om lønkvoten l_w .

Så forskelligt klassikerne end så på mange ting, var de dog nogenlunde enige om, at lønkvoten måtte forventes at have en faldende trend. Mest eksplicit var Ricardo (1772-1823), hvis udviklingsmodel beskriver, hvordan fordelingen langsomt forskubbes til fordel for jordejerne, d. v. s. godsejerne. Næsten lige så klart er resultatet i Marx's (1818-83) udgave af modellen, hvor det er kapital-ejerne, d. v. s. kapitalisterne, der vinder i fordelingsspillet. Ja, de vinder i en sådan grad, at det fører til overakkumulation, faldende profitrater og efterhånden stadig større kriser.

Det var først for et halvt hundrede år siden, at der begyndte at eksistere så mange data for udviklingen i lønninger og profiler, at man kunne analysere, hvordan l_w faktisk udviklede sig. Den store foregangsmand var den engelske statistiker og nationalregnskabspioner Arthur L. Bowley (1869-1957), der i

1. Lektor ved Økonomisk Institut, Århus Universitet. Artiklen er et led i et projekt, der har modtaget et tilskud fra Statens Samfundsvidenskabelige Forskningsfond. Jeg har haft stor glæde af en række diskussioner med Peder J. Pedersen under udarbejdelsen, ligesom jeg er taknemmelig for en række kommentarer fra Jørgen Gelting, Karsten Laursen, Erik Strøjer Madsen og N. V. Skak Nielsen. En engelsksproget version med en mere grundig teoretisk diskussion vil fremkomme i *The International Journal of Social Economics* 1979, nr. 1.

tyverne skrev en række bøger om lønningernes og indkomstfordelingens historie²). Heraf fremgår bl. a. at der ikke kan påvises nogen klar trend i l_w i de foregående 100 års tal. Det samme resultat blev i 1934 fremlagt af Paul H. Douglas (1892–1976) i hans monumentale »Theory of Wages«, der fortrinsvis omhandler amerikanske tal.

3. Bowley's resultater har siden da været kendt under navnet Bowley's lov, der ganske enkelt siger, at l_w på lidt længere sigt er konstant. Heri ligger, at l_w ganske vist kan svinge over konjunkturforløbet; men den vender tilbage til en eller anden »magisk værdi«, der således har karakter af en grundlæggende naturlov. Dette synspunkt er f. eks. udtrykt med stor styrke af Keynes (1883–1946). Også i Samuelson's berømte lærebog udtrykkes der en betydelig tillid til Bowley's lov.

Douglas gik et skridt videre end Bowley og opstillede en teori til forklaring af, hvorfor l_w er konstant³). Denne teori er sammenfattet i den siden da så umådeligt benyttede Cobb-Douglas produktionsfunktion, hvor en substitutionselasticitet på præcis 1 sikrer, at l_w forbliver konstant, hvad der end sker.

I deres opgør med den neo-klassiske tradition i moderne vækstteori har Joan Robinson og Nicolas Kaldor givet alternative forklaringer på, hvorfor l_w er konstant o. s. v., o. s. v.

Denne liste kunne let gøres meget længere. Jeg er ikke i tvivl om, at det i dette århundrede har været den helt overvejende opfattelse, at l_w er en af de meget få virkelig konstante størrelser i økonomien.

4. En af de lidt ironiske pointer omkring Bowley's lov er den begrebsglidning, der er foregået i dét, som skulle være konstant. Oprindeligt var det lønmodtagerens andel l_w ; men allerede engang i 40'erne blev det i stedet f_w , d. v. s. andelen til produktionsfaktoren arbejdskraft jvf. afsn. II.

Da heller ikke f_w holdt sig stabil gled mange over til at tro, at det konstante skulle være en standardberegnet lønkvote, d. v. s. en hypotetisk lønkvote beregnet for en fastholdt sektorfordeling. Denne glidning er måske foretaget ud fra analysen i Solow (58).

I det følgende skal vi ikke behandle denne sidste variant, hvor internationalt sammenlignelige tal næppe eksisterer. Det bør dog nævnes at specielt for Danmark udviser de tilsvarende serier – når de beregnes for industrisektoren alene en klart mindre stigning end end anførte aggregerede tal, hvad der ikke kan undre.

2. En nyere oversigt over den historiske viden findes i kap. 4 i Bronfenbrenner (71) og i King and Regan (76). Specielt for danske tal må henvises til Milhøj (54), Madsen (75), Dørf (76), Bjerke & Vangskjær (75) og Pedersen (77). De nyere tal er bl. a. diskuteret af Nordhaus (74) og Feldstein & Summers (77).

3. Jvf. Cobb and Douglas (28) og igen Douglas (34) og (67) eller for en oversigt kap. 16 i Bronfenbrenner (71) og Solow (70). En avanceret oversigt over de forskellige teorier på området findes i kap. 7.2.1 i Wan (71).

II. Alternative definitioner på lønkvoten $l_w = W/Y$ og faktorlønkvoten

$$f_w = (W + Q_w)/Y$$

1. Lønkvoten bygger på en deling af de samlede indkomster Y i en løn- og en profitdel $Y = W + Q$. Heraf fremkommer en løn- og profitkvote $l_w = W/Y$ og $l_q = Q/Y$. Vi skal overalt regne disse kvoter i procent, og vi har så, at $l_w + l_q = 100$.

Der er mange muligheder for at variere indholdet i såvel tæller som nævner. Vi skal behandle 4 varianter, hvoraf de tre hænger sammen med de mange definitioner på Q .

Idet vi antager, at den samlede befolkning i erhverv er på $N = N_w + N_q$, hvor N_w er antallet af lønmodtagere og N_q antallet af selvstændige, giver $Y = W + Q$ en opdeling af indkomsterne til de to grupper af indkomsttagere.

Den første variant af l_w fremkommer nu, når vi til W lægger alle arbejdsgiverbidrag til sociale fonds, forsikringsordninger o. l. til fordel for lønmodtagerne. Dette gøres næppe på helt den samme måde i de internationale definitioner og i de gamle danske. Dette kan forklare nogle af afvigelserne mellem tallene, jvf. appendix. Hidtil har disse beløb dog været små⁴).

2. For det andet kan man betragte enten brutto- eller nettobegreberne for Q og Y . Hele korrektionen fra brutto- til nettotallene foretages i Q , medens W er uændret. Betragtes en bruttolønkvote l_w på 0.65 defineret på (gammel) dansk vis, stiger dette tal til ca. 0.70, hvis vi går over til den internationale definition på »brutto« (der er netto for reparation og vedligeholdelse). Tallet stiger yderligere til ca. 0.75, hvis vi regner netto for afskrivninger.

I det følgende skal vi bruge OECD's udtryk, hvor Y er *nettonationalindkomsten* og Q altså profitten netto for ikke blot reparation og vedligeholdelse, men også for afskrivninger. D. v. s. at Q virkelig er et mål for de selvstændiges »relle« indkomster før skat⁵).

3. For det tredje kan man dele de selvstændiges indkomster i en imputeret lønindkomst for udført arbejde og en kapital aflønning: $Q = Q_w + Q_q$. Svarende her til får vi to *faktoraflønningskvoter* $f_w = (W + Q_w)/Y$ og $f_q = Q_q/Y$. Disse faktoraflønningskvoter kan naturligvis regnes både brutto og netto⁶).

Det er i princippet f_w og f_q , der viser, hvordan faktoraflønningen til arbejde

4. Noget helt andet ville det være, hvis der blev indført en af de foreslåede former for ØD, idet der her ville fremkomme en mellemform mellem W og Q , som skulle »klemmes ind« i systemet, sådan at enten l_w eller l_q faldt tilsvarende. Jvf. herom afsn. VI.

5. De så meget omtalte »arbejdsfri indtægter« er i det store hele ikke med i nationalregnskabet – dette gælder såvel stigninger i jord- og ejendomsværdier ud over de almindelige prisstigninger, omfordelinger mellem debitorer og kreditorer o. l. Kunne man medtage arbejdsfri indtægter, ville dette nok reducere l_w lidt; men næppe afgørende ændre det billede, som fremkommer i det følgende.

6. En sprogbrug, hvor der sondres klart mellem lønkvoter og faktoraflønningskvoter, er desværre ikke normal, men ville være meget praktisk. Hvad, der her kaldes faktorlønkvoten, kaldes ofte »den standardiserede lønkvote«; men betegnelserne er desværre langt fra standardiserede, så jeg skal bruge den anførte sprogbrug, som vist ikke kan misforstås.

og kapital udvikler sig. Dertil kommer, at f 'erne på en helt anden måde end l 'erne er uafhængige af forskydninger i forholdet mellem antallet af selvstændige og lønmodtagere – altså af de to ratioer $n_w = N_w/N$ og $n_q = N_q/N$.

Den formel man altid i praksis bruger ved imputeringen af en løn til selvstændige er $Q_w = w \cdot N_q$, hvor $w = W/N_w$, d. v. s. $Q_w = W \cdot N_q / N_w$. Man tilregner altså de selvstændige en gennemsnitsløn, svarende til, at det store antal af selvstændige er i håndværksprægede erhverv⁷).

Den største vanskelighed ved at bruge denne teknik opstår, når man betragter en dualøkonomi – d. v. s. en økonomi med en lavproduktiv traditionel sektor og en højproduktiv moderne sektor. Her vil lønningerne i den moderne sektor nemlig ofte overstige de samlede indkomster pr. beskæftiget i den traditionelle sektor. I denne situation kan man meget vel få, at f_w bliver over 100, uden at man alligevel kan sige, at kapitalaflønningen er negativ. Det er altså en betingelse for at kunne beregne meningsfulde værdier af f_w , at vi behandler en udviklet økonomi, hvor sektorproduktiviteterne er nogenlunde ens.

De tal vi skal betragte i afsnit III er for lønkvoten, medens vi i afsn. IV diskuterer, hvordan de ændrer sig, når vi går over til at betragte faktoraflønning.

4. Den fjerde variant opstår ved disaggregering på sektorer. Her er mulighederne legio; men for internationale sammenligninger indsnævrer data hurtigt spillerummet.

Igen her er målene l_w og l_q langt mere følsomme overfor ændringer i sektorsammensætningen, end f_w og f_q kan formodes at være. De to store trends i de fleste OECD-lande – jvf. det følgende – er som bekendt et relativt fald i landbrugssektoren, hvor l_w er lav, og en stigning i den offentlige sektor, hvor l_w er høj. Disse to trends bevirker altså begge en stigning i den samlede l_w . Derimod adskiller de to sektors f_w 'er sig meget mindre fra hinanden, idet de begge er noget under gennemsnit. Det betyder, at f_w bliver langt mindre følsom over for de to nævnte hovedtrends end l_w ⁸).

5. Med denne opsplætning af begreberne kan vi vende tilbage til teorierne i afsn. I. Det er nu en væsentlig pointe, at det for nogle teoridannelser er l_w og l_q , der er de relevante størrelser, medens det for andre er f_w og f_q . Ja, det må tilmed være sådan, at de to stridende hovedskoler indenfor moderne vækst- og fordelingsteori har brug for hvert sit begrebspar.

7. Det rimelige heri kan i høj grad diskuteres. På den ene side kan man sige, at de selvstændige nok i snit arbejder noget mere og hårdere end den gennemsnitlige lønmodtager. På den anden side er det nok sådan, at de selvstændige, der rent faktisk overgår til lønmodtagerstatus, gør dette til en løn under w . Som oftest sker overgangen dog fra generation til generation, og så er det vanskeligt at anvende andet end w i beregningen.

8. For en meget grundig diskussion af sektorlønskvote i Danmark kan henvises til Bjerke & Vangskjær (75).

Den så langt største af de to »skoler« – af nogle kaldet den neo-neo-klassiske eller Cambridge (Mass) skolen – bygger grundlæggende *vækstteorien på produktionsfunktioner*, og fordelingsteorien udledes herfra som en faktoraflønnings-teori. Her er det så åbenbart begreberne f_w og f_q , der er de relevante⁹).

Den anden retning – ofte kaldet den venstrekeynesianske eller Cambridge (UK) skolen – går så nogenlunde omvendt til værks. Her siger man, at det er de grundlæggende *ejendoms- og klasseforhold, der bestemmer fordelingen*. Herovenpå bygges så væksten som en *akkumulationsteori*¹⁰).

Det man i akkumulationsteorien frem for alt vender sig imod ved vækstteorien, er tanken om faktoraflønning efter grænseproduktivitet. Kapitalisterne akkumulerer p. g. a. deres »animal spirit« og hinsides enhver fornuft. Her bliver så vidt jeg kan se, de relevante begreber l_w og l_q .

III. Serierne for nettolønkvoten

1. I fig. 1 a–c er optegnet tallene for nettolønkvoten, beregnet som skildret i II, for næsten alle OECD-lande. For de første par år er tallene af mange grunde mere usikre – de stammer her fra ILO's tabelværker. Fra 1950–74 er de fra OECD-tabeller med nogle få undtagelser. For 1975 er alle tal ret usikre og foreløbige¹¹).

Da de danske tal har en særlig interesse er figurerne lavet som en sammenligning af de danske tal med først 5 små Nordeuropæiske lande, så 7 store lande og endelig med en restgruppe på 8 lande med en noget lavere lønkvote end vores.

Da vore forventninger – jvf. afsn. I – var at kurverne skulle have et meget fladt forløb, er skaleringen valgt sådan, at den stigende trend i alle 17 landes tal træder klart frem! Jeg vil tro, at der næppe kan være nogen af de i afsn. I refererede autoriteter, der har forestillet sig, at lønkvoterne i alle de vigtigste »kapitalistiske« lande over en 30 årig periode skulle kunne forskubbe sig med så meget som mellem 10 og 25 procentpoint – og da slet ikke opad.

2. Det ses, at de danske tal begynder midt i fordelingen; men ender i den øverste ende, således at stigningen bliver relativt stor. Betragtes kun den bedst be-

9. Det er for denne skole, at Cobb-Douglas funktionen har dannet udgangspunktet, omend man naturligvis har arbejdet med mange andre formuleringer, jvf. således Wan (71). Det er værd at bemærke, at i den oprindelige artikel, Cobb & Douglas (28), indføres den bekendte funktion rent faktisk for at forklare l_w 's konstans. I de fleste senere studier er det dog som omtalt f_w 's konstans, der er blevet forsøgt forklaret.
10. Næsten lige så irriterende og forvirrende som den individuelle sprogbrug omkring lønkvoter og profitbegreber er de mange – ofte helt absurde – betegnelser som anvendes omkring de to skoler, der er omtalt ovenfor. Meget ville være vundet, hvis man ganske enkelt gik over til tale om hhv. *vækstteori* og *akkumulationsteori*. Som »rendyrkede« fremstillinger af de to skolars synspunkter kan anbefales Solow (70) og Buch-Hansen (76).
11. De optegnede serier er dokumenterede i en særlig publikation, Madsen & Paldam (78).

lyste periode 1950–75, får Danmark faktisk den største stigning af samtlige betragtede lande jvf. afsn. IV.

Sammenligner man de afbildede kurver med sin almindelige viden om landene, kan man vist ikke undgå at se, at l_w i et vist omfang kan opfattes som et *index for udviklingsgraden*, sådan at forstå at de ældste industrilande (UK og USA) har høje værdier, medens de mindst udviklede lande (Italien og Japan) har lave værdier. Der er dog bemærkelsesværdige afvigelser fra dette mønster. Således de relativt lave værdier for det næstældste industriland, Belgien, og de relativt høje værdier for det lavtudviklede Eire. Man kan også i et vist omfang se, at de lande, der har relativt høje værdier af l_w – på samme udviklingsniveau – de har også en lavere vækstrate: smlgn. således Eire, Italien og Japan på den ene side og UK, USA og Belgien på den anden.

3. Alt i alt dækker disse tal altså over mange forskellige træk i udviklingen, sådan at de er vanskelige at fortolke til bunds. Der er dog et par ting, som man kan sige.

For det første viser de, at den oprindelige udgave af Bowley's lov er uden hold i virkeligheden: l_w er ikke konstant.

Det andet synspunkt fremgår, hvis vi betragter l_w som en proxy for den magtmæssige balance mellem samfundets klasser. I så tilfælde kan man opfatte udviklingen som et bevis for, at magten har forskudt sig ganske drastisk over imod lønmodtagerne. Måske kan man endog gå et skridt videre og opfatte denne udvikling som et tegn på en stærkt stigende magtkoncentration i lønmodtagernes *organisationer*. Man kan så alt efter sin almindelige politiske indstilling se med tilfredshed eller bekymring på denne udvikling¹²).

Endelig kan for det tredje betragte udviklingen i lyset af det stærke fald i investeringskvoten, som man har iagttaget i hele OECD-området. Denne synsvinkel vil imidlertid blive taget op i afsn. VI specielt for Danmark, hvor udviklingen som nævnt har været stærkest.

4. Man bemærker, at den stærke vækst i lønkvoten ikke er jævnt fordelt. Det er især to betydningsfulde træk, som går igen i næsten alle de optegende kurver. Det er et kraftigt *dyk i 1950–51* og et endnu mere markant *hop i 1973–75*. Det bemærkelsesværdige er, at disse modsatte bevægelser er reaktionerne på to be-

12. En ganske dybtgående analyse af bl. a. disse trends findes i den (socialdemokratiske) svenske økonom Assar Lindbecks nylige artikel med den sigende titel: *Can Pluralism Survive?* (jvf. Lindbeck (77)). En artikel der peger på, hvor stærkt udviklingen går i retning af et lille sammentrængt magtligarki bestående af toppen af centraladministration og LO, bestyrelserne i de store offentlige fonds og de få store halvoftentlige erhvervsvirksomheder. Lindbeck vil måske ligefrem opfatte de borgerlige svenske regeringers helt forbløffende socialdemokratiske politik som et bevis for, hvor ringe indflydelse det demokratiske politiske system efterhånden har overfor den »egentlige« magtkoncentration. En udvikling der yderligere er blevet forstærket og understreget med den nylige nationalisering af hele stålindustrien og skibsværfterne.

Fig. 1 a: Netto lønkvotens udvikling

Tal for Sverige, Norge, Holland (NL), Danmark, Finland (SF) og Belgien.
(De understregede bogstaver bruges i figuren).

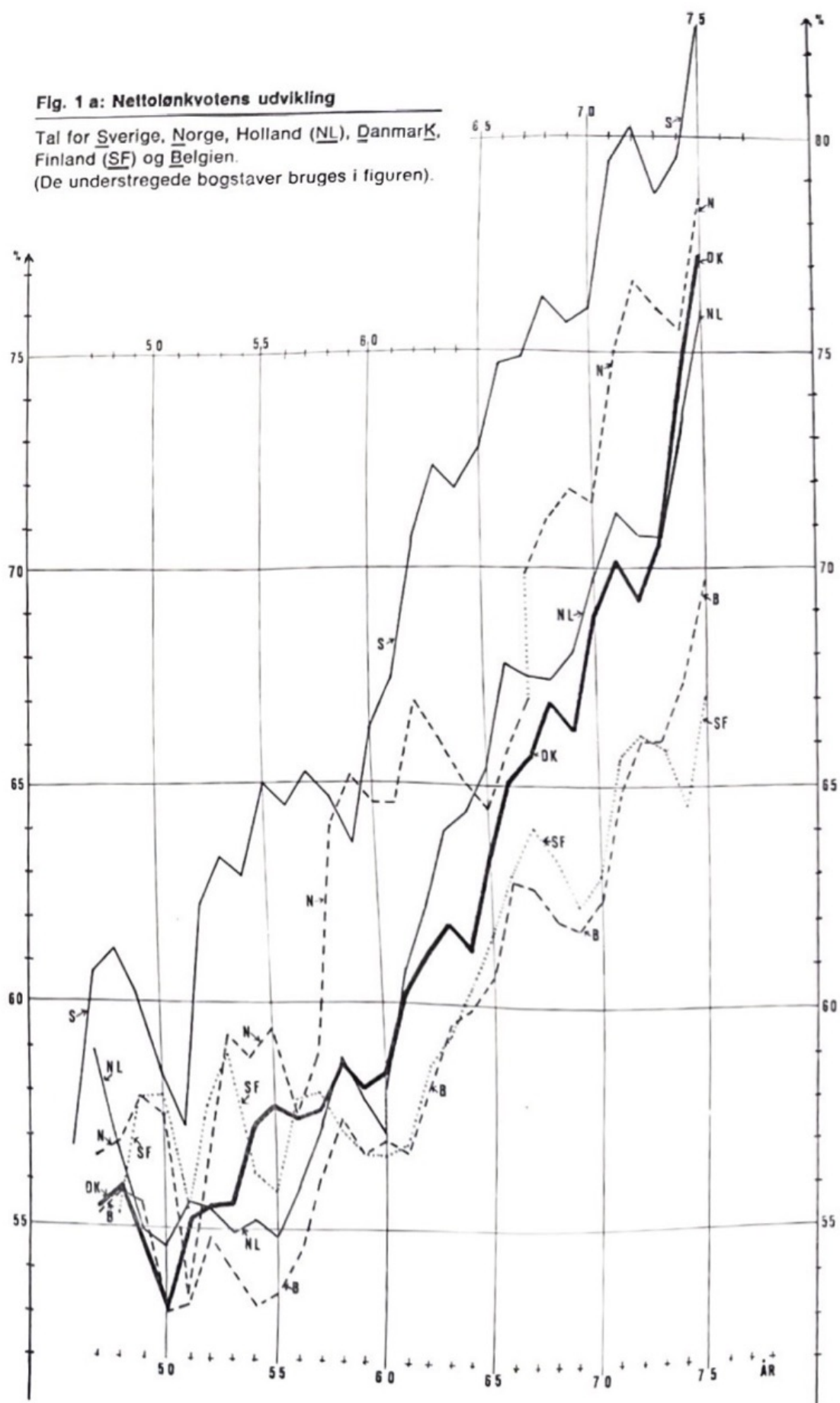
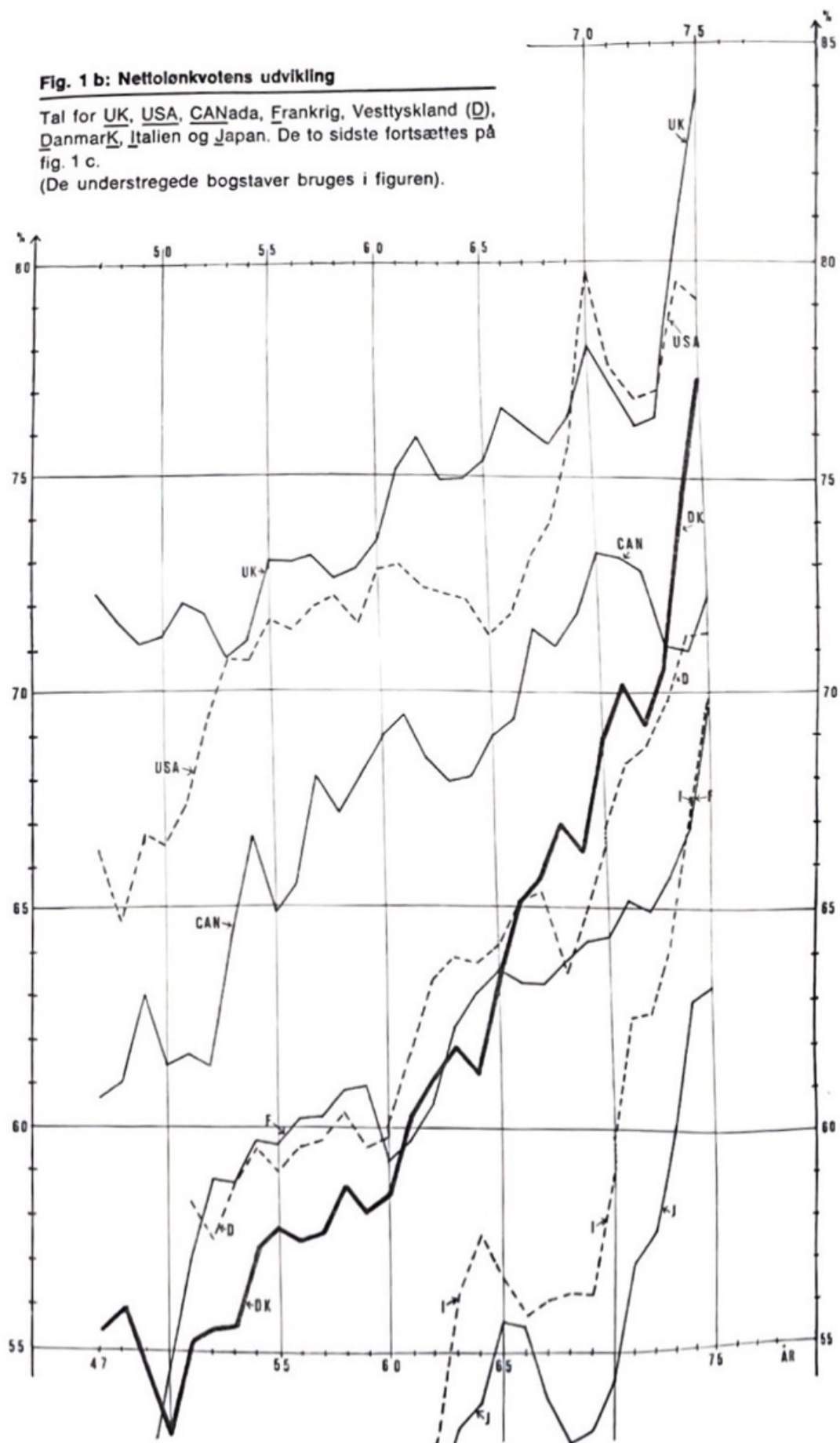

Fig. 1 b: Nettolønkvotens udvikling

Tal for UK, USA, CANada, Frankrig, Vesttyskland (D), Danmark, Italien og Japan. De to sidste fortsættes på fig. 1 c.
(De understregede bogstaver bruges i figuren).

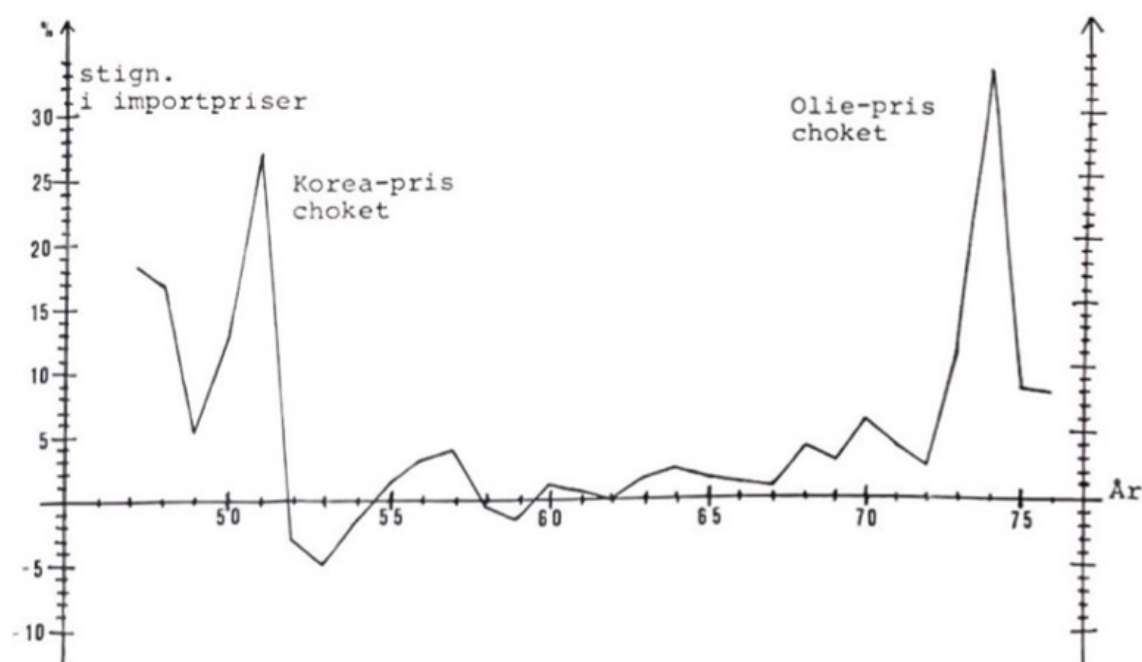

givenheder, der minder forbløffende meget om hinanden både i størrelse og karakter. I begge tilfælde har der været tale om et ganske betydeligt, men forholdsvis kortvarigt hop op og ned i importpriserne, centreret omkring råvareimporten.

Et sådant ydre prischok betyder, at det ramte land – i begge tilfælde alle de 17 lande – bliver fattigere, idet det påføres en betalingsbalanceforværring, som må modvirkes med en resourceoverførelse til betalingsbalanceerhvervene¹³). Opfattet i relation til den funktionelle fordeling betyder dette, at et indkomsttab skal fordeles mellem indkomsttagerne.

I 1950–51 skete dette ved, at lønmodtagerne bar hovedbyrden, medens det i 1973–75 omvendt har været profitten, der har båret indkomstfaldet. Dette er sket samtidig med, at profitkvoten overalt er faldet stærkt i de 25 år.

Fig. 2. Uvægtet gennemsnit af de årlige stigninger i importpriserne for de 17 OECD-lande

5. Bedømmer man de to modsatte reaktioner overfor en målsætning om at komme så hurtigt som muligt over choket, er det umiddelbart indlysende, at reaktionen i 1950–51 var langt mere rationel, end reaktionen er nu. Vi kan faktisk sige, at fig. 1 illustrerer, *hvordan* man i 1950–51 hurtigt overvandt kri-

13. I afsnit III i Paldam (76) har jeg fremstillet en metode til at skønne over de samfundsmæssige omkostninger ved en sådan betalingsbalancetilpasningsproces.

sen, medens vi nu har langt sværere ved at foretage de nødvendige tilpasninger¹⁴).

Herfra er der naturligvis et godt stykke til at svare på, hvorfor vi nu reagerer så helt afgørende mindre rationelt, end vi gjorde dengang. Måske er en væsentlig del af svaret simpelthen, at lønmodtagerne er blevet så meget stærkere, at de nu har magt til at friholde sig fra den slags »tilfældige« tab.

Hertil kommer, at folk uden tvivl har en helt anden inflationsbevidsthed i dag, end de havde for 25 år siden. Dette har bl. a. medført opbyggelsen af en række mekanismer, der mere eller mindre automatisk sikrer lønmodtagerne kompensation for inflationen. Disse mekanismer, hvaraf pristalsregulering af lønninger er én, medfører så også kompensation i de tilfælde, hvor prisstigninger er udefra kommende. Man kan altså her sige, at det ydre chok »automatisk« omsætter sig til en stigning i lønkvoten.

For lønkvoter gælder der uden tvivl en udpræget skralde-effekt, sådan at forstå at det er meget lettere at hæve end at sænke lønkvoten ved en *bevidst politik*. D. v. s. at en lønmodtagerreaktion som den i 50–51 er langt lettere at modvirke end reaktionen i 74–75. Man kan derfor argumentere, at figurerne 1 a–c viser, *hvorfor* krisen i årene efter olieprisstigningen har været så meget vanskeligere at komme over end Korea-krigskrisen, der blev overvundet på 2–3 år.

Der kan vist næppe være megen tvivl om, at også set fra lønmodtagernes side indebærer denne faldende rationalitet et betydeligt velfærdstab på lidt længere sigt.

Der er dog tegn på, at der i en del af de studerede lande er sket fald i lønkvoten i 1976 og 77. Faldet er dog næppe ret stort; men desværre er lønkvoterne blandt de tal, der offentliggøres med den største forsinkelse.

IV. Udviklingen i faktorlønkvoten

1. Med betegnelserne fra afsn. II kommer man fra lønkvoten l_w til faktorlønkvoten f_w ved at dividere med lønmodtagernes andel af arbejdsstyrken

$$(1) \quad f_w = l_w / n_w^{15}$$

Her kommer serierne for l_w for nationalregnskabsstatistikken, medens serierne for n_w stammer fra en eller anden slags beskæftigelses- eller folketælling. Blot dette at sammenregne sådanne to typer statistik gør tallene betydeligt mere usikre.

Dertil kommer, at man øjensynligt bruger nok så forskellige metoder i be-

14. I begge tilfælde steg arbejdsløsheden i landene med i snit 2–4 % af arbejdsstyrken. I 1950/51 blev beskæftigelsen igen normal efter 2–3 år; men denne gang har der kun i USA været en tilbagevenden til normal beskæftigelse efter 5 år.

15. Vi får formel (1) direkte af definitionerne på de to kvoter: $l_w = w \cdot N_w / Y$, d. v. s. at $w = l_w \cdot Y / N_w$ og $f_w = (W + Q_w) / Y = w N / Y = (l_w \cdot Y / N_w) \cdot N / Y = l_w \cdot N / N_w = l_w / n_w$.

skæftigelsestællingerne fra land til land. Mange steder har man ikke talt hvert år, og i en række tilfælde synes man at bruge ret små stikprøver. Det er faktisk de færreste lande, hvor OECD tør bringe sammenhængende serier helt tilbage til 1950, og selv i de tal der bringes, synes der at være klare urimeligheder – således tallet for n_w i 74–75 i Østrig og stigningstakten i de finske tal i 60'erne.

For et enkelt land, hvor OECD kun tør bringe få tal, er vi, ud fra Pedersen (77) i stand til at udfylde hullerne. Det ville nok være for risikabelt og kræve en helt uoverskuelig arbejdsindsats også at forsøge at udfylde hullerne for de lande, hvor vi har et mindre kendskab til statistikkens faldgruber.

2. I tabel I er anført niveauerne for årene 1960, 70 og 75. Grundet usikkerheden er tallene udjævnet over 2–3 år og afrundet. Det ses, som det nærmere vil fremgå af tabel 2, at også f_w vokser; men ikke i alle landene og betydeligt mindre end l_w .

Det fremgår også, at de tre lande, der har de tydeligste dualøkonomiske træk – Japan, Italien og Eire – alle har meget høje værdier for f_w . For Japan kan tallene for f_w føres helt tilbage for til 1950 og for en del af årene i 50'erne fås værdier på over 100.

Koncentrerer vi os om de lande, der er så højtudviklede, at sektorproduktiviteterne kan antages at være nogenlunde ens, er det interessanteste træk måske den betydelige spredning i værdierne. Nogle lande, således Vesttyskland, Bel-

Tabel 1. Niveauer for løn- og faktorlønskvote

Alle tal i % af nettonationalindkomsten	Gnn. 1959–61		Gnn. 1969–71		Gnn. 1974–75	
	l_w	f_w	l_w	f_w	l_w	f_w
1) Australien	63	–	66	78	72	84
2) Belgien	57	77	63	78	68	82
3) Canada	69	85	73	84	72	81
4) Danmark	59	79	68	85	76	93
5) Eire	57	–	66	96	70	98
6) Finland	57	88	64	84	66	80
7) Frankrig	60	86	65	83	68	84
8) Holland	58	75	69	84	74	89
9) Italien	51	88	59	87	68	95
10) Japan	51	92	55	84	63	91
11) New Zealand	57	–	63	–	70	–
12) Norge	65	88	71	90	77	91
13) Sverige	66	–	77	87	81	89
14) UK	74	79	77	84	82	89
15) USA	72	87	77	87	79	88
16) Vesttyskland	60	78	67	80	71	84
17) Østrig	60	89	67	89	71	88
Gennemsnit	61	84	67	85	72	88

Tallene er netto for reparation, vedligeholdelse og afskrivninger.

gien og Australien er konsekvent »højprofitlande«, medens Norge og Sverige er »lavprofitlande«. Det ses også, at først i 60'erne, da vi havde vores kraftigste opgang her i landet, havde vi et relativt højt profitniveau, medens vi nu ligger i den allerlaveste ende af skalaen.

3. Tabel 2 er noget vanskeligere at aflæse. Da tallene for nettolønkvoten l_w er grundtallene i hele analysen angiver tabellen, hvor stor en del af stigningen i l_w , der kan »forklares« af faldet i antallet af selvstændige. Dette »forklaringsbidrag« kaldes Δ^* . Stiger l_w i et af landene med 4 % i en 5-års periode, medens l_w kun vokser med 1 %, så bliver tallet for Δ^* på 3 %, d. v. s. at 3 % af l_w 's stigning kan forklares af stigningen i n_w .

Tabellen uddyber det billede, som fremgik af tabel 1. Den betydelige og stadige stigning i lønkvoten l_w kan delvis – men også kun delvis – forklares ved et fald i det relative antal af selvstændige. Den mest drastiske udvikling er som allerede omtalt koncentreret i årene 1970-75.

Tabel 2. Lønkvotens vækst 1950-75 korregeret for faldet i antallet af selvstændige

I % af netto- nationalindk.	1950-55		1955-60		1960-65		1965-70		1970-75		1950-75	
	Δl_w	Δ^*	Δl_w	Δ^*	Δl_w	Δ^*	Δl_w	Δ^*	Δl_w	Δ^*	Δl_w	Δ^*
1) Australien	9.2	—	0.7	—	0.7	—	2.4	1.2	4.7	-0.6	17.8	(0.6)
2) Belgien	-2.9	-0.5	3.4	1.9	3.7	2.9	1.8	2.8	7.3	0.5	13.3	7.5
3) Canada	3.4	6.0	4.1	3.3	0	2.8	4.3	2.1	-1.0	2.2	10.8	16.4
4) Danmark	4.7	0.2	0.6	0	5.0	1.2	5.5	2.0	8.4	-0.7	24.2	3.3
5) Eire	-1.6	—	0.5	2.6 ¹	4.9	2.6 ¹	4.7	2.3	2.1	2.1	10.4	(9.7)
6) Finland	-2.2	—	0.8	—	4.9	6.0	3.7	9.3	4.1	5.8	11.3	(21.1)
7) Frankrig	5.2	—	-0.3	5.1	4.3	3.7	0.8	3.8	5.3	1.9	15.3	(14.5)
8) Holland	0.3	3.0	2.3	2.2	7.3	1.2	4.4	1.2	7.3	0.2	21.5	7.7
9) Italien	3.1 ²	—	2.4	7.5	5.1	4.4	2.3	4.9	10.0	-0.1	22.9	(16.7)
10) Japan	5.9	—	0.7	—	5.8	7.6	-1.5	6.5	9.0	2.0	19.9	(16.1)
11) New Zealand	10.5	—	0	—	0.9	—	6.9	—	4.2	—	22.5	—
12) Norge	1.9	2.3	5.1	-0.3	-0.1	3.2	4.2	2.5	8.2	4.1	19.4	11.7
13) Sverige	6.5	—	1.2	—	6.4	—	3.5	2.8	6.6	1.7	24.2	(4.5)
14) UK	1.9	0.2	0.4	0	1.9	0.4	2.7	-1.1	5.9	-0.5	12.8	-1.1
15) USA	3.2	1.7	3.2	1.4	-1.8	2.5	8.4	2.2	-0.6	0.6	12.4	8.3
16) Vesttyskland	0.6 ²	4.3	0.8	2.7	4.1	2.0	2.2	2.0	4.6	0	12.3	11.0
17) Østrig	2.9	—	-0.1	-2.4	4.1	2.1 ¹	1.0	2.1 ¹	9.4	6.3	17.3	(8.0)
Gnn.	3.1	(2.2)	1.5	(2.4)	3.4	(3.0)	3.4	(2.9)	5.6	(1.6)	17.0	(12.1) ³

Noter: Δ^* er korrektionsledet jvf. teksten. Mangler tallet, er der anført en »—«; når der mangler tal, bliver sumtallet skrevet i parentes.

1. Både i Eire fra 1955-65 og i Østrig fra 1960-70 er der kun et tal for hele dekadten, det er lige-
ligt fordelt i de to 5-år.

2. Tallet begynder i 1951.

3. Vandret sum.

Det bemærkes også, at den danske udvikling udmærker sig ved at være usædvanligt kraftig. Stigningen i l_w er 7.2 procentpoints højere end gennemsnit, og faldet i antallet af selvstændige er relativt lille. Stigningen i f_w er derfor endnu mere usædvanlig. Det er kun Sverige, der kan opvise næsten lige så høje tal. Herfra er der et godt stykke ned til nr. 3.

En del af forklaringen på, at Danmark indtager en så ekstrem position, kan dog muligvis skyldes dataproblemer. En af årsagerne til nettolønkvotens stærke vækst er nemlig, at den andel, som reparation, vedligeholdelse og afskrivninger udgør af bruttofaktoringkomsten, er steget meget stærkt i perioden, jvf. appendix I og DøRf (75) og (78). I de nye nationalregnskabstal, der nu er ved at fremkomme er denne stigning lidt mindre; men som det fremgår af appendix, er disse tal endnu ikke komplette.

V. Er der grænser for lønkvoter?

1. De dramatiske kurver i fig. 1 a–c og tabellerne i afsn. IV rejser en række spørgsmål. Man kunne således spørge om hvilken sammenhæng, der er mellem den nuværende krise i de nævnte lande og den afbildede udvikling¹⁶). Vi skal dog nøjes med at diskutere det i overskriften nævnte spørgsmål, d. v. s. om der er nogle økonomiske mekanismer, der kan og vil hindre, at vi når den logiske grænse på 100 % for l_w og f_w ¹⁷).

Umiddelbart må det forekomme indlysende, at enhver økonomi, der producerer ved hjælp af kapital må kræve en vis minimumsaflønning af denne produktionsfaktor. Dette må også gælde for vores type »blandingsøkonomi«. I afsn. II argumenterede vi tilmed, at faktoraflønningskvoten f_w 's ikke burde være særlig følsom over for sammensætningen mellem den offentlige og den private sektor.

Det er især for f_w , at vi kan anstille nogle betragtninger, der viser, at f_w næppe kan blive ved med at stige, men mange steder allerede må have nået en »kritisk højde«. D. v. s. en højde som *ikke* kan opretholdes på lidt længere sigt. Vi skal anlægge tre rækker af argumenter.

2. De første to bygger på betragtninger over f_q omregnet til en gennemsnitlig samfundsmæssig forrentning q af den investerede kapital K , hvor altså $q = Q_q/K$. Da både Q_q og K regnes nominelt, bliver q en *real* størrelse, idet inflationsraten optræder multiplikativt i både tæller og nævner. Indsætter vi f_w i dette udtryk, får vi

$$(1) \quad q = f_q/r, \text{ hvor } r = K/Y. \quad \text{Her kaldes } r \text{ for kapital-output-ratioen.}$$

16. Der findes faktisk en række teorier efter hvilke denne sammenhæng er overordentlig snæver. Teorier som jeg imidlertid har diskuteret andetsteds, jvf. Paldam (76) og (79).

17. Dette spørgsmål har meget gamle aner i den økonomiske teoris historie, idet det som vi skal se, er meget nært beslægtet med spm. om, hvorfor realrenten næsten altid er positiv o.l. Vi skal dog begrænse henvisningerne så meget som muligt.

At q kaldes den samfundsmæssige forrentning skyldes, at den må formodes at adskille sig lidt fra gennemsnittet af virksomhedernes privatøkonomiske realrenter. For det første tager beregningen intet hensyn til finansieringen og dermed til omfordelingen af Q mellem aktive kapitalister og andre. For det andet indeholder q en del af de gevinster og tab, som én virksomheds drift påfører de øvrige. For det tredje indeholder q også den reale forrentning af den offentlige kapital i det omfang, denne overhovedet opgøres i nationalregnskabet.

Formuleringen (1) har en væsentlig egenskab, og det er, at r er en meget stueret størrelse¹⁸). Foreløbig har disse studier ikke kunnet påvise nogen langtids-tendens i r ; men derimod nok så store udsving på kortere sigt, ligesom der her er betydelige forskelle fra sektor til sektor. Vi skal dog tillade os at antage, at r ligger i intervallet fra $r=3.0$ til $r=3.75$, når Y i nævneren er nettonationalindkomsten. Som oftest anvendes bruttonationalproduktet som Y i formelen for r , og så fås et interval på fra 2.5 til 3.0.

Det er nu ikke svært at beregne tabel 3, der giver sammenhængen mellem f_w , r og q .

Tabel 3. Gnn. kapitalafkast q , givet nettofaktorlønkvote f_w og kapital-output-ratio r

	r	2.75	3.00	3.25	3.50	3.75	4.00
f_w							
95		1.8	1.7	1.5	1.4	1.3	1.3
90		3.6	3.3	3.1	2.9	2.7	2.5
85		5.4	5.0	4.6	4.3	4.0	3.8
80		7.3	6.7	6.2	5.7	5.3	5.0
75		9.1	8.3	7.7	7.1	6.7	6.3
70		10.9	10.0	9.2	8.6	8.0	7.5

3. Af denne enkle tabel følger de to argumenter. Det første, der kan udformes i mange varianter, hviler på helt jordbundne tommelfingerregler for investorer. Vi kan f. eks. ved at lægge inflationsraten på små 10 % til de fundne tal for q få nogle renter, som gerne skulle kunne betale renterne på passive pengeanbringelser og give et vist overskud til den aktive kapitalist. Antager vi nu, at renten på passive fordringer ikke har nogen meget stærk afhængighed af q , så fås her en undergrænse for q . Man kan f. eks. argumentere for, at realrenten på passive (guldrandede) fodringer nedadtil begrænses af en tidspræference for forbrug på

18. Årsagen til, at man har forsket så meget i r 's størrelse og udvikling, er formentlig, fordi man har meget stærke teorier for, hvordan r skulle udvikle sig. Iflg. Ricardo og især Marx's overakkumulationsteorier skulle man nemlig forvente, at r steg. I Marx's formulering svarer dette til, at den organiske sammensætning af kapitalen stiger. For en oversigt over disse teorier og empiriske resultater kan henvises til Hodgson (74).

f. eks. 3–4 %, sådan at q – på lidt længere sigt – ikke kan forblive under 4–5 %¹⁹).

Dette argument kan gøres endnu mere kontant ved at man sammenligner q med de »tommelfingerregler«, der bruges af investorer, banker o. s. v., når de bedømmer om investeringer bør foretages. Her skal man naturligvis se på de marginale værdier af q og ikke på de gennemsnitlige; men fra studier som Salter (69) ved vi, at de marginale værdier for q næppe kan være så meget som 2 gange større end de gennemsnitlige.

Der er mange muligheder for at foretage den slags beregninger og overslag. Så vidt jeg kan se, bliver det meget svært at få enderne til at mødes i sådanne beregninger, hvis f_w kommer ret meget over 80.

4. Det andet argument er langt dybere. Man kan nemlig bevise, at i langtids-ligevægtsvækst bliver realrenten lig med vækstraten²⁰). Dette skal forstås sådan, at den konstante fordeling, der på langt sigt medfører en konstant vækstrate, vil netop være en fordeling, hvor q er lig med vækstraten.

Der er mange grunde til at anse dette resultat for en undergrænse for q . D. v. s. at usikkerhed, risikoaversion m. m. vil kræve et q , der er lidt større end vækstraten. Siger vi nu, at den tekniske udvikling medfører produktivitetsfremskridt på omkring 3–4 % pr. år, hvortil skal lægges $\frac{1}{2}$ % befolkningstilvækst, så får vi, at q gerne skulle ligge på omkring 4–6 %. D. v. s. at f_w 's kritiske værdi igen synes at ligge et sted mellem 80 og 85 %.

Det er på den anden side klart, at stræber man af én eller anden grund efter en lavere vækstrate, så kan man klare sig med en lavere værdi for q og dermed for f_q . Noget andet er så, om man kan få reduceret de tekniske fremskridt tilsvarende.

5. Det tredje argument bygger på, at opsparingen ud af profit er betydelig større end opsparingen ud af løn. Har vi brug for en gennemsnitlig akkumulationsrate på ca. 15 % for at få kapitalapparatet til at vokse med de nødvendige 4 %, så kan vi igen for r konstant få beregnet en nødvendig profitkvote. Er f. eks. akkumulationsraterne ud af W på knapt 0.1 og ud af Q på mellem 0.4 og 0.5, så fås igen, at f_w skal være under 85 for at enderne kan mødes.

I dette regnestykke er det værd at bemærke, at i et system, hvor en del af de samlede indkomster – kaldet F – automatisk akkumuleres, d. v. s. har akkumulationsraten 1, kan man klare sig med en lavere f_q . Hvad dette betyder, kan belyses ved to eksempler:

19. Disse argumenter kompliceres i meget høj grad af, at en del af de diskuterende renter påvirkes af den fra land til land stærkt varierende skattelovgivning.

20. Dette resultat er oprindeligt fundet af John v. Neumann i 1934. Siden har dets generalitet været meget diskuteret, smlgn. f. eks. Wan (71).

Opfatter vi de mange ØD-forslag, som er fremsat her i landet, som forslag om at indføre et sådant F imellem W og Q, kan vi skrive dette som flg.:

$$(2a) Y = W + Q, \text{ der nu bliver:}$$

$$(2b) Y' = W' + F + Q'$$

hvor W' og Q' altså er løn- og profitsum netto for fondsbidrag. Fondsbidraget F bliver altså *tvangsakkumuleret*. Vi skal tage denne problematik op i afsnit VI.

I Østeuropa kan man sige, at hele forskellen mellem Y og W kan opfattes som et sådant F, eller man kan sige, at hele den »offentlige profit« automatisk akkumuleres. Man skulle nu tro, at man kunne klare sig med et lavere f_q i Øst-end i Vesteuropa. Ikke desto mindre viser en række beregninger, at f_w er klart *højere* i Vest- end i Østeuropa, jvf. f. eks. Desai (76).

Asagerne til dette umiddelbare paradoks synes at være to: For det første er akkumulationsraten væsentligt højere i Øst end i Vest. For det andet er kapital-output ratioen r, grundet forskellige effektivitetsproblemer, normalt noget højere i Øst- end i Vesteuropa²¹).

VI. Nogle perspektiver på den danske udvikling

1. De ønskværdige størrelser af l_w og f_w er uden tvivl noget af det, der dybest set mest adskiller de politiske partier. Uden at tabe ret mange nuancer kan man sige, at lønmodtagerpartierne – vi skal her nøjes med at se på Socialdemokratiet – betragter en forøgelse af disse kvoter som et vigtigt selvstændigt politisk mål. Med den samme svage forenkling kan man omvendt sige, at de borgerlige partier går ind for, at l_w og f_w ikke må blive for store. Da begge parter principielt ønsker at bevare en blandingsøkonomi, og da over halvdelen af de borgerliges stemmer må komme fra lønmodtagerne, er det ikke så underligt, at man er meget forsigtige med at præcisere, hvilke mål man har sat på området.

Det virkeligt alvorlige i denne sag er imidlertid, at vi, i den ovenfor skildrede udvikling, nok kan finde hovedforklaringen på den forunderligt irrelevante politik, man fører over for beskæftigelseskrisen.

Der er vist ikke mange, der for alvor vil bestride, at det, vi har brug for i den nuværende situation, er en ekspansion, der er helt koncentreret om K-sektoren (d. v. s. de udlandskonkurrerende erhverv). Man kan beregne, at de manglende små 10 mia. kr. på betalingsbalancen lige knapt svarer til 150.000 beskæftigede

21. En række forfattere, både i Øst og Vest, har bemærket, hvor meget mere den østeuropæiske udvikling har svaret til Karl Marx's forudsigelse af, hvordan samfund, der sætter akkumulationen som sit højeste mål, vil udvikle sig. Det er faktisk kun i Østeuropa, at man har observeret systematiske stigninger i kapital-output-ratioen, som følge af overakkumulation. Flere forfattere, således Selucky (72), Nove (77), fremhæver netop, hvordan den faldende samfundsøkonomiske forrentning af investeringerne var en væsentlig årsag til de mange reformforsøg. Bemærk hvordan vi her får den helt modsatte forklaring på profitratens fald, end den vi har i Vesteuropa.

i K-sektoren. Eller med andre ord: Hvis vi kunne ekspandere denne sektor tilstrækkeligt til at få ligevægt på betalingsbalancen, så ville dette *samtidig* løse beskæftigelsesproblemerne. Når dette ikke sker af sig selv, skyldes det dels, at afmatningen er international, dels vores dårlige konkurrenceevne, og endelig de små investeringer i K-sektoren²²).

2. Problemet fremkommer, når man sammenholdes med den historiske udvikling i afsn. V. Vi får nemlig heraf den konkusion, at dét, der frem for alt er brug for, er, at de sejrige lønmodtagere afgiver nogle af deres gevinster til investeringer i K-sektoren. Her er det så at partiernes forskellige målsætning kommer ind og hidtil har lammet ethvert forsøg på at gøre noget alvorligt.

Socialdemokratiet og LO vil nok gå med til at overføre midler, men de kræver, at disse midler *beholdes* som lønmodtagernes ejendom i form af ØD-fonds. Det er naturligvis ikke klart, men et potentielt forhandlingsspørgsmål, hvor stor profitkvoten skal være efter en ØD-reform i forhold til før, d. v. s. l_q' i forhold til l_q ²³). I de fleste af S-LO's argumenter omkring ØD-forslagene virker det imidlertid, som om man tænker sig, at $l_q' < l_q$, d. v. s. at man kan klare sig med mindre profit, når lønmodtagerne bidrager mere til kapitalakkumulationen, end de gjorde tidligere.

De borgerlige kræver på deres side, at l_w sættes ned, og de vil ikke vide af ØD – næppe engang selv om man tænker sig et forslag, hvor $l_q' > l_q$. Når man så kraftigt afviser overhovedet at gå ind i diskussioner af ØD, er det formentlig af to grunde: For det første fordi man ikke tror, at man vil kunne styre en udvikling, hvor der skal »presses« et fondsbidrag ind i lønsummen uden nogen »kompensation« i form af et fald i l_q , jvf. fodnoten. For det andet fordi S-LO's konkrete ØD-forslag i så høj grad sælges under devisen: »Al magt til LO«. Ved at blokere ØD håber man øjensynlig at kunne tvinge S-LO til at vælge mellem en høj lønkvote og en høj beskæftigelse.

3. Resultatet er så blevet en uhyggeligt fastlåst situation, hvor man for overhovedet at bevæge sig må gå sidelæns på tværs af problemerne, sådan at hvert skridt fremad kræver ti skridt til siden og ti tilbage igen. Hvor mange overflødige bevægelser, selv den mindste fremadskridning kræver, er blevet næsten tragikomisk illustreret ved det sidste augustforlig (1977). Her blev der dels foretaget

22. Jeg har andetsteds, jvf. Paldam (78) argumenteret for, at den mindst udsigtsløse samlede løsning på disse problemer ville være en kraftig devaluering. Alternativt hertil kan man forestille sig et kompleks af andre foranstaltninger, som har – så nært som muligt – de samme virkninger.

23. I ligning (2a) $Y=Q+W$ og (2b) $Y'=Q'+F+W'$ divideres med hhv. Y og Y' og ganges med 100. Herved fås (3a) $100=l_q+l_w$ og (3b) $100=l_q'+l_F+l'_w$. For lønmodtagerne er naturligvis F bedre end en tilsvarende profit, men også *dårligere* end en tilsvarende løn. D. v. s. at når vi skal have l_F klemmt ind imellem l_q' og l'_w , så vil lønmodtagerne kun føle sig lige så godt stillet som før, hvis $l'_w+l_F > l_w$. For profitmodtagerne er det vanskeligere at forudse, hvad de vil synes er lige så godt som før ØD.

en meget betydelig stramning, og dels en ekspansion, der var sådan doseret, at den stort set ophæver stramningen. Tilbage bliver en nettovirkning, som var så lille, at selv dens fortegn faldt indenfor beregningsusikkerheden.

Man kan håbe på, at denne situation lidt efter lidt kan løses op ved, at man i stedet for LO's ØD-forslag kommer ind på at betragte mere kompromisbetonede forslag – d. v. s. forslag der tager retning af folkeaktieideen. Hvad der dybest set skulle muliggøre et sådant kompromis er, at virksomhederne må være interesseret i at få tilført kapital fra lønmodtagerne, ligesom at lønmodtagerne må være interesseret i at virksomhederne igen får gang i investeringerne.

Det skulle altså være muligt at lave en ordning, hvor lønmodtagerne nok tvinges til at afgive midler til en opsparingsordning, der bindes i virksomhederne; men hvor, på den anden side, disse midler får en position, der meget svarer til den øvrige egenkapital, både hvad angår repræsentation i ledelsen, forrentning og risiko.

En sådan ordning, som vil være ganske vanskelig at udforme i detaljer, ville også have den fordel, at den ville knytte virksomhederne og deres ansatte meget nærmere til hinanden. Noget der på længere sigt måske kunne have konflikt-reducerende indflydelse.

Appendix

Alternative tal for Danmark

1. Vi befinder os desværre endnu midt i hamskiftet for så vidt angår vores nationalregnskab. De gamle tal er gået i stykker og de nye er endnu ikke kommet helt frem. Der er derfor 3 sæt lønkvotetal at betragte. *A* er OECD's tal, der naturligvis også udarbejdes af Danmarks Statistik, men efter et andet sæt af definitioner. Det er alene serien *A*, der er omtalt ovenfor. *B* er de gamle tal, som er lavet ud fra et sæt nationale definitioner. *C* er så de nye tal, der dels bygger på en omlægning af primærstatistikken, og dels anvender et nyt sæt af definitioner – ny SNA. Fremover vil der heldigvis kun blive dette sæt af tal,

Tabel 1. De tre sæt af grundtal

Mia. kr. i årets priser	1950	1955	1960	1965	1970	1975
A. OECD's definitioner¹⁾						
Y_{nn} nettonationalindkomst	18355	23461	32808	55052	89294	155767
W lønsum	9747	13562	19176	34918	61547	120375
$l_w (=W/Y_{nn})$	53.1	57.8	58.4	63.4	68.9	77.3
B. Gamle danske tal²⁾						
Y_{bf} bruttofaktorindkomst	21618	28707	40523	68291	112591	202991
R reparation og vedligeholdelse	1564	2349	3759	5814	9958	21073
A afskrivninger	1184	2124	2718	5565	9323	20165
Y_{nf} nettofaktorindkomst	18870	24234	34046	56912	93310	161753
U nettoindkomst til udland	87	74	-33	89	334	1866
Y_{nn} nettonationalindkomst	18783	24160	34079	56823	92976	159887
W lønsum	9783	13486	19021	34390	60752	119263
$l_w (=W/Y_{nn})$	51.6	55.8	55.8	60.5	65.3	74.6
C. Ny danske tal (d. v. s. Ny SNA)³⁾						
Y_{bf} bruttofaktorindkomst ⁴⁾	-	-	-	-	101713	187867
A afskrivninger	-	-	-	-	8161	17752
Y_{nf} nettofaktorindkomst	-	-	-	-	93552	170115
U nettoindkomst til udland	-	-	-	-	334	1866
Y_{nn} nettonationalindkomst	-	-	-	-	93218	168249
W lønsum	-	-	-	-	64223	125711
$l_w (=W/Y_{nn})$	-	-	-	-	68.9	74.7

1. Data diskuteret i artiklen.

2. Seneste kilde SEA 1977-37.

3. Kilde SEA 1978-20.

4. I den ny (internationale) definition er brutto excl. reparation og vedligeholdelse.

Det fremgår, at der er en mindre niveau-afvigelse mellem række A og B, men heldigvis ikke nogen trendmæssig afvigelse. De nye tal giver mærkeligt nok det samme tal som i A i 1970 – og i de omliggende år er afvigelserne heller ikke ret store. Når tallet afviger en del i 1975 skyldes det formentlig, at tallene for det seneste år er blevet bedre, d. v. s. en helt reel revision.

Dette fremgår også, hvis vi betragter de nyeste skøn, der er udarbejdet af Det økonomiske Råds formandskab, jvf. DøRf (78). Disse tal er en fremregning af B-rækken ovenfor og stemmer altså overens med B-rækken fra 1970 og bagud. Endelig har DøRf's tal den fordel, at de er ført à jour – helt frem til 1982!

Tabel 2. Seneste skøn for nettolønkvoten l_w (B-rækken i tabel 1).

År	1973	1974	1975	1976	1977	1978	1979	1980	1981	1982
l_w	67.2	71.1	73.1	72.4	73.0	72.2	72.7	73.1	73.6	74.1

Kilde: DøRf (78), hvor de nærmere betingelser for skønnet for 1979 og videre frem er diskuteret.

Det ses, at også her regnes med en lidt lavere stigning i de seneste år end i de benyttede tal ovenfor. Det bemærkes desuden, hvor lille faldet har været fra 1975 og fremefter.

2. For at nå frem til faktorlønkvoten betragtes tabel 3, der indeholder de anvendte beskæftigelsestal. Disse tal stammer fra Pedersen (77) og (78). Den væsentligste revision i disse tal i forhold til andre tal er en korrektion for de usandsynligt lave tal for ulønnet familiemedhjælp i 1960 og 1965, samt en sammenkædning af folke- og beskæftigelsestællingstal.

Tabel 3. De anvendte beskæftigelsestal

Antal personer i 1000	1950	1955	1960	1965	1970	1975
N samlet antal beskæftigede	–	–	2006	2178	2315	2332
N_w antal lønmodtagere	1337	1436	1534	1714	1856	1899
N_{Q1} antal selvstændige	438	423	429	404	342	323
F ulønnet familie	–	–	1)	1)	125	100
$N_{Q2} = N_{Q1} + F$	–	–	474	485	467	433
Ratioer	%	%	%	%	%	%
$n_w^1 = N_w / (N_{Q1} + N_w)$, ukorrigeret	75.3	77.2	78.1	80.9	84.4	85.5
$n_w = N_w / (N_{Q2} + N_w)$, korrigeret ²⁾	71.7	73.6	74.4	77.1	80.4	81.4

Kilder: Pedersen (77) og (78) og OECD's Labour Force Statistics.

1. Bemærk de meget lave tal, der kan beregnes som $N - F$.

2. De korrigerede tal, der er anvendt i artiklen, bruger formelen $n_w = n_w^1 / 1.05$, der passer i 1975 og med den justerede folketælling i 1950 og 1955.

3. Ved hjælp af den nederste række i tabel 3 og grundtallene i tabel 1 kan en lang række løn- og faktorlønkvoter beregnes. Vi skal dog kun anføre et par af de mulige varianter.

Det ses, at der er ubehagelig stor forskel på udviklingen i brutto- og nettotallene. Det skyldes den bemærkelsesværdig store stigning i den relative størrelse af såvel korrektionen for reparation og vedligeholdelse som korrektionen for afskrivninger. Ved at gå over til de nye tal, der er netto for reparation og vedligeholdelse, bliver såvel trend som niveauforskellen naturligvis mindre. Det er dog bemærkelsesværdigt, at der også i de nye tal er en meget betydelig relativ stigning i afskrivningerne for de sidste fem år.

Det er derfor, alt i alt, sandsynligt, at vi vil bevare vores førsteplads i OECD-området, hvad angår stigningstakt i faktorlønkvoten, også når revisionen af vort nationalregnskab er ført til ende.

Tabel 4. Lønkvoter, faktorlønvoter og brutto/nettokorrekationer

Alle tal i procent	1950	1955	1960	1965	1970	1975
A. OECD's definitioner						
l_w fra tabel 1	53.1	57.8	58.4	63.4	68.9	77.3
$f_w = l_w/n_w$	74.1	78.5	78.5	82.2	85.7	95.0
B. Gamle danske tal						
$l_{bf_w} = W/Y_{bf}$, d. v. s. bruttolønkvote	44.8	47.0	46.9	50.4	54.0	58.8
l_w fra tabel 1	51.6	55.8	55.8	60.5	65.3	74.6
$f_w^1 = l_w/n_w^1$	68.5	72.3	71.4	74.8	77.4	87.3
$f_w = l_w/n_w$	72.0	75.8	75.0	78.5	81.2	91.6
D. Brutto/netto korrektion						
R/Y_{bf} gamle tal	7.2	8.2	9.3	8.5	8.8	10.4
A/Y_{bf} gamle tal	5.5	7.4	6.7	8.1	8.3	9.9
A/Y_{bf} ny tal	—	—	—	—	8.0	9.4

Kilder: Tabel 1 og tabel 2.

Litteraturhenvisninger

- Atkinson, A. B., *The Economics of Inequality*. Oxford 1975.
- Bjerke, Kjeld og Kai E. Vangskjær, *Udviklingen i restindkomsten i perioden 1949-1965*. København 1975.
- Brofenbrenner, Martin, *Income Distribution Theory*. Chicago 1971.
- Buch-Hansen, Poul, *Vækst og Fordeling. En introduktion til Post-Keynesiansk teori*. København 1975.
- Cobb, C. W. and Douglas, Paul H., *A Theory of Production*. American Economic Review, March 1928.
- Desai, Padma, *The Production Function and Technical Change in Postwar Soviet Industry: A Reexamination*. American Economic Review Vol 66 No 3, 1976.
- Douglas, Paul H., *Theory of Wages*. New York 1934.
- Douglas, Paul H., *Comments on the Cobb-Douglas Production Function*. Conference on Research in Income and Wealth, Vol. 31. New York 1967.
- Det økonomiske Råds formandskab, *Dansk Økonomi, November 1976*. København 1976.
- Det økonomiske Råds formandskab, *Dansk Økonomi, November 1978*. København 1978.
- Feldstein, Martin & Lawrence Summer, *Is the Rate of Profit Falling?* Brookings Papers on Economic Activity 1977 No 1.
- Hodgson, Geoff, *The Theory of the Falling Rate of Profit*. New Left Review 84, March-April 1974.
- King, John and Philip Regan, *Relative Income Shares*. London 1976.

- Lindbeck, Assar, *Can Pluralism Survive? The Eleventh Annual William K. McNally Memorial Lecture*, University of Michigan 1977. Dansk udgave fra Industrirådet, december 1978.
- Madsen, E. Strøjer & Paldam, Martin, *Economic and Political data for the main OECD countries 1948-75*. Memo 78-9. Øk. Inst. Århus 1978.
- Madsen, P. Kongshøj, *Alternative udgangspunkter for empirisk analyse af den funktionelle indkomstfordeling*. Nationaløkonomisk tidsskrift nr. 2 1975.
- Milhøj, P., *Lønudviklingen i Danmark 1914-1950*. København 1954.
- Nordhaus, William D., *The Falling Share of Profits*. Bookings Papers 1:1974.
- Nove, Alec, *The Soviet Economic System*. London 1977.
- Paldam, Martin (a), *Binding af u-landshjælp med særligt henblik på den danske*. Økonomi og Politik 1976 nr. 2.
- Paldam, Martin (b), *Et essay om indkomstpolitik og dialektik*. Juristen & Økonomen 30/1976.
- Paldam, Martin, *Teorien bag nogle løsningsmuligheder på konkurrenceproblemerne*. Nationaløkonomisk tidsskrift 2/1978.
- Paldam, Martin, *Political Cycles in the Labour Market? A comparative study of 17 countries 1948-75*. Memo 79-1. Øk. Inst. Århus 1979.
- Pedersen, Peder J., *Arbejdsstyrke og beskæftigelse 1911-70*. Socialt tidsskrift 1977 nr. 2.
- Pedersen, Peder J., *Den funktionelle indkomstfordeling i Danmark i mellemkrigsårene*. Økonomi og Politik 3/1978.
- Salter, W. E. G., *Productivity and Technical Changes (2nd ed.)*. Cambridge 1969.
- Selucky, Radoslav, *Economic Reforms in Eastern Europe*. New York 1972.
- Solow, Robert M., *A Skeptical Note on the Constancy of Relative Shares*. American Economic Review, vol. XLVIII Sep. 1958.
- Solow, Robert M., *Growth Theory, An Exposition*. Oxford 1970.
- Wan, Henry Y., *Economic Growth*, New York 1971.

Samspillet mellem Det europæiske politiske Samarbejde og De europæiske Fællesskaber*

Jan Jakob S. Floryan

Samspillet mellem EPS og EF.

Det europæiske politiske Samarbejde (EPS), d.v.s. det udenrigspolitiske samarbejde mellem EF-landene, er historisk set nært knyttet til De europæiske Fællesskabers (EF's) udvikling. Allerede ved dannelsen af Det europæiske Kul- og Stålfællesskab (EKSF) i 1952 forelå der endog særdeles konkrete planer for et politisk samarbejde mellem de seks deltagerlande kombineret med et fremtidigt militært samarbejde. I Københavns-rapporten fra 1973 fastslås det imidlertid, at »det politiske samarbejde, som på mellemstatsligt (interguvernementalt) plan behandler udenrigspolitiske problemer, er *adskilt* fra den kommunautære aktivitet, som er baseret på de juridiske forpligtelser, medlemsstaterne har indgået i medfør af Romtraktaten . . .«¹⁾. Påstanden om de to samarbejdsformers principielle adskillelse spiller en betydelig rolle i den danske EF-debat²⁾, men er den en faktisk realitet eller en politisk fiktion? Svaret er efter min opfattelse mere klart, end man umiddelbart skulle forvente.

Forhistorien

Den franske Nationalforsamlings afvisning af Det europæiske Forsvarsfællesskab i august 1954 gjorde det nødvendigt at udskyde planerne om et politisk fællesskab, og der var således ingen politisk pendant til EØF og EURATOM ved deres oprettelse i 1958. Det var først i 1960, at der blev lagt op til det tilsigtede politiske fællesskab med fremkomsten af den såkaldte Fouchet-plan, der opererede med et løst, men dog formaliseret samarbejde på udenrigspolitikens område. Diskussionen om Fouchet-planen koncentrerede sig imidlertid om formalia, der dog i bund og grund dækkede over uenighed om samarbejdets intensitet mellem Frankrig på den ene side og Forbundsrepublikken

* Med tak til professor, dr. phil. Erik Rasmussen, Institut for Statskundskab ved Aarhus Universitet.

1. *DANMARK i dag: Det europæiske politiske samarbejde*, I, Baggrund og struktur, Udenrigsministeriets presse- og kulturafdeling.

2. Se f. eks. K. B. Andersen: Trekanten Danmark-Norden-EF – modsætning eller sammenhæng? *Fremtiden*, 32. årgang 1977-1, specielt pp. 6 og 7.

Tyskland og Nederlandene på den anden. Fra denne og senere diskussioner huskes de Gaulles slagord om et »fædrelandenes Europa«, som udtryk for ideen om et mellemstatsligt samarbejde i modsætning til tankerne om en europæisk føderation.

1960'erne var en periode med alvorlige kriser for Fællesskaberne ofte opstået på grund af konflikter langs den ovenfor antydede skillelinje som følge af præsident de Gaulles forestillinger om Frankrigs verdensrolle og hans specielle »blokfrie« politik i forholdet til supermagterne.

Gennembruddet i Haag

Året 1969 var i mange henseender et gennembrudsår for EF. Ministerrådsmødet i Haag i december dette år markerede nemlig ikke blot en åbning mod Storbritannien som ansøger (endnu et alvorligt stridspunkt i EF op gennem 60'erne), men også en genoplivning af ideerne om et udenrigspolitisk samarbejde.

Det blev på mødet besluttet at skitsere en struktur for dette samarbejde, og resultatet af undersøgelserne blev fremlagt i juni 1970 i den såkaldte Davignon- eller Luxembourg-rapport. Også denne gang kom diskussionen imidlertid til i høj grad at dreje sig om formalia (sekretariatets placering i Paris eller Bryssel), hvilket atter - som det symbolsk fremgik af placeringsspørgsmålet - bundede i uenighed om graden af tilknytning mellem det politiske samarbejde (EPS) og det kommunautære (EF).

Det endelige kompromis

Afgørende ved diskussionerne omkring Davignon-rapporten var naturligvis spørgsmålet om EFs udvidelse med Storbritannien, Danmark og Irland. For at præcisere de seks gamle EF-landes holdning til EPS afholdtes i 1972 i Paris et topmøde, hvor de i Davignon-rapporten foreslåede mekanismer antoges endeligt, mens planen om et permanent sekretariat blev udsat til afgørelse efter udvidelsen, idet Frankrig håbede på at vinde støtte blandt de nye medlemmer for dets placering i Paris for at understrege adskillelsen fra EF.

EPS' struktur blev efter udvidelsen fastlagt i den omtalte Københavns-rapport fra 1973, der dog mere bærer præg af en beskrivelse af allerede eksisterende strukturer end af et forslag til videreudvikling. - Som så ofte sidenhen udviklede realia sig hurtigere end formalia kunne følge med.

EPS' nuværende struktur

Begynder man oppefra i pyramiden, må man først omtale det mest iøjnefaldende og iøvrigt nyeste led i EPS' struktur, nemlig Det europæiske Råd. Rå-

det, der samles tre gange årligt (to gange i formandskabslandene og en gang i Bryssel), er en institutionalisering af de tidligere, uregelmæssige topmøder, og består af EF-landenes regeringschefer, for Frankrigs vedkommende dog præsidenten.

Det er naturligvis kun sager af overordnet betydning, der tages op i Rådet, men et af de vigtigste træk ved møderne er, at sagerne hentes fra såvel det kommunautære som det udenrigspolitiske samarbejde. Herved er Rådet, der iøvrigt ikke omtales i Rom-traktaten, en samlende institution for begge samarbejdsfelter trods den oprindeligt tilstræbte og endog idag ofte påståede adskillelse. I praksis har institutionaliseringen bidraget til at udviske skellet mellem de to samarbejdsformer³).

Et andet vigtigt træk er tilstedeværelsen under møderne af præsidenten for EF-kommissionen - noget, der oprindeligt kun accepteredes under behandlingen af kommunautære anliggender.

Det næste led i strukturen er møderne mellem EF-landenes udenrigsministre. Her skelnes mellem de officielle møder, hvis antal i de sidste par år er udvidet til fire om året, og de uofficielle såkaldte Gymnich-møder, der har navn efter et slot i nærheden af Bonn, hvor det første af disse uformelle møder fandt sted, og som nu afholdes en gang pr. halve år i formandskabslandet. Mens de officielle møder foregår under anvendelse af samme tunge administrations- og ledsageapparat som Ministerrådsmøderne i Bryssel og i EF-regie, er Gymnich-møderne anderledes ubebyrdede af udenomsudstyret og giver ministrene mulighed for uformelle kontakter - en omstændighed, der ofte har haft betydning for de lejlighedsvis »gennembrud«⁴), og som vurderes højt af forskere, der lægger vægt på netop hyppige, uformelle og nærmest private kontakter mellem ministre og embedsmænd som fremmende for integrationsprocessen i kraft af deres »socialiseringseffekt« på deltagerne⁵).

Det forberedende arbejde til såvel Rådets som udenrigsministrenes møder sker i Den politiske Komité bestående af direktørerne for medlemslandenes udenrigsministeriers politiske afdelinger og svarende til EF-samarbejdets Faste Repræsentanters Komité (COREPER). Komiteen holder møder månedligt, og tjener dels den hensigt at forberede de omtalte møder på højere plan, og dels til at udveksle synspunkter og informere hinanden. Der kan ikke på disse møder træffes bindende beslutninger, selvom de spørgsmål, hvorom enighed opnås, naturligvis må betragtes som afgjorte, og forelægges da også ministrene som efterretningssager.

3. Lehmann Sørensen: *Danmark og EF i 1970'erne*, 1978, p. 257.

4. Wallace, Wallace & Webb (ed.): *Policy-Making in the European Communities*, 1977, pp. 238 - 239.

5. Kjær Nielsen: Den originale neofunktionalisme, Lehmann Sørensen (ed.): *Politisk integrationssteori*, 1976, pp. 72 - 82.

Forskning i Danmark af europæisk integration, Dansk udenrigspolitisk Instituts forskningsrapport no. 1, 1974.

Formandskabet i EPS følger formandskabet i EF. Skønt der naturligvis er forskel på de opgaver, der påhviler formandskabet i EF og EPS, er også her et omfattende sekretariatsarbejde nødvendigt. I mangel på et egentligt sekretariat varetages det af Den politiske Komité, dog således at hovedbyrden ligger på formandskabslandets udenrigsministerium.

Der er også tale om to andre institutioner på EPS-området til varetagelse af mere specialiserede funktioner. Det drejer sig om Korrespondentgruppen, der er et organ under Den politiske Komité, og som sørger for at opretholde den daglige kommunikation mellem medlemslandene om udenrigspolitiske spørgsmål, samt de forskellige arbejdsgrupper nedsat med henblik på konkrete spørgsmål som f.eks. Rhodesia, forholdet til Østeuropa etc. Møderne på dette niveau er hyppige, som naturligt er for mere specialiserede organer.

Endeligt må samarbejdet mellem medlemslandenes repræsentationer i tredjelande nævnes, idet der herunder afholdes fælles møder for det udsendte personale og udarbejdes fælles rapporter til Den politiske Komité.

Det må understreges, at denne samarbejdsform er vokset op på pragmatisk vis, d.v.s. som følge af en række enkeltbeslutninger truffet på forskellige tidspunkter i udviklingen af relationerne mellem de ni lande, og har i modsætning til EF (d.v.s. EØF, EKSF og EURATOM) ikke noget traktatligt grundlag, som på forhånd fastlægger en bestemt udformning.

EPS' indhold

Indholdet i Det europæiske politiske Samarbejde skal som indledningsvis nævnt være »politisk«. Denne officielle distinktion mellem EF og EPS forudsætter, at man accepterer den underliggende skelnen mellem politik og økonomi, mellem »low« og »high politics«. Adskillelsen mellem det kommunautaire og det udenrigspolitiske samarbejde bygger således på en ikke ukritisabel skelnen mellem områder som landbrug, told, egnsudvikling, industripolitik m. m., der karakteriseres som økonomiske, og politisk samarbejde, hvor national sikkerhed, forsvars- og alliancepolitik, anerkendelse af andre stater m. m. indgår. (M.h.t. forsvarspolitik er der intet samarbejde inden for EPS, men et vist inden for Den europæiske Programgruppe i NATO)⁶).

Adskillelsen mellem de to områder - eksperternes og statsmændenes - søgtes mest konsekvent gennemført af den franske regering under præsident de Gaulle, der med udgangspunkt i Frankrigs økonomiske forankring i EF førte en selvstændig politik i forhold til supermagtskonfrontationen. Lande som Forbundsrepublikken Tyskland og Nederlandene har imidlertid været mere positivt indstillet til et udvidet politisk samarbejde i tilknytning til EF. Dan-

6. Forslag herom indgik dog i Tindemanns-rapporten fra januar 1976. Senest har den nederlandske kommissær Vredeling udtalt sig om et fremtidigt europæisk forsvarssamarbejde i Atlantic Club den 7. september 1978.

mark har i denne forbindelse placeret sig ret tæt op ad den franske holdning, da man af indenrigspolitiske årsager, og ikke mindst de særlige forhold i Socialdemokratiet, er nødt til at plædere for, hvad man kunne kalde et »fædrelandenes Europa« i de Gaulles forstand.

Foruden denne analytiske skelnen fra politisk side er der som omtalt før også tale om juridiske forskelle mellem EF og EPS. De vil dog ikke blive gennemgået her.

Vender man sig mod selve de emner, der har været behandlet inden for rammerne af EPS, har de alle tilknytning til tidens »store spørgsmål« og har stået i centrum for den politiske debat.

Af mest umiddelbar betydning for EPS har været Konferencen om Sikkerhed og Samarbejde i Europa (KSSE), hvis forberedende møder startede i 1972, d.v.s. samtidig med EPS. Det er vigtigt at understrege sammenhængen mellem KSSE og EPS' udformning, idet samarbejdet ved konferencen har præget EPS i dets tidligste fase⁷). Det betydningsfuldeste træk ved KSSE set under denne synsvinkel var opdelingen af emnerne i »kurve«: fredelig sameksistens, økonomi, teknik og videnskab samt menneskerettigheder, kultur m.v. Derved kom samarbejdsobjektets struktur til at svare til samarbejdsinstrumentets udformning (d.v.s. adskillelsen mellem kommunautært og politisk samarbejde). Dette kan have været én af årsagerne til den succes, som EF-landene menes at have haft ved konferencen med koordineringen af deres holdninger og optræden⁸). Samtidig er dog den ufleksible adskillelse mellem EF og EPS blevet styrket, hvilket kan få følger for mulighederne for at tilpasse EPS til andre, mindre »skræddersyede« samarbejdsobjekter.

Andre spørgsmål såsom koordinering af standpunkter under debatter i FNs generalforsamling eller under drøftelser af problemer knyttet til Sydafrika, Rhodesia eller Namibia har kunnet rubriceres under overskriften politisk samarbejde, for så vidt som de falder helt uden for Rom-traktatens stipuleringer.

Anderledes med et andet vigtigt emne, der kunne have været behandlet inden for EPS, nemlig Kissingers »Atlantic Charter«. Dét og »The Year of Europe« i 1973 må betegnes som fiaskoer i dobbelt forstand⁹): dels i relation til den amerikanske målsætning med dem (hvilket er underordnet her), og dels som emner for udenrigspolitisk samarbejde mellem de ni lande. Drøftelserne mellem EF-landene indbyrdes var frugtesløse, og hele affæren endte med en »face saving« erklæring fra NATO i 1974. Blandt årsagerne til denne samarbejdsfiasko i EPS må nævnes divergenserne i indstillingen til atlantisk samarbejde mellem Frankrig og de øvrige lande samt de ganske særlige omstændigheder efter olie-

7. Wallace & al. (ed.): *op.cit.*, p. 235.

8. Man må dog heller ikke glemme, at de ni landes interesser stort set er sammenfaldende i spørgsmålet om relationerne med USSR og Østeuropa. Dette er langt fra tilfældet i andre situationer. Lehmann Sørensen: *op.cit.*, p. 262.

9. Wallace & al. (ed.): *op.cit.*, p. 235.

Twitchett (ed.): *Europe and the World*, 1976, pp. 43 - 45.

krisen vinteren 1973 / 74, der skabte splittelse såvel mellem EF-landene indbyrdes som i hele den vestlige verden.

De erklærede hensigter

EPS' tilblivelsesproces er præget af en fundamental uenighed om målsætningen med og intensiteten i samarbejdet. Det er konflikterne omkring dette spørgsmål, der mest af alt har givet samarbejdet dets nuværende form.

Det må derfor straks understreges, at målsætningen med EPS aldrig har været ambitiøs. I åbenbar erkendelse af de store modsætninger tales der i Davignon-rapporten kun om konsultationer med henblik på forståelse og harmonisering, hvor det er ønskeligt og muligt¹⁰). I Københavns-rapporten¹¹) udbyggedes målsætningen noget, idet man her tilstræber fælles stillingtagen, uden dog at give tilskyndelsen hertil nogen reel kraft. Det mest vidtgående i denne forbindelse er et pålæg om konsultationer i sager af fælles interesse før et af medlemslandene endeligt formulerer sin holdning. Dette er dog ikke det samme som et krav om formulering af fælles standpunkter. Hvis enighed ikke kan opnås under konsultationerne - og de vage formuleringer lader ane, at man ikke har ventet, det ville ske hver gang - har landene ret til at formulere deres holdning selv. Der er således tale om en faktisk veto: et land kan hindre, men ikke gennemtvinge en fælles stillingtagen.

Et andet spørgsmål er, om konsultationerne ikke i sig selv fører til en vis konvergens i holdninger, selvom en fælles standpunkttagen ikke sættes op som eksplicit mål. Det lave ambitionsniveau er ikke nødvendigvis en hæmmende faktor for EPS' videreudvikling. Det europæiske samarbejdes historie er præget af store »visioner«, der kun i meget begrænset omfang er blevet overvejet alvorligt endsige gennemført. Derfor kan en lavere profil udmærket være mere befordrende for formålet end de højtidelige politiske erklæringer¹²).

Analytisk model

Den skelen mellem »high« og »low politics« og dermed mellem det kommunautaire og politiske samarbejde, der er blevet omtalt i de foregående afsnit, kan henføres til en ganske bestemt analysemodel i disciplinen international politik.

I modellen, der ofte betegnes *den statscentrerede model*, skal fremhæves følgende træk¹³):

10. DANMARK i dag, se note 1.

11. Ibid.

12. Lehmann Sørensen: *op.cit.*, p. 264.

13. Se f. eks. Bjøl: *International politik*, 1967, pp. 71 - 78, Leurdijk: *From National to Transnational Politics*, *International Social Science Journal*, 1974, no. 1, Thrane: *Aktørbegrebet i studiet af dansk udenrigspolitik*, *Synsmåder i studiet af dansk udenrigspolitik*, Dansk udenrigspolitisk Instituts forskningsrapport no. 2, 1976, pp. 9 - 23.

- kun stater er aktører i det internationale politiske system,
- staterne er i stand til fuldt ud at kontrollere de transnationale relationer mellem elementer i deres samfund,
- der hersker en tilstand af anarki i det internationale politiske system, hvor relationerne er baseret på fysisk, d.v.s. militær magt,
- staternes overordnede mål er at overleve, og midlet hertil er militær overlegenhed, der således bliver udslagsgivende i alle sammenhænge,
- der eksisterer en principiel adskillelse mellem indenrigspolitik, der foregår under statens beskyttende vinger, og international politik, hvor militære magtrelationer dominerer.

Uden at gå i detaljer med denne model er det dog umiddelbart indlysende, at den kun dårligt passer på forholdene i Vesteuropa og især mellem EF-landene, mens den ikke kan frakendes en vis forklaringsværdi for så vidt angår relationerne mellem USA og USSR under den kolde krig¹⁴).

Modellen er blevet kraftigt angrebet af f. eks. Mansbach, Ferguson og Lampert i bogen »*The Web of International Politics*«, hvor netop samspillet mellem EF-landene analyseres ud fra en alternativ model¹⁵). Hovedbestanddelen i denne model kaldet »*Complex Conglomerate System*« (CCS) er et nyt begreb: enhver social enhed, hvis adfærd ikke kan forudsiges ud fra omgivelserne, kan handle autonomt, og er dermed en mere eller mindre selvstændig aktør. Således defineret spænder Mansbachs aktørbegreb fra mellemstatslige organisationer over ikke-statslige transnationale organisationer, nationalstater, bureaukrati-elementer i nationalstaterne til økonomiske enheder og sågar individer.

Med udgangspunkt i denne model udskiller Mansbach en række »super-issues« (d.v.s. overordnede politiske og økonomiske spørgsmål i den betragtede periode fra 1948 til begyndelsen af 1970'erne) og registrerer de forskellige aktørers aktivitet i relation hertil. Undersøgelsens resultat er så, at selvom nationalstater hører til de mest aktive aktører, er de langt fra de eneste. Et stort antal andre aktører optræder og herunder EF-samarbejdets diverse institutioner.

I sin konklusion forkaster Mansbach den statscentrerede model til fordel for CCS, der iøvrigt er formuleret på baggrund af tidens debat om den stigende afhængighed mellem lande i økonomisk, politisk og social henseende¹⁶), og hvis hovedvægt således ligger på analysen af de tætte bånd mellem samfundselementer på tværs af landegrænser. I den foreliggende sammenhæng tjener

14. Keohane & Nye: *Power and Interdependence*, 1977, pp. 58 - 63.

15. Mansbach, Ferguson & Lampert: *The Web of World Politics*, 1976, pp. 2 - 23 og 213 - 273.

16. Hermed hentydes til den omfattende debat om interdependens i det internationale politiske system. En oversigt findes i f. eks. Alexandroff & al.: *Whither Interdependence*, *International Organization*, vol. 33, no. 3, 1977.

CCS til at stille spørgsmålstejn ved de implicite antagelser om det internationale politiske system, som distinktionen mellem kommunautært og politisk arbejde bygger på.

Denne teoretiske indfaldsvinkel til forholdet mellem EPS og EF kan udvides med en kort omtale af en anden model, nemlig Keohane og Nyes *internationale organisationsmodel* (IOM) fremstillet i bogen »*Power and Interdependence*«¹⁷).

Grundtanken heri er, at i situationer, hvor landene ikke opfatter deres eksistens som truet, ændres forholdet mellem dem i afgørende grad. Mens der i tilfælde af eksternt pres og internationale spændinger er tale om overvejende militær konfrontation, d.v.s. konfrontation af ødelæggelseskapaciteter og deres socio-økonomiske underbygning, udvikler der sig i situationer præget af afspænding internationale regimer, som på effektiv vis regulerer forholdet mellem landene ved hjælp af skrevne eller uskrevne adfærds- og normsæt, men naturligvis kun så længe landene er villige eller nødt til at følge spillets regler. Et vigtigt led i sådanne internationale regimer er de internationale organisationer, der er udtryk for en eksplicit fastlæggelse af adfærdsnormerne. Et eksempel på en sådan meget udbygget organisation er EF og de andre strukturer udviklet i forbindelse hermed.

Pointen er nu, at samspillet i disse organisationer følger et helt andet mønster end dét, der antages i den statscentrerede model. Her dominerer ofte »low politics«, og mange problemer løses gradvis eller inkrementalistisk (for at bruge neofunktionalisternes foretrukne glose). Der er endvidere tale om en endog særdeles nær sammenhæng mellem indenrigspolitik og international politik, og intensiteten af de transnationale relationer er overvældende.

Denne tilstand betegnes af forfattere som *kompleks interdependens*, og begrebet skønnes i nærværende sammenhæng som særdeles velegnet til beskrivelse af forholdet mellem de ni EF-lande.

Det er selvsagt ikke muligt at tage totaliteten af relationerne mellem de ni lande op i en analyse af den komplekse interpendens mellem dem. Analysen vil derfor koncentrere sig om EFs såkaldte *globale middelhavspolitik*, der i sig selv vel rummer alle aspekter af samarbejdet mellem de ni lande. Hensigten hermed er at illustrere sammenhængen mellem det politiske og kommunautære samarbejde i praksis.

Udgangspunktet er de ni landes afgivelse af beslutningskompetence på en række økonomiske områder til den særlige organisation EF og dermed ophævelsen af skellet mellem inden- og udenrigspolitik. Disse områders udstrækning fastslås i det store og hele i Rom-traktaten m. v., mens der samtidig eksisterer en lang række ligeledes vigtige områder, hvor en sådan formel kompetenceovergivelse ikke har fundet sted. Det er samspillet mellem disse to faktorer,

17. Keohane & Nye: *op.cit.*, pp. 54 - 58.

der som sagt vil blive anskueliggjort gennem en kort gennemgang af middelhavspolitikens aspekter¹⁸).

Middelhavspolitikken

De ni lande råder over to sæt af instrumenter inden for rammerne af EF til regulering af relationer med tredjelande. Det drejer sig dels om de primært indadrettede foranstaltninger og dels sådanne, som tager direkte sigte på andre lande eller grupper heraf.

Til de førstnævnte hører bl. a. den fælles ydre toldtarif, den fælles landbrugspolitik, den begyndende fælles industripolitik og den ligeledes spæde energipolitik.

For middelhavslandenes vedkommende har landbrugspolitikken og i mindre grad toldpolitikken været af afgørende betydning. Den førstnævntes betydning hænger sammen med, at de landbrugsprodukter, som produceres i middelhavslandene uden for EF, konkurrerer med EFs egen landbrugsproduktion, og det vil især sige Italiens og Frankrigs. Denne af naturforhold betingede konkurrence har sammen med landbrugspolitikens underforståede mål: at sikre først og fremmest producentinteresserne i EF gennem opretholdelsen af et prisniveau over verdensmarkedspriserne, betydet, at middelhavslandene må opfatte landbrugspolitikken som protektionistisk og vendt imod deres interesser. Toldpolitikken har spillet en mindre fremtrædende rolle i forholdet, og da kun for de i industriel henseende mere udviklede af middelhavslandene.

Spørgsmål vedrørende handelssamkvem, teknologisk og finansiel bistand samt problemerne omkring EFs politik over for fremmedarbejdere, af hvilke flertallet kommer fra middelhavslandene, er søgt reguleret gennem aftaler indgået mellem EF og de pågældende lande.

Aftalerne er det udadrettede element i EFs instrumentarium og kan deles op i tre typer. Den ældste form for tilknytning var møntet på EF-landenes kolonier (Algeriet f. eks.) og betegnes som Del IV-aftaler (efter Rom-traktatens 4. del). Efter Algeriets selvstændighed er denne tilknytningsform uden betydning for middelhavslandene.

Den anden type er handelsaftaler indgået under Rom-traktatens Art. 113, og de er en pendant til de traditionelle handelsaftaler mellem nationalstater. De angår kun et begrænset vareantal, ligesom de heller ikke lægger op til mere omfattende samarbejde. Dog skal det bemærkes, at Israel under sin aftale har fået tilsagn om teknologisk samarbejde, ligesom de nye, på Art. 113 baserede

18. Fremstillingen af middelhavspolitikken bygger på:

Coffey: *The External Economic Relations of the EEC*, 1976, passim,

Feld: *The European Community in World Affairs*, 1976, passim,

Twitchett (ed.): *op.cit.*, pp. 77 - 121,

samt *EF-information*, Kommissionen for De europæiske Fællesskaber, Presse- og informationskontor, årgange 1975 - 77.

samarbejdsaftaler med f. eks. Mexico synes at have en mere omfattende karakter.

Endelig er der mulighed for associering efter Art. 238. For lande uden for Europa er det den nærmeste mulige tilknytning til EF, mens der for europæiske landes vedkommende også er mulighed for direkte medlemskab efter Art. 237. Ansøgning om medlemskab forudsætter ikke nogen tidligere associeringsaftale efter Art. 238 (f.eks. Spanien og Portugal, der begge har samarbejdsaftaler med EF baseret på Art. 113), men kan naturligvis danne udgangspunkt herfor (f.eks. Grækenland og Tyrkiet).

EFs forhold til middelhavslandene var indtil 1970'erne præget af uoverskuelighed, idet aftalerne, der blev indgået på vidt forskellige tidspunkter og betingelser, ikke udgjorde noget konsistent mønster. Ud over manglende overensstemmelse mellem aftalernes retsgrundlag var der også store forskelle på deres virkemåde: lige fra tilsyneladende velfungerende ordninger som Grækenlands til aftaler, som måtte genforhandles kort efter deres ikrafttræden som i Cyperns tilfælde¹⁹).

Derfor foretoges i begyndelsen af 1970'erne en omfattende revision af hele aftalekomplekset fremprovokeret af behovet for en mere konsistent aftalepolitik og af udsigten til EFs udvidelse, der ville medføre afgørende ændringer i dets forhold til omverdenen primært p.g.a. Storbritanniens status i den internationale politik. Resultatet af denne revision blev formuleringen af EFs »globale middelhavspolitik«. Den er nu ved at blive ført ud i livet i og med indgåelsen af mere ensartede og gensidigt afstemte aftaler (især i relation til mellemøstenkonflikten) med Algeriet, Marocco og Tunesien²⁰).

Såvidt bemærkningerne om det kommunautære samarbejdes instrumenter i middelhavspolitikken.

Det politiske element

Kronologisk set er dels konflikten mellem Frankrig og Algeriet og dels modsætningsforholdet mellem Israel og de arabiske lande de ældste »politiske« elementer i de ni landes relationer med middelhavslandene. Problemerne omkring Algeriets selvstændighed blev imidlertid gjort til et rent fransk og dermed nationalt anliggende, og det er således kun mellemøstpolitikken, der institutionelt hænger sammen med det nyeste element i relationerne med landene omkring Middelhavet, nemlig den euro-arabiske dialog.

Den euro-arabiske dialog udspringer af de skelsættende begivenheder vinteren 1973/74, hvor det næsten totalt olieafhængige Europas sårbarhed blev illu-

19. Shlaim: *The Community and the Mediterranean Basin*, Twitchett (ed.): *opcit.*, p. 95. En anden, negativ bedømmelse af Grækenlands-aftalernes effekter på den græske økonomi findes i Feld: *op.cit.*, pp. 135 - 137.

20. For en oversigt over EFs aftaler med tredjelande se Finn Sunesen: *Fællesmarkedet og tredjelande*, *Økonomi og Politik*, 52. årgang, nr. 3, 1978.

streret så dramatisk. Responsen på olie- og råvareprisstigningerne generelt gik i tre retninger: den atlantiske, den globale og den euro-arabiske. Med den første betegnelse hentydes til USAs initiativ til oprettelsen af Det internationale Energiagentur (IEA) som OECDs modvægt mod OPEC - et træk, der mødte stærk fransk modstand af frygt for, at USA, som ikke selv er så afhængig af olieforsyningerne udefra, ville bringe forsyningssikkerheden i Europa i fare, og samtidig beskytte egne interesser på kærnekraftområdet.

Den globale respons ligger i behandlingen af råvareproblematikken i den såkaldte Nord-Syd dialog, der dog ikke hidtil er kommet nogen vegne formentlig p. gr. a. sammenkoblingen fra de råvareproducerende landes side af spørgsmålene omkring prisdannelsen på råvarer med prisudviklingen på færdigvareområdet. Samtidig har dialogens institutionelle rammer vist sig uholdbare til behandling af så komplekse problemer.

Den tredje retning er den euro-arabiske dialog, der i princippet skulle være et udtryk for EF-landenes politiske samarbejde, EPS. Dens foreløbige mangel på resultater må da også relateres til den kunstfærdige skelnen mellem EF og EPS, der bl. a. har givet sig udslag i, at en række nøgleproblemer ikke tages op, men af EPS-landene henvises til andre fora. Den turde derfor betragtes som en forudsætning for dialogens resultatrige gennemførelse, at denne formalistiske holdning fra de ni landes side ophører, hvilket igen hænger sammen med en nødvendig nyformulering af forholdet mellem det kommunautære og politiske samarbejde mellem dem.

Karakteristisk for den euro-arabiske dialog er nemlig, at den i modsætning til KSSE ikke passer ind i de ni landes sondring mellem EF og EPS. Og det er klart hvorfor. Under KSSE var det også i USSRs og de østeuropæiske landes interesse at adskille spørgsmålene om økonomi, teknologi etc. fra de mere kontroversielle menneskerettigheder m. v. I den euro-arabiske dialog eksisterer ingen sådan fælles interesse på tværs af forhandlingsbordet, netop fordi de arabiske lande søger at overføre deres relative styrke på det økonomiske område, d.v.s. olieforsyningen, til det politiske, hvor konflikten med Israel er det dominerende spørgsmål. Alt dette i god overensstemmelse med den klassiske »linkage« politik.

Synsvinkler på EPS

Der er ingen mangel på analyser af EPS' funktioner og resultater - problemet er imidlertid, at der kun undtagelsesvis opstilles klare kriterier for bedømmelsen. Oftest er de implicite, eller må udledes af forfatterens iøvrigt tilkendegivne politiske holdning. Her skal omtales nogle analyseresultater som baggrund for den efterfølgende konklusion, idet vægten lægges på at præsentere spændvidden i opfattelserne.

Således skriver Wallace og Allen²¹), at EPS er en procedure uden indhold, skabt fordi de ni lande på EPS' forskellige tilblivelsestidspunkter ikke kunne blive enige om en »substans«, d. v. s. en fælles politisk holdning, men gerne ville beholde EPS som et fremtidigt alternativ - et sæt af procedureregler, der kunne udfyldes engang senere, efter behov. Samme opfattelse formuleres meget rammende af Lehmann Sørensen, når han i sin nyligt udkomne bog »*Danmark og EF i 1970'erne*« skriver om EPS: »Dette samarbejde er en procedure uden program, retningslinier, målsætninger, »dead-lines« osv.«²²).

I ekstrem modsætning hertil står Galtungs opfattelse²³) af de ni lande som et initiativcentrum i den internationale politik. Sine betragtninger bygger Galtung på EFs udvidelse i 1973 (og de forudgående forhandlinger), der ifølge ham er så skelsættende en begivenhed, at den har placeret de ni lande i en nøgleposition i verdenssamfundet. Dermed må deres interne interaktionsproces betegnes som væsentlig mere end et sæt procedureregler, der jo ikke kan danne baggrund for noget udgående initiativ.

Denne analyse afvises (indirekte) af Twitchett og Shlaim²⁴), der begge når frem til den konklusion, at de ni lande som enhed ikke har nogen udenrigspolitik, men kun en række eksterne relationer med tredjelande. Argumenterne her er primært en skelnen mellem udenrigspolitik som en målrettet adfærd ud fra et sæt definerede og prioriterede målsætninger modsat eksterne relationer, der blot er responser på ydre påvirkning. Forfatterne fastslår, at der ikke inden for rammerne af EPS er sket nogen klar måldefinition, og tolker samtidig EPS-landenes adfærd i international politik som primært reagerende i forhold til tredjelandes aktiviteter, der evt. kan være fremkaldt af de ni landes indadrettede foranstaltninger.

Samme teoretiske distinktion anvendes af Morgan²⁵), uden dog at føre til samme konklusion som hos Twitchett og Shlaim. Han går ganskevist ud fra de ni landes grundlæggende passivitet i internationale sammenhænge, d.v.s. tendensen til at reagere fremfor at initiere handling, men bringer et nyt element ind i form af tredjelandenes forventninger og indstilling til de ni landes adfærd. Deres økonomiske og handelsmæssige betydning er nemlig så stor, at de ikke kan begrænse sig til løsrevne »low politics« foranstaltninger, idet tredjelande ud fra egne synsvinkler kan tillægge foranstaltningerne »storpolitisk« betydning.

Faktorer bag EPS

Uanset om man betragter de ni landes eksterne relationer som værende begrænset til passiv »low politics« eller ej, må det være berettiget på baggrund af ar-

21. Wallace & al. (ed.): *op.cit.*, pp. 227 - 249.

22. Lehmann Sørensen: *op.cit.*, p. 256.

23. Galtung: *EF - en supermakt i verdenssamfundet*, 1972, pp. 127 - 142.

24. Twitchett (ed.): *op.cit.*, pp. 1 - 34 og 114 - 120.

25. Morgan: *High Politics / Low Politics*, 1973, pp. 8 - 11.

gumentationen i forbindelse med modelovervejelserne at betragte EPS' og EFs forbindelser udadtil som to sider af samme sag: nemlig som aspekter af de ni landes forhold til omverdenen.

EF kan ses som de ni landes forsøg på at skabe bestemte betingelser for deres økonomiske udvikling, og analogt hermed er EPS et redskab for landene i varetagelsen af deres interesser i verdenspolitisk sammenhæng. (Det skal bemærkes, at begge samarbejdsformer også er betingede af en række indenrigspolitiske faktorer i landene, som det vil føre for vidt at omtale her). Synet på EPS og EF som udenrigspolitiske instrumenter for de ni lande skal ikke føre til en undervurdering af den indre dynamik, disse samarbejdsstrukturer har frembragt, og som kan optræde som en selvstændig faktor i forskellige udviklingsforløb.

Den tætte sammenhæng mellem EPS/EF og de ni landes nationale udenrigspolitiske mål har naturligvis ikke kunnet undgå at påvirke mulighederne for at formulere en fælles politik inden for EPS - politik forstået som et initiativtagende.

Afslutning

Konklusionen af ovenstående overvejelser bliver, at de ni lande i deres udenrigspolitik råder foruden bi- eller multilaterale kontakter med tredjelande eller internationale organisationer over to særlige instrumenter: EF og EPS²⁶). Elementerne heri er som følger²⁷):

- det almindelige samarbejde i udenrigspolitiske spørgsmål mellem venligtsindede eller allierede lande (lejlighedsvis støtte, informationsudveksling etc.),
- konsultationer mellem de ni landes diplomatiske repræsentanter i tredje-lande,
- det egentlige EPS som udformet gennem Davignon- og Københavns-rapporten samt gennem den pragmatiske tilpasning af rutinerne,
- EFs centrale beslutningsmekanismer oprettet i henhold til Rom-traktaten m. v.

Forholdet mellem komponenterne og især EPS/EF er ikke statistisk. Således kan der iagttages en tydelig udvikling i retning af også formel sammensmeltning af de to komponenter. Dette kommer bl. a. til udtryk ved, at der ikke længere skelnes mellem Ministerrådsmøder og Konferencer af EF-medlemslandenes udenrigsministre på samme formelle måde som før (da man mødtes i forskel-

26. Feld: *op.cit.*, pp. 48 - 51.

27. DANMARK i dag, se note 1.

lige byer for at fremhæve adskillelsen). Desuden deltager repræsentanter for Kommissionen i møderne, og der synes at være en stadig større forståelse for at inddrage dem i flere af EPS' aspekter (f. eks. har repræsentanter for Kommissionen været optaget i den danske delegation ved KSSE i Helsingfors, idet Danmark havde formandskabet i EF på daværende tidspunkt). Et tredje vigtigt tegn på denne udvikling er som nævnt institutionaliseringen af Det europæiske Råd som et *de facto* toporgan for EF og EPS.

Lehmann Sørensen er inde på samme problemstilling, når han skriver, at trods de fortsatte organisatoriske forskelle, »så kan det udenrigspolitiske samarbejde dog ikke holdes fuldstændigt adskilt fra EF-samarbejdet i øvrigt og fra EF-institutionerne«²⁸). Samtidig advarer han dog mod alt for vidtgående konklusioner med hensyn til graden af sammensmeltning af de to områder. Som argumentation herfor påpeges den ringe grad af stedfunden formel sammenlægning samt en række særlige danske politiske procedurer og organisatoriske forhold, der tjener til at fremhæve og befæste adskillelsen²⁹).

Hertil skal indvendes, at det første argument må ses i lyset af, på hvilket niveau og i hvilke organer sammensmeltningen har fundet sted. I denne forbindelse peger Lehmann Sørensen selv andetsteds³⁰) på, at hovedvægten i EF-samarbejdet er op gennem 1970'erne blevet forskudt i retning af Ministerrådet. Da Rådet imidlertid fungerer som et klassisk mellemstatsligt forhandlingsorgan, og da EPS netop karakteriseres som et traditionelt samarbejde mellem stater, og derfor foregår i udenrigsministrenes regi, vil en samling af begge samarbejdsformers tyngdepunkter i reelt set samme organ være et udmærket udgangspunkt for faktisk sammensmeltning, hvis det ikke allerede kan opfattes som en sådan.

Med hensyn til argumentet, der henviser til de specielle, danske forhold, er det en nærliggende tanke, at de netop er frembragt med det bevidste formål at sløre den faktiske sammensmeltning af EF og EPS. Den indenrigspolitiske situation gør, at antagelsen næppe kan afvises som det rene opspind.

Uanset synet på, hvor fremskreden sammensmeltninger er, er det muligt at pege på flere plausible årsager til selve udviklingstendensen: således »spill-over« fra EF-samarbejdet til EPS, deltagersocialisering³¹), pres udefra, hvor man ikke kan eller vil acceptere den formelle distinktion, etc. Den afgørende årsag til sammensmeltningen af EF og EPS ligger dog formentlig i selve den unaturlige og formalistiske skelnen mellem disse aspekter af de ni landes udenrigspolitiske adfærd. Tendensen afledes med andre ord af den *faktiske* sammenhæng mellem økonomi og politik, »low« og high politics«, der ikke kan ophæves ved juridisk-semantic ækvilibrisme.

28. Lehmann Sørensen: *op.cit.*, p. 256.

29. *Ibid.*, p. 258.

30. *Ibid.*, p. 114.

31. Mørch: Danmark i EF: Embedsmændenes Europa, *Nordisk Administrativt Tidsskrift*, 57. årgang, 1974, no. 2, pp. 88 - 107.

Til slut må det anføres, at sammensmeltningstendensen ikke nødvendigvis fører til en styrkelse af de overnationale træk ved de ni landes samarbejde. Tanken bag EFs institutioner har været dannelsen af overnationale strukturer. I modsætning hertil er EPS, som det ofte fremhæves fra officiel side, et eksempel på mellemstatsligt samarbejde. Resultatet af sammensmeltningen af EPS og EF kunne derfor tænkes at blive en art mellemproportional mellem de to samarbejdsprincipper. Den igangværende udvikling synes imidlertid at pege i retning af, at *hele* samarbejdet får et mere og mere mellemstatsligt præg, måske som følge af de vanskeligheder, et overnationalt samarbejde møder, når det kommer under stress fra f. eks. den økonomiske udviklings side.

Er en sådan udvikling i gang, betyder den en begyndende ændring af de sidste 20 års internationale regime i Vesteuropa: fra en føderativ til en konføderativ tendens. Om udviklingen senere kan gå den modsatte vej eller blive afløst af andre strømninger, er et spændende, men åbent spørgsmål.

Litteraturoversigt

- Bjøl: *International politik*, Berlingske Leksikonbibliotek, København 1967.
- Coffey: *The External Economic Relations of the EEC*, Macmillan Press, London 1976.
- Danmark i dag: *Det europæiske politiske samarbejde*, I og II, Udenrigsministeriets presse- og kulturafdeling, København.
- EF-information, årgange 1975 - 77, Kommissionen for De europæiske Fællesskaber, Presse- og informationskontoret, København.
- Feld: *The European Community in World Affairs*, Alfred Publishing, 1976.
- Fremtiden, 32. årgang, 1977-1, Det udenrigspolitiske Selskab, København.
- Forskning i Danmark af europæisk integration, Dansk udenrigspolitisk Instituts forskningsrapport no. 1, Samfundsvideenskabeligt Forlag, 1974.
- Galtung: *EF - en supermakt i verdenssamfundet*, Christian Ejlers' Forlag / Universitetsforlaget, København / Oslo 1972.
- International Social Science Journal*, 1974, no. 1.
- International Organization*, vol. 33, no. 3, 1977.
- Keohane & Nye: *Power and Interdependence*, Little, Brown and Co., Boston / Toronto 1977.
- Mansbach, Ferguson & Lampert: *The Web of World Politics*, Prentice-Hall, Englewood Cliffs, New Jersey, 1976.
- Morgan: *High Politics / Low Politics*, Sage Publications, Beverly Hills / London 1973.
- Nordisk Administrativt Tidsskrift*, 1974, no. 2.
- Synsmåder i studiet af dansk udenrigspolitik, Dansk udenrigspolitisk Instituts forskningsrapport no. 2, Samfundsvideenskabeligt Forlag, 1976.
- Sørensen, Lehmann: *Danmark og EF i 1970'erne*, Borgen, 1978.
- Sørensen, Lehmann (ed.): *Politisk integrationsteori*, Politica, Århus 1976.
- Twitchett (ed.): *Europe and the World*, Europe Publications, London 1976.
- Wallace, Wallace & Webb (ed.): *Policy-Making in the European Communities*, John Wiley & Sons, London 1977.
- Økonomi og Politik*, 52. årgang, nr. 3, 1978.

Økonomiske reformer i Ungarn gennem ti år

Henrik Preben Perregaard

1. Reformen i 1968: Den nye økonomiske mekanisme.

1.1. Virksomhedsautonomi og profitmaksimering.

1. Det er i en redegørelse for den økonomiske reform i Ungarn vanskeligt at komme uden om navne som Liberman og Oscar Lange. Disses betydning har været overordentlig stor. Dette skyldes at Liberman og især Oscar Lange forsøgte at opstille alternativer til den traditionelle direktivplanlægning. På den anden side er det bemærkelsesværdigt, at de oprindelige tanker bag den økonomiske reform i Ungarn går langt videre end de ideer, vi møder hos Liberman og Lange.

Libermans ideer var primært knyttet til virksomhedens problemer på mikro-niveau uden i øvrigt at se disse i en større samfundsmæssig sammenhæng. Formålet er at sikre en bedre planopfyldelse, og hertil foreslår Liberman profitten som eneste indikator, således at de økonomiske incitamenter alene er tilknyttet udviklingen i denne. Hos Liberman tildeles virksomhederne en vis autonomi. Mens det stadig er de centrale planlægningsmyndigheder, der fastlægger output-strukturen, tænkes det overladt til virksomhederne selv at bestemme input-relationer som f. eks. antal ansatte, lønniveau, indførelse af ny teknologi, råvareforbrug m. v.¹⁾ Libermans mikroorientering ses derved, at for økonomien som helhed er det ikke muligt at lade staten bestemme output-vektoren og virksomhederne input-vektoren, idet det, der er output for én virksomhed, ofte vil være input for en anden. Liberman har heller ikke meget at sige om optimal allokering, idet bestemmelsen af de relative (knaphedsbetingede) priser udelades af analysen.

I modsætning hertil står den af Oscar Lange skitserede model om markeds-socialisme. Formålet for Lange var at vise, at optimal allokering var teoretisk muligt også under socialisme. Spørgsmålet bliver at finde det sæt af priser, som sikrer overensstemmelse mellem efterspørgsel og udbud i markederne. Dette tænkes udført ved en »trial-and-error« procedure, hvor det er utilsigtede lagerinvesteringer eller lagerdisinvesteringer, der afgør, om den faktiske mar-

1. Liberman (22) og (23). For nogle gode oversigtsartikler om reformdiskussionen i Sovjet, se Hahn (13), Kosygin (21), Nove (26) og Prybyla (33).

kedspris skal sættes ned eller op, indtil ligevægt opnås²). Det karakteristiske ved Langes model er, at virksomhederne af det centrale planlægningsbureau får dikteret deres adfærd, f. eks. at grænseomkostningerne skal svare til den af planlægningsmyndighederne fastsatte pris, og at et givet output produceres med netop sådanne faktorrelationer, at omkostningerne minimeres. Profitmaksimering indgår ikke direkte i Langes model, og graden af virksomhedsautonomi er heller ikke særlig stor. Virksomhederne er så at sige klemte mellem det frie forbrugsvalg på den ene side og de af planlægningsmyndighederne dikterede adfærdsregler på den anden.

2. Som i en vestlig markedsøkonomi var der også i den ungarske reform lagt begrænsninger i graden af selvstyre i de enkelte virksomheder. Det er stadig staten, der har ejendomsrettet til virksomhederne, og dette afspejles i i forholdet til virksomheden som juridisk person. I den ungarske reform inkluderer statens rettigheder over for virksomhederne følgende forhold³):

- 1) det er staten, der har den afgørende beslutning angående oprettelse, nedlæggelse og sammenslutning af virksomheder
- 2) det er ligeledes staten, der ansætter og afskediger virksomhedsledere, som er ansvarlige og har informationspligt over for denne
- 3) virksomhedens generelle aktivitetsområde fastlægges af staten, således at
- 4) den løbende påvirkning af virksomhedernes beslutninger alene sker via indirekte økonomiske regulatorer
- 5) og principielt kun undtagelsesvist ved direktiver.

Det er værd at bemærke, at den ungarske reform på ingen måde bygger på ideer om »labour-management« som den jugoslaviske model. Statens overvågende funktion udøves gennem en minister, ligesom selektiv præmiering af dygtige virksomhedsledere foretages af denne⁴). Fagforeningernes indflydelse på ledelsen var i den oprindelige reform fra 1968 ret beskeden. Kompetence til at gribe ind i den daglige ledelse har fagforeningerne ikke. Hvad angår dispositionen over virksomhedens udbyttefond, så er ledelsen ganske vist forpligtet til gennem virksomhedens kollektive aftale med fagforeningen at lade den have indflydelse på f. eks. arten af kollektive goder, der tilbydes medarbejderne (kantineforhold, sportspladser, m. v.)⁵). Det er først med revisionerne i 1976, at fagforeningerne i større omfang får et bestemmende ord, hvad angår udnyttelse af den enkelte virksomheds udbyttefond. Men selv efter 1976, hvor det for første gang på virksomhedsniveau bliver muligt at bestemme,

2. Lange (20), p. 10, samt Petersen (29), p. 14 ff.

3. Friss (9), p. 193.

4. Friss (9), p. 207.

5. Ozsvald (27), p. 270.

hvor meget af profitten, der skal henlægges i udbyttefonden - da indskrænker fagforeningens ret sig til alene at give udtryk for sin opfattelse i så henseende⁶).

3. Bortset fra de begrænsninger, der er indeholdt i de ovenfor nævnte punkter, indebar den nye økonomiske mekanisme som hovedregel ikke flere indgreb i virksomhedernes løbende produktion. Virksomheden må selv opstille målsætninger, og planlægningen foregår uafhængigt både af den centrale og de øvrige virksomheders planlægning⁷).

Centrale planer og målsætninger skal stadig formuleres, men de skal ikke »brydes ned« på virksomhedsniveau. Virksomhederne skal principielt selv bestemme, hvad, hvor meget og for hvem der produceres på basis af markedsinformationer. I sidste instans behøver de slet ikke at have kendskab til den centrale planlægning overhovedet, idet overensstemmelse til denne udelukkende sikres ved såkaldte indirekte økonomiske regulatorer. Noget paradoksalt hævdes det, at den centrale planlægning tværtimod styrkes ved at give virksomhederne fuldstændig autonomi.

Argumentationen kan naturligvis fortolkes som en ideologisk undskyldning for at foretage »indikativ planlægning« i vestlig forstand. Mere nærliggende er det at tage den for sit pålydende. Det kan da igen implicere to ting, nemlig for det første - set i lyset af vestlige erfaringer med såkaldte økonomiske regulatorer - en vis blåøjethed hos skaberne af den nye økonomiske mekanisme. Alternativt kan argumentationen tages som udtryk for, at den tidligere centrale direktivplanlægning var så ineffektiv, at det er vanskeligt at fatte for personer, der ikke selv har virket under et sådant system.

Det er ovenfor fremhævet, hvordan den øgede autonomi alene vedrører den løbende produktion (allokeringen på kort sigt), d.v.s. beslutninger om investeringsprojekter og anlægsudvidelser var stadig underkastet betydelig central indflydelse. I det tilfælde, hvor det faste anlæg har alternative anvendelsesmuligheder, bestemmer virksomheden selv sammensætningen af sin produktion inden for det fastsatte aktivitetsområde. Eksisterer egentlige alternative anvendelsesmuligheder ikke (f. eks. elektricitetsselskaber), er outputvalget selv sagt begrænset. Her går den ungarske reform altså betydeligt videre end Liber-mans ideer. Lige så vigtigt er det imidlertid, at virksomhederne nu i princippet selv får lov til at fastlægge sammensætningen og forbruget af produktionsfaktorer. Forudsat eksistensen af knaphedsbestemte prisrelationer lægger 1968-reformen op til optimale allokeringsovervejelser på decentralt niveau, og indførelse af profitmarkering som det regulerede princip. I modsætning til Oscar Langes model er der dog ikke tale om, at virksomhederne påtvinges en bestemt adfærd. Den nye økonomiske mekanismes fædre udtrykte problemet på den

6. Gadó (11), p. 47.

7. Ozsvald (27), p. 257, og Friss (9), p. 204.

måde, at de håbede, virksomhederne ville se fordelene ved at opnå størst mulig profit, og at det i øvrigt gjaldt om at udforme reformen på en sådan måde, at profitmaksimering netop ville blive virksomhedernes primære mål. Begrænsninger fandtes dog med hensyn til forbrug af visse råvarer. Derudover opererede reformen med visse restriktioner over for udviklingen i virksomhedernes gennemsnitligt lønniveau.

4. En formel ret til selv at bestemme faktorrelationerne er ikke meget værd, hvis ikke samtidig de institutionelle forudsætninger skabes, for at denne ret kan udvikle sig til en realitet. Reformen forudsatte overgang til kontraktfrihed på det økonomiske område og etablering af et såkaldt »multi-channel« distributionssystem⁸). Det skal bemærkes, at det var handelen mellem de enkelte virksomheder, og her specielt statsvirksomhederne, reformens liberaliseringsbestemmelser tog sigte på.

Under det traditionelle planlægningssystem var leveringskontrakten altdominerende og udtrykte blot den centrale plans retsvirkninger på mikroniveau, idet den pålagde køber og sælger en pligt til at indgå i et nærmere specificeret kontraktforhold med hinanden. Det var de centrale myndigheder, der fastlagde disse kontrakters indhold, og ofte på en måde der tog overdrevent hensyn til sælger. Brugen af de traditionelle leveringskontrakter var naturligvis uforenelige med hele 1968 reformens ide, og omfanget af disse blev kraftigt reduceret ved et regeringsdekret i 1967. Dette dekret indeholdt dog stadig regler om såkaldte tvangskontrakter, hvorved en køber med loven i hånd kunne tvinge en udbyder til at indgå i et kontraktforhold, normalt i forbindelse med, at produkter var underkastet central allokering, eller hvor handelen i øvrigt var reguleret ved købskvotaordninger⁹).

Med 1968 reformens indførelse blev omfanget af sådanne tvangskontrakter yderligere reduceret, og i stedet blev kommissionskontrakter indført som noget nyt. Disse muliggør en høj grad af aftalefrihed mellem de indenlandske producentvirksomheder og specielt udenrigshandelsselskaberne.

Indførelse af et »multi-channel« distributionssystem var også en vigtig bestanddel af reformens forsøg på at skabe flere valgmuligheder. Dette må igen ses i forbindelse med oprettelsen af såkaldte specialiserede handelsselskaber, der som navnet siger, skulle specialisere sig i køb og salg af specifikke produkter. Udenrigshandelsselskaberne er et vigtigt eksempel på dette. Et væsentligt punkt er, at en virksomhed principielt har frihed til at vælge om den vil benytte disse nye distributionssystemer eller foretrækker de traditionelle. Således er det f. eks. muligt for et udenrigshandelsselskab også at specialisere sig i handel på det indenlandske marked. Ikke alene valgmulighederne, men også konkurrencen, ville herved øges, håbede man.

8. Friss (9), p. 111.

9. Friss (9), p. 125, p. 128 og p. 218.

5. Profitten som begreb spillede en central rolle i den nye økonomiske mekanisme. For det første er profitbegrebet snævert knyttet til reformens ønske om at etablere knaphedsbetingede priser, ønsket om øget effektivitet og bedre kvalitet i produktionen samt problemerne i relation til sikring af en effektiv konkurrence. Specielt hvad det sidste angik var man fuldt opmærksom på de uheldige konsekvenser, det kunne få, at den ungarske industri er så monopoliseret, som den er, men man håbede, at en liberalisering af udenrigshandelen kunne holde en alt for udpræget monopolistisk adfærd i skak. For det andet var det karakteristisk for den ungarske reform, at profit ikke var en egentlig succesindikator i traditionel forstand, ligesom virksomhederne ej heller blev pålagt at maksimere profitten. Man håbede på, ved at spille på den indirekte økonomiske regulator, som kaldes indkomstpolitik, at opbygge et bonus og incentiv system på en sådan måde, at virksomhederne fik en betydelig interesse for udviklingen i deres profit. I denne forbindelse skal det nævnes, at ikke blot bonussystemet, men hele investeringsstyringen skulle knyttes til denne variabel. Endelig for det tredje var det også gennem profitten, at en lang række andre økonomiske regulatorer skulle sikre koordination i den nationale økonomi. I forbindelse med prisreformen, som omtales nærmere i et følgende afsnit, foretoges samtidig en tilbundsgående ændring af det ungarske skattesystem. Den såkaldte omsætningsskat, der tidligere lå i producentleddet, fik mindre betydning, mens en øget profitbeskatning indførtes.

Det skal her nævnes, at profitbeskatningen kun var et enkelt led i indkomstreguleringen over for virksomhederne. Virksomhederne skulle således stadig betale en 5% lejeafgift af den gennemsnitlige værdi af anlægs- og omsætningsaktiverne. I relation til prisreformens indførelse foretoges en generel nyvurdering af virksomhedernes aktiver. Derudover skulle der betales en produktionskat i virksomheder, der producerede under specielt gunstige geografiske omstændigheder, f. eks. inden for minedrift. Endelig fastsattes fra 1. januar 1968 en lønskat på 25% af virksomhedernes samlede udbetalte løn.

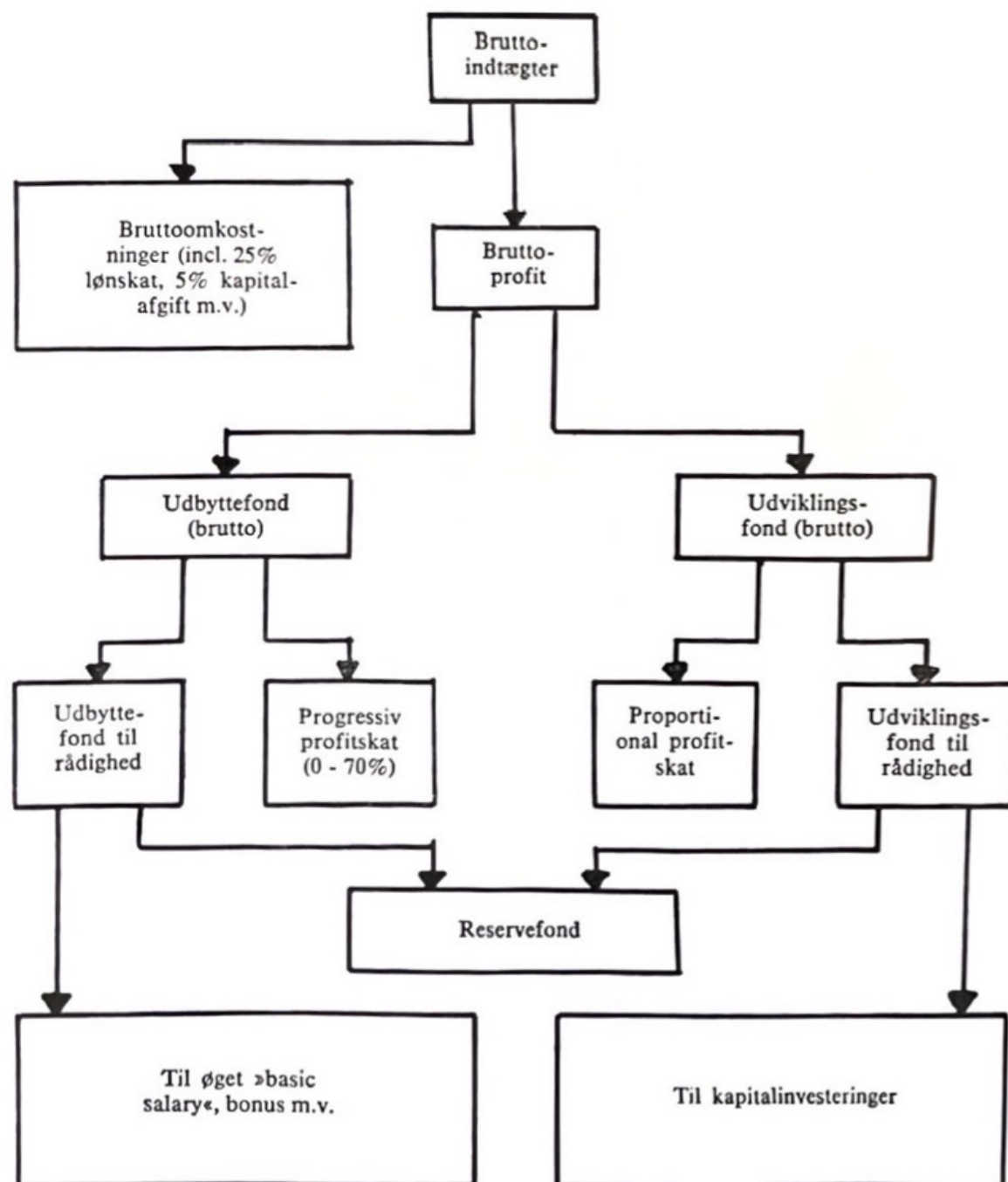
Efter fradrag af normale omkostninger og de ovenfor nævnte skatter i virksomhedens indtægter fremkommer så den profitsum, der skal underkastes regulering (se fig. 1). Bestemmelserne fra 1968 byggede på, at denne profit principielt kunne henlægges i tre fonds: en udviklingsfond, en udbyttefond og en reservefond. Som led i de centrale myndigheders fortsatte ønske om, at have en betydelig indflydelse på den totale investeringsudvikling fastsattes regler for proportionerne mellem specielt udviklingsfonden og udbyttefonden. I stedet for direkte at lade det faktiske forhold mellem aktivmasse A og lønsum W bestemme denne fordeling, valgte man en fordelingsnøgle af følgende udseende

$$F = \frac{c \cdot W}{A}$$

hvor c udtrykker den såkaldte lønkoefficient. Uden en sådan koefficient mente

man sig ikke i stand til at sikre virksomhederne tilstrækkelige beløb i udbyttefonden, med heraf følgende risiko for utilstrækkelige økonomiske incitamenter¹⁰).

Fig. 1.: Profittens fordeling og beskatning i 1968 reformen.

Kilde: Ozsvald (27), p. 261.

10. Friss (9), p. 35, og Ozsvald (27), p. 262.

Ved at fastlægge en bestemt lønkvotient for en bestemt sektor - som eksempelvis var lig to for den egentlige industri - mente man at have løst dilemmaet med bonus og forbrug på den ene side, og investering og vækst på den anden.

Den del af profitten, der tilfaldt udviklingsfonden beskattedes proportionalt med 60%, hvorefter den resterende del stod til virksomhedens egen disposition til investeringsformål eller til tilbagebetaling af tidligere optagne lån henlagt til denne fond. Modsat henlæggelser til udviklingsfonden underkastedes virksomhedens udbyttefond en progressiv beskatning. Udbyttefonden blev udtrykt i procent af lønsummens størrelse, således at de første 3% var skattefri, det, der lå ud over 3 men under 5%, beskattedes med 20%, mellem 5 og 7% betaltes 30% o.s.v. op til en maksimal marginal skattesats på 70%. Endelig skulle 10% af udviklingsfonden og udbyttefonden henlægges i en såkaldt reservefond, indtil denne nåede et absolut beløb svarende til 8% af virksomhedens lønsum plus 1½% af dens aktivmasse.

6. Stor diskussion knyttede sig til det vigtige spørgsmål om, hvordan incentiv- og bonussystem i praksis skulle udformes. Den almindelige opfattelse var, at blot dette indrettedes hensigtsmæssigt, d.v.s. primært tog hensyn til faktisk arbejdspræstation og lederansvar ville de fleste mulige forhindringer for den nye økonomiske mekanismes mål om øget effektivitet være løst¹¹).

Det genspejledes tydeligt i de fastlagte regler for udbyttefondens benyttelse. Man gik principielt ud fra et aflønningssystem indeholdende fire lønkomponenter:

- 1) en såkaldt »basic salary« blev fastlagt af staten for alle jobkategorier. Denne lønkomponent var dog ikke fuldstændig fikseret, men kunne variere inden for et ret betydeligt interval omkring den af staten fastsatte lønsats. Det skal bemærkes, at basic salary lønkomponenten var fuld fradragsberettiget omkostning. Basic salary kunne udbetales enten som timeløn, akkordløn eller i form af kvalifikationstillæg inden for de givne rammer.
- 2) over tiden ville basic salary naturligvis kunne øges i takt med den almindelige produktivitetsudvikling. Både fastlæggelsen af basic salary og senere ændringer heri åbnede mulighed for, at ledelsen kunne påvirke arbejds effektiviteten i den ønskede retning. En stigning i basic salary var også efter 1968 reformen formelt set fradragsberettiget lønomkostning, men reelt ikke (se nedenfor).
- 3) ud af udbyttefonden skulle betales kontante præmier til arbejdere og funktionærer for udvisning af særlig flid og dygtighed, f. eks. den såkaldte »personal salary«, til højerestående funktionærer efter virksomhedslederens skøn.

11. Se Héthy & Makó (15), p. 541.

- 4) endelig skulle der ud af udbyttefonden betales profitandele til de enkelte medarbejdergrupper, og reformen opererede her med en tredeling af den enkelte virksomheds ansatte: virksomhedsledere, højere funktionærer, lavere funktionærer og arbejdere. Den første *gruppe* kunne maksimalt få en profitandel på 80% af gruppens basic salary i løbet af et år. For de resterende grupper var procenterne henholdsvis 50% og 15%. I individuelle tilfælde kunne profitandelen altså godt udgøre en større procent af basic salary. Ved fordelingen af udbyttefonden udgjorde disse procenter samtidig fordelingsnøglen, d.v.s. en fordeling som 80 : 50 : 15. De samme grupper var samtidig garanteret en mindsteløn, hvis virksomheden skulle give underskud, på henholdsvis 75%, 80% og 100% af basic salary¹²).

Reglerne tog sigte på at forhindre, at virksomhedslederne skulle tilegne sig hele profitten på de øvrige gruppers bekostning. Alligevel må det siges, at virksomhedslederne blev kraftigt begunstiget, hvilket man dog mente var nødvendigt, eftersom reformen betød en betydelig forøgelse af lederansvaret. Samtidig ønskede man at give ledelsen mulighed for inden for de enkelte grupper at fastsætte betydelige individuelle lønforskelle. Den enkelte virksomhed skulle have lov til at føre en selvstændig personale- og lønpolitik og selv fastlægge arbejdsstyrkens størrelse og sammensætning samt lønfondens størrelse.

7. I sin analyse af den økonomiske mekanisme i Ungarn stiller Bela Balassa et spørgsmål, som må være af afgørende betydning i en allokeringssammenhæng: var incentivsystemet i 1968 reformen i overensstemmelse med en maksimering af profitten? ¹³). Dette spørgsmål var også noget, som selvsagt optog reformens fædre meget, netop fordi mere rationelle allokeringsovervejelser var et af de vigtigste formål den ungarske reform havde opstillet. I princippet ville beskatningens indretning ikke forstyrre optimalitetsbetingelsen pris lig grænseomkostning, selv om der selvfølgelig lå et vist incitament til at gøre profitmaksimeringen langsigtet i og med, at udbyttefonden ved en stor profit blev beskattet hårdere marginalt end udviklingsfonden. Fra visse sider blev det modspørgsmål dog stillet, om virksomheden inden for rammerne af de enkelte jobkategorier ikke snarere ville søge ved givne lønsatser at maksimere profitten pr. medarbejder. Dette er en ting, som man f. eks. ofte har fremført mod det jugoslaviske »labour-management system«, hvorfor, påstås det videre, dette ikke kan antages at føre til optimal allokering. En maksimering af profitten pr. medarbejder vil desuden resultere i en mindre udbudselasticitet på varemarkederne og vil dermed kunne øge risikoen for inflation¹⁴). For den un-

12. Ozsvald (27), p. 267.

13. Balassa (2), p. 349.

14. Pelikan & Kocanda (28), p. 49 ff.

garske virksomhedsmodel er disse indvendinger derimod næppe berettigede, idet ledelsesformen her principielt er lige så autokratisk, som den vi finder i en virksomhed i en vestlig markedsøkonomi.

Alt kunne således siges at have været såre godt, hvis ikke nogle få yderligere regler var blevet indført samtidig: at det gennemsnitlige lønniveau for den enkelte virksomhed - den såkaldte »reference wage« beregnet som den totale lønsum i 1967 divideret med det samlede antal beskæftigede - ikke måtte stige mere end 4% i 1968. Samtidig blev det fastlagt, at enhver stigning i det gennemsnitlige lønniveau (pkt. 2 ovenfor) skulle modregnes over for udbyttefonden. Formålet med disse bestemmelser var dels at hindre for kraftige generelle lønstigninger, dels at stimulere en udvikling over i retning af, at basic salary lønkomponenten skulle reduceres i betydning. Aflønningen skulle gøres mere præstationsorienteret i form af præmiering, bonus og profitandele. I praksis gjorde man dette, at den samlede faktiske profit, der tilfaldt udbyttefonden, skulle forøges med et beløb, den såkaldte »teknologiske profit«, beregnet som den faktiske gennemsnitlige lønstigning målt i forhold til »reference wage« gange med antallet af virksomhedens medarbejdere¹⁵).

At dette ikke var et økonomisk hensigtsmæssigt system, kan let vises. Hvis virksomheden i sin ansættelsespolitik i øget omfang ansætter lavt betalt og ufaglært arbejdskraft, vil dette modvirke en tendens til stigende gennemsnitlig lønstigning for virksomheden. Hermed undgår den at blive straffet med »teknologisk profit«, og samtidig vil det beløb, der er tilovers til investeringsformål og managementbonus, kunne øges, selv om profitten før skat formindskes, som følge af den større, men mindre produktive, arbejdsstyrke. Den oprindelige udformning indeholdt stærke incitamenter til en oppustning af beskæftigelsen, mindre produktivitet og øgede indkomstforskelle inden for den enkelte virksomhed.

1.2. Pris- og investeringsproblemet.

8. Profitbegrebet får naturligvis først betydning i en allokeringssammenhæng i det øjeblik, det er knaphedsbestemte priser, der ligger til grund for virksomhedernes kalkulationer. I teorien er det i hvert fald muligt også under central planlægning at operere med knaphedsbetingede priser, såkaldte skyggepriser, men de prisrelationer, man før 1968 fastsatte centralt i Ungarn, havde ikke meget med sådanne at gøre. Ganske vist var der sket visse revisioner gennem årene: i 1959 væsentlige prisforhøjelser på råvarer og i 1964 indførelse af 5% lejeafgiften på virksomhedernes aktivbeholdninger. Endelig indførtes i 1968 en jordrenteafgift på industrigrunde. Prisreformen i forbindelse med den nye økonomiske mekanismes indførelse gik dog langt videre end tidligere revisioner.

15. Friss (9), p. 170.

Tre vigtige ting var indeholdt i prisreformen. For det første en skattereform. Indtil 1968 blev omsætningsskatten på industrivarer opkrævet i producentleddet. Med reformen flyttedes disse skatter til engrosleddet, samtidig med at de blev kraftigt reduceret, så en vis tilnærmelse af relative producentpriser og konsumentpriser blev opnået. I stedet blev de direkte skatter forøget primært profitskatten og lønskatten (den personlige indkomstskat er af ringe betydning i Ungarn). For det andet skete der en generel justering af producentpriserne, så de relative producentpriser i betydeligt større omfang kom til at afspejle de relative samfundsøkonomiske omkostninger. Endelig for det tredje blev den officielle prisfastsættelse på en lang række produkter i mindre eller større omfang forladt. Den ungarske prisreform sigtede mod en gradvis overgang til en fri markedsprisfastsættelse.

9. Det var naturligvis denne tredje ting, der i det hele taget gjorde det berettiget at tale om en egentlig reform af det ungarske prissystem. Endnu engang kan det være værd at understrege, at en fri markedsprisfastsættelse ikke blev anset for at være et alternativ til den centrale planlægning, men at tværtimod markedsmekanismen var en betingelse for, at de centrale planmål kunne realiseres, om ikke på anden måde så gennem de indirekte økonomiske regulatorer. En økonomisk rationel central prisfastsættelse troede man ikke på. Ønsket om at knytte den ungarske prisudvikling til prisudviklingen i verdensmarkedet talte også for en fri prisdannelse.

Som sagt skulle overgangen til en sådan ske gradvist, idet en pludselig frigivelse af alle tidligere fastholdte priser frygtedes at ville føre til inflation. Man valgte som en overgangsordning derfor at operere med fire priskategorier: officielt fastsatte priser, priser der var underkastet maksimalprisbestemmelser, priser der frit kunne bevæge sig mellem en øvre og en nedre grænse og endelig fuldstændig fri prisfastsættelse. Samtidig indførtes regler om, at påtænkte prisforhøjelser, hvor sådanne var mulige, skulle annonceres i forvejen. Denne bestemmelse gjaldt dog kun for visse industrivarers vedkommende. Priskontoret (»National Price Office«) kunne derefter udstede veto mod påtænkte prisforhøjelser.

Tabel 1. Priskategorier (i pct. af den berørte produktion).

	Faste	Maksimal	Interval	Fri
Indenlandsk produktion				
rå/hjælpestoffer	30	40	2	28
Forarbejdede industrivarer	3	16	3	78
Privat forbrug (omsætning)	20	30	27	23

Kilde: Friss (9), p. 148 tabel 11, p. 149 tabel 12, p. 151 tabel 14.

I tabel 1 er vist, hvordan de enkelte former for prisfastsættelse berørte de enkelte varekategorier. Det ses klart af denne tabel, at mens priserne på indenlandsk producerede råvarer og det private forbrug stadig i betydeligt omfang var underkastet regulering, så gjaldt dette ikke for priserne for forarbejdede industrivarer. Ikke mindre end 78% blev her gjort fri, hvilket igen understreger, at prisreformen især tog sigte på at stimulere til øget økonomisk effektivitet i virksomhederne. Inflationsrisikoen skulle primært elimineres ved en regulering af råvarer og vigtige varekategorier i det privat forbrug, først og fremmest fødevarer og andre varer, som ansås for fundamentale livsfornødenheder.

Den grad af prisregulering, der fremgår af tabel 1, er samtidig et udtryk for graden af overefterspørgsel i den ungarske økonomi. Selv om det fra en isoleret betragtning kan anses for positivt med den høje grad af fri prisdannelse for de forarbejdede industrivarers vedkommende, så burde det have givet anledning til betænkelighed, at reguleringen stadig var udpræget inden for de øvrige grupper. Som vi senere skal se, førte det til nogle meget uheldige virkninger i de følgende år.

10. Der kan være grund til at komme med nogle kommentarer til konsumentprispolitikken. Reformen tog som sagt primært producentprisdannelsen op til revision, men øget effektivitet må på en eller anden måde forudsætte en vis sammenhæng mellem producentpriser og konsumentpriser.

I prissystemet før 1968 var producent- og konsumentpriser forbundet med et system af mere end 2500 omsætningsskattesatser og ydermere igen titusinder af såkaldte »differential tax items«¹⁶). Det var de sidstes opgave at sikre den endelige prisrationering i konsumentmarkederne, hvorfor de ikke blev beregnet i procent af varernes værdi men fastlagt som stykskatte. En stigning i efterspørgslen efter en konsumentvare kunne tænkes elimineret ved en øjeblikkelig forhøjelse af denne stykskat. Samtidig med en sådan forhøjelse af en konsumentpris var der dog ikke noget i vejen for, at producentprisen blev sat ned. Forskellige kriterier blev lagt til grund for udviklingen i producent- og konsumentpriser og indebar i princippet en fuldstændig adskillelse af producent- og konsumentmarkedet. Yderligere indebar dette et meget kompliceret system af indirekte afgifter. Selv inden for en bestemt gruppe af varer kunne den samlede omsætningskat for forskellige produktanvendelser variere med op til flere hundrede procent af konsumentprisen og indebære i det ene tilfælde nettosubsidiering, i det andet nettobeskatning.

Med 1968 reformen blev antallet af omsætningsskatter for det første reduceret i antal og for det andet fikseret. Hermed får ændringer i forbrugernes præferencer for første gang mulighed for at blive viderekommunikeret til producenterne. Samtidig blev markedsanalyser indført som en integreret del af prisreformen.

16. Friss (9), p. 155.

Der er dog stadig lang vej indtil de relative konsumentpriser udtrykker de relative knapheder. Denne proces er ti år efter reformens indførelse knap påbegyndt. Traditionen med betydelig statssubsidiering af specielt fødevarer har været stærk. I denne forbindelse kan det bemærkes, at betydelig statssubsidiering også efter 1968 ville finde sted i forbindelse med udenrigshandelens regulering. Dette spørgsmål vil blive taget op til speciel behandling om lidt.

11. Inden for den traditionelle direktiv-planlægning adskilte det langsigtede allokeringensproblems løsning sig ikke på afgørende vis fra det kortsigtede. De centrale planlægningsmyndigheder bestemte det samlede investeringsomfangs størrelse, hvordan investeringerne skulle fordeles på de enkelte brancher, herunder også fastlæggelse af såkaldte »prioritetssektorer«, samt endelig de enkelte virksomheders investeringsomfang. Investeringsgodesektoren havde større goodwill hos planlæggerne end forbrugsgodesektoren. I Ungarn var det lige som i Sovjet yderligere sådant, at tildeling af produktionsmidler til investeringsgodesektoren gik forud for tildeling af produktionsmidler til forbrugsgodesektoren. Finansieringen af virksomhedernes investeringsudgifter foregik før 1968 reformen hovedsageligt via statsbudgettet: ca. 80% fik virksomhederne tildelt som »lump-sum« beløb fra staten. I praksis kanaliseredes disse midler via Hungarian National Bank eller Hungarian Investment Bank ud til de enkelte virksomheder. Hermed blev det samtidig muligt gennem nationalbanken at føre en indirekte kontrol med virksomhedernes planopfyldelse - den såkaldte »kontrol gennem forinten«. Fra slutningen af 1950'erne blev det i stigende omfang investeringsbanken, der tog sig af de statslige budgetallokationer. De statslige udgifter til virksomhedsinvesteringer modsvarede af indtægter fra omsætningsskatten, profitskat og indbetalinger fra virksomhederne af afskrevne beløb.

Med 1968 reformens indførelse er det stadig de centrale myndigheder, der ud fra planen forsøger at fastlægge det totale investeringsomfang, og hvordan dette skal fordeles på brancher. I modsætning til tidligere får virksomhederne dog nu også selv lov til at foretage investeringsbeslutninger. Egentlige administrativt truffene investeringsbeslutninger på regerings- eller mere lokalt plan er begrænset til

- 1) store individuelle investeringsprojekter, der må antages at have en betydelig indflydelse på den nationale produktionsstruktur eller på udviklingen inden for en bestemt branche,
- 2) såkaldte gruppe-investeringer i forbindelse med et udviklingsprojekt, ofte i form af infrastrukturinvesteringer,
- 3) mindre lokale sociale investeringer¹⁷⁾.

I 1968 faldt ca. 60% af de samlede investeringsudgifter inden for dette område.

17. Friss (9), p. 31.

De resterende investeringsudgifter er konsekvenser af virksomhedernes egne beslutninger. Investeringsbeslutninger taget af virksomhederne selv havde større betydning inden for industrien end f. eks. inden for minedrift, energiforsyning m.v. Antagelsen er nu, at forudsat et rimeligt korrekt prissystem vil investeringsbeslutninger f. eks. baseret på den interne rentefods metode føre til en almindelig forøgelse af investeringernes effektivitet. En undersøgelse foretaget af »Research Institute for Industrial Economics of the Academy of Science« synes at vise, at ca. $\frac{3}{4}$ af virksomhederne i 1968 inden for industrien opstillede kalkuler ved investeringsovervejelser¹⁸).

12. I de nye regler om investeringsudgifternes finansiering blev der lagt op til en øget betydning af selvfinansiering og finansiering via bankkredit. Den ungarske nationalbank optræder her i rollen dels som centralbank, dels som kommerciel bank, dog med den væsentlige forskel, at den ikke skal profitmaksimere. Lån til finansiering af investeringsudgifter kan gives med op til 10 års løbetid, og skal tilbagebetales fra virksomhedernes udviklingsfond. Banken må i sin kreditpolitik tage hensyn til de rammer for investeringsudviklingen, der er lagt for de enkelte brancher i henhold til den centralt plan. Ved allokering af kredit inden for en branche skal de enkelte investeringsprojekter i kreditmæssig henseende vurderes ud fra disses profitabilitet. Også dette er et klart brud med den tidligere opfattelse under det traditionelle centrale direktivplanlægningssystem, hvor meget ringe vægt blev lagt på økonomiens monetære og finansielle side. I modsætning til før, hvor kredit automatisk blev givet, forudsat overensstemmelsen med den centrale plan var i orden, skal der nu foretages en selektiv vurdering af de enkelte virksomheders kreditværdighed. Efter denne vurdering afgøres, hvor meget virksomheden skal betale i rente for at opnå kredit, eller om kredit generelt skal nægtes. Kreditpolitikken bliver på denne måde en vigtig indirekte økonomisk regulator.

Den øvrige del af virksomhedens investeringsudgifter finansieres ud fra udviklingsfonden, der som tidligere nævnt består dels af henlagt profit, dels af 60% af foretagne afskrivninger. Når virksomhederne ikke opnåede fuld disposition over afskrevne beløb, skyldtes det frygten for overinvestering. Dette var også baggrunden for reglen om, at stigningen i omsætningsaktiverne må finansieres af udviklingsfonden. Reglerne må ses i lyset af det traditionelle problem med ufuldendte investeringsprojekter.

Den statslige investeringsfinansiering har stadig form af »lump sum grants« til store individuelle projekter, ligesom statslån også i visse tilfælde gives.

1.3. Udenrigshandelens regulering.

13. I den traditionelle planlægningsmodel tager valutakurspolitikken sædvan-

18. Balassa (2), p. 362.

ligvis udgangspunkt i det forhold, at importen er bestemt i den centrale plan. Forudsat givne prisrelationer i verdensmarkedet vil den samlede importudgift i fremmed valuta hermed være kendt. Hvad der skal eksporteres og til hvilken pris og kurs er underordnet denne målsætning. Eftersom der i princippet er tale om en fuldstændig adskillelse mellem indenlandsk marked og verdensmarked, er valutakursens højde ret ligegyldig. Forudsat en elastisk eksportefterspørgsel kan man f. eks. vælge ved en given valutakurs at reducere eksportprisen set i relation til den indenlandske pris netop så meget, at den ønskede eksportindtægt i fremmed valuta sikres. Alternativt kan man opretholde princippet om samme pris, uanset om produktet afsættes til det indenlandske marked eller til eksport. Valutakursen må da sættes op, så samme valutaindtjening opnås. Fordelen ved den sidste fremgangsmåde er selvfølgelig, at prisafvigelser undgås for en vare, der produceres både for hjemmemarkedet og til eksport. Hvis kursen i det første tilfælde derimod netop var fastsat for at sikre overensstemmelse mellem importpriser og det indenlandske prisniveau, vil den nye højere kurs dog nu forstyrre denne overensstemmelse på importsiden. Det skulle af dette fremgå, hvordan en centraldirigeret økonomi næsten naturnødvendigt må føre til et system af afgifter og subsidier eller eventuelt til en eller anden form for multipelt valutakurssystem. En ting er dog på forhånd næsten udelukket: At den eksisterende valutakurs har nogen som helst forbindelse med traditionelle ligevægtskurser.

14. Indtil begyndelsen af 1976 havde man i Ungarn i overensstemmelse med vestligt mønster en officiel valutakurs, der med løbende noteringer, foretaget af den ungarske nationalbank, angav relationen mellem forint og de vigtigste valutaer. I praksis spillede den dog ingen rolle, idet det overhovedet ikke var den officielle kurs, der dannede basis for afregning af import- og eksportmellemværender, men derimod de såkaldte prismultiplikatorer for udenrigshandelen («foreign-trade price multipliers»¹⁹).

I forhold til det traditionelle system syntes ideen med at indføre stabile prismultiplikatorer at indebære den betydelige fordel, at en forbindelse nu blev skabt mellem prisrelationerne i hjemmemarkedet og i verdensmarkedet. Dertil kom, at man med systemets indførelse alene fastsatte to prismultiplikatorer, nemlig en for eksport-/importafregninger i forbindelse med CMEA-handel, og en for tilsvarende mellemværende mellem ungarske virksomheder og de vestlige markeder. Dette indebar en stærk forenkling set i relation til det tidligere system²⁰).

I princippet er en prismultiplikator en valutakurs i den forstand, at den f. eks. angiver prisen på dollar i forint. Det specielle ved fastlæggelsen af prismulti-

19. Friss (9), p. 184.

20. Friss (9), p. 183.

plikatoren er dog, at den alene bestemmes ud fra eksportsiden, nemlig ved at se på, hvor store gennemsnitsomkostninger målt i forint, der kræves for at indtjene en eksportdollar. Har eksempelvis den samlede eksport mod vest indbragt for 1 milliard i vestlig valuta (målt i dollar), og hvis det i forbindelse hermed har været nødvendigt at præstere faktoraflønninger på i alt 40 milliarder forint, bliver prismultiplikatoren nu 40 forint pr. dollar. I praksis blev de første prismultiplikatorer for årene 1968 til 1970 beregnet ud fra den ungarske eksports struktur og størrelse i 1965 til 1969.

15. Tre karakteristika ved disse prismultiplikatorer er det værd at lægge mærke til, nemlig for det første, at der er tale om gennemsnitstal. En teoretisk mere tiltrækkende løsning og en bedre tilnærmelse til en dollars faktiske udbudspris ville være at bestemme prismultiplikatoren som forholdet mellem den marginale eksportindtægt i dollar divideret med de hertil nødvendige afholdte marginale omkostninger målt i forint. Dette ville have ført til en højere prismultiplikator og en mindre overvurdering af den indenlandske valuta. Det kan bemærkes, at man i visse CMEA-lande har forsøgt sig med sådanne marginalbetragtninger ved valutakursens og eksportstrukturens bestemmelse²¹). Når man i Ungarn alligevel valgte gennemsnitsberegningen, skyldtes det frygten for, at en relativ høj prismultiplikator kunne gøre profitforskellene mellem virksomhederne uacceptabelt store, fordi effektivitetsforskellene mellem de ungarske virksomheder netop er ret betydelige. Dertil kom, at netop som følge af at bonus og lønforhøjelser er knyttet til profitudviklingen, kunne tendenser til lønpres opstå. En relativ høj prismultiplikator kunne forstærke disse inflationære tendenser som følge af dyrere importvarer.

For det andet kan det fastslås, at ikke engang hvis prismultiplikatorerne var bestemt ud fra marginalbetragtninger, var der a priori grund til at tro, at disse skulle repræsentere en ligevægtskurs, netop fordi importsiden udelades ved beregningerne. I det omfang de beregnede prismultiplikatorer dernæst tager udgangspunkt i de gennemsnitlige faktoromkostninger, vil det tendere til en overvurdering af forinten. Dette fører i anden omgang til øget importefterspørgsel med fare for overefterspørgsel efter udenlandsk valuta og heraf følgende krav om import- og valutarationering²²).

Endelig for det tredje er det omtalt, hvordan de faktisk anvendte prismultiplikatorer blev beregnet primært ud fra et historisk datamateriale. Der var ingen garanti for, at de prismultiplikatorer, der anvendtes i et bestemt år, svarede til de teoretisk korrekte for samme år. Man må vel snarere formode, at de første prismultiplikatorer, gældende fra 1968 til 1970, måtte være ret arbitrære, fordi de var beregnet ud fra prisrelationer og eksportstrukturer under det gamle cen-

21. Wilczynski (38), p. 182 - 183.

22. Balassa (1), p. 16.

trale direktivplanssystems sidste dage, og at netop disse data var lidet anvendelige i en allokeringssammenhæng. Dette var jo netop en af grundene til, at dette system blev forladt. I det omfang de faktiske gennemsnitlige produktionsomkostninger er større end de, der ligger til grund for prismultiplikatorerne, vil en endnu større del af eksporten være tabgivende og kun de mest effektive vil opnå et positivt afkast af deres eksportproduktion.

16. Allerede ved udarbejdelsen af de nye regler om udenrigshandelens regulering var man klar over, at de fastlagte prismultiplikatorer nødvendiggjorde indførelse af såkaldte finansielle mellemlid («financial bridges») i udenrigshandelen. Når man overvurderer sin valuta, så visse eksportvirksomheder producerer med tab, må man give sådanne virksomheder tilskud, hvis disses eksport ønskes opretholdt. Og man ønskede absolut eksporten til de vestlige markedsøkonomier opretholdt, ja helst forøget væsentligt. Specielt eksporten til vesten er karakteriseret ved, at kun en lille del består af egentlige industrivarer. Dertil kom, at man også ønskede et øget samarbejde mellem vestlige virksomheder og ungarske virksomheder.

På importsiden fandt de finansielle mellemlid konkret udtrykt i et kompliceret system af importværdiskatter, toldafgifter og importsubsidier. Problemet kunne her være, at f. eks. en råvare foruden at blive produceret i indlandet til en bestemt officiel pris, importeredes fra et CMEA-land til en anden og fra en vestlig markedsøkonomi til en tredje pris. En eller anden form for prisudligning måtte finde sted.

De finansielle mellemlid var ikke populære i 1968, men blev anset for at være en nødvendig overgangsordning. Vigtigst var det at opnå den ungarske økonomis tilpasning til verdensmarkedet, og det mente man at kunne opnå ved at lade prismultiplikatorerne være stabile. Implicit var der i hele den økonomiske reform opstillet en forudsætning om, at verdensmarkedsprisudviklingen som helhed og på langt sigt var stabil. Hermed er det samtidig antydnet, hvor nogle af de største problemer i den økonomiske reform skulle vise sig. På den anden side vil det næppe være retfærdigt af den grund alene at beskyldte reformens fædre for naivitet. Selv om det internationale valutasystem i slutningen af 1960'erne var ude i nogle vanskeligheder bl. a. som følge af en stigende inflationstakt, så var den almindelige opfattelse dog stadig, at faste valutakurser i princippet måtte være udgangspunktet for det internationale økonomiske samarbejde.

2. Revisionerne i forbindelse med vedtagelsen af den fjerde femårsplan.

2.1. Problemer og revisioner i forbindelse med indkomstreguleringen og incentivsystemet.

17. Forventningerne til den nye økonomiske mekanisme var store ved reformens ikrafttræden den 1. januar 1968. Alt det, som det ikke havde været muligt at opnå under den centrale direktivplanlægning, skulle nu realiseres: mere balanceret vækst i den samlede produktion, større overensstemmelse mellem udbud og efterspørgsel, øget effektivitet, så samme vækst kunne opnås med lavere investeringskvote, bedre produktkvalitet og større international konkurrenceevne.

Tabel 2. Procentvis årlig stigning i arbejdsproduktiviteten i industrien.

	1966 - 1970	1971 - 1975
Ungarn	3,5	6,3
DDR	6,1	6,1
Tjekkoslavakiet	5,2	5,9
Polen	5,0	7,6
Sovjet	5,5	5,9

Kilde: UN: Economic Survey of Europe 1972, tabel 4.3 p. 100, 1975, tabel 2.9 p. 102.

Man blev dog ret hurtigt klar over, at specielt med hensyn til den forventede produktivitetsudvikling havde man været alt for optimistisk. I tabel 2 er angivet den summariske udvikling for de årlige stigninger i arbejdsproduktiviteten inden for industrien i Ungarn og en række øvrige østeuropæiske lande for årene 1966 - 70 og 1971 - 75. Det fremgår af tabellen, at den ungarske udvikling fra 1966 til 1970 i så henseende ikke var særlig imponerende. Specielt i 1968 og 1969 syntes produktivitetsudviklingen at være stagnerende, hvad der nok var baggrunden for det forsigtige skøn ved den fjerde femårsplans vedtagelse i 1971. For perioden 1971 - 75 forventede man alene en stigning på godt 4%, men den faktiske udvikling viste dog, at her havde man trods alt været for pessimistisk (jvf. tabel 3).

I stedet for at belyse effektiviteten ud fra et partielt effektivitetsmål som arbejdsproduktiviteten er alternativt effektivitetsudviklingen i tabel 3 belyst ved udviklingen i den totale faktorproduktivitet. Herved er der korrigeret for det forhold, at en øget arbejdsproduktivitet kan skyldes anvendelse af mere real-kapital pr. arbejdstime. Den totale faktorproduktivitet er derfor et mål for den effektivitetsudvikling, der alene skyldes de tekniske fremskridt.

Det fremgår af tabellen, at effektivitetsudviklingen inden for industrien har været svagere end for den ungarske økonomi som helhed, og at det er efter 1968, det afgørende brud finder sted. Svingningerne i vækstrate og effektivitet i industrien har også været større efter 1968 end årene umiddelbart før.

Tabel 3. Stigning i produktion og effektivitet (pct. p. a.).

	Real vækstrate		Effektivitet	
	Materielle produktion	Industrielle produktion	Materielle produktion	Industrielle produktion
1961	6,1	11,0	4,0	5,0
1962	4,7	8,4	2,8	2,9
1963	5,7	7,1	0,9	0,9
1964	4,7	8,7	4,6	2,7
1965	1,1	4,8	1,8	- 1,8
1966	8,4	6,6	3,5	6,4
1967	8,7	8,9	1,7	4,9
1968	5,0	5,2	0,8	0,0
1969	8,0	2,9	5,7	- 4,1
1970	4,9	7,3	1,6	3,4
1971	6,5	6,8	- 1,5	4,7
1972	5,1	5,2	11,6	3,1
1973	7,3	7,0	4,2	3,8
1974	7,0	8,2	2,0	3,6
1961 - 67:				
Gennemsnit	5,6	7,9	2,8	3,0
Variationskoefficient	0,43	0,23	0,43	0,93
1968 - 74:				
Gennemsnit	6,3	6,1	3,5	2,1
Variationskoefficient	0,21	0,26	1,11	1,38

Kilde: 1) A. Inzelt: »Measuring the Changes in the Efficiency of National Economy«, *Acta Oeconomica*, Vol. 15, 1975, p. 39 og 42, tabel 2.

2) Diverse numre af UN: Economic Survey in Europe in 1964, 1965, 1967, 1970, 1971 og 1974.

Hvilke forklaringer kan gives på denne udvikling? Den årsag, der oftest blev ført frem af ungarske økonomer, var den uheldige udformning af reglerne vedrørende virksomhedernes indkomstregulering. Man hævdede, at

- 1) de obligatoriske regler for profittens fordeling i en udbyttefond og en udviklingsfond var for ufleksible. En virksomhed havde jo f. eks. ikke mulighed for på kort sigt primært at satse på et bedre udbyttesystem på investeringernes bekostning, selv om dette kunne være fuldt rationelt.
- 2) de begrænsninger, der var fastsat på udviklingen i virksomhedernes gennemsnitlige lønniveau, herunder bestemmelsen om »teknologisk profit«, førte til forsøg på at oppuste antallet af ansatte, specielt mindre kvalificeret arbejdskraft.
- 3) bestemmelsen om, at lejeafgiften af kapital på 5% af værdien af virksomhedens bruttoaktiver (d.v.s. før fradrag af gæld), førte til en dobbeltbeskatning af aktiverhvervelser finansieret ved bankkredit²³).

23. Gadó (10), p. 59 ff.

Resultatet blev forvridning af faktorproportionerne over i retning af en mere arbejdsintensiv teknik, specielt uheldigt, når overefterspørgslen efter arbejdskraft i Ungarn stadig var betydelig. Medens man tidligere havde klaget over, at kapitalen som produktionsfaktor var for billig, blev denne nu anset for at være for dyr.

18. En nærliggende måde at løse de ovenfor omtalte problemer på måtte naturligvis være at sikre et mere økonomisk relevant prisforbehold mellem arbejdskraft og kapital²⁴). En mulighed kunne være at nedsætte den gældende lejeafgift af virksomhedernes kapitalapparat f. eks. ved at sige, at afgiften skulle beregnes af nettoaktivmassen samtidig med en forøgelse af lønskatten på de 25%, så den samlede faktorbeskatning forblev uforandret. Indvendingerne mod dette forslag gik på, at inflationsrisikoen herved blev forøget. For en virksomhed med et faktorforhold, svarende til det samfundsmæssige gennemsnit, ville omkostningerne ganske vist ikke stige, men det ville omkostningerne inden for f. eks. fødevarersektoren, hvor produktionen i forvejen var relativt arbejdsintensiv. Alternativt kunne man naturligvis tænke sig, at en lavere pris på kapital ikke blev modsvaret af højere priser på arbejdskraft. Denne løsning måtte imidlertid forventes at føre til et betydeligt budgettab for staten. Dertil kom, at profitterne, der generelt blev anset for at være mere end tilstrækkeligt store i forvejen, yderligere kunne forventes at stige. Selv om man fuldt ud havde erkendt svaghederne ved det etablerede system, ville man dog ikke ændre dette, før et bedre alternativ var opstillet. Resultatet blev, at man principielt fastholdt reglerne om profittens fordeling og beskatning samt reglerne om beskatningen af produktionsfaktorerne, kapital og arbejdskraft (modifikationerne omtales om lidt).

19. Af andre årsager blev fremført væsentlige svagheder ved incitativsystemet. For det første medførte den progressive beskatning af udbyttefonden, at de materielle stimuli blev for små, specielt for arbejderne, der i forvejen var blevet forfordelt, hvad angik fordelingen af udbyttefonden efter skat. Flere arbejdssociologiske mikroundersøgelser efter reformens gennemførelse syntes at vise, at mange arbejdere ikke delte ledelsens syn på værdien af et mere præstationsorienteret aflønningssystem²⁵). Fra ledelsesside lød der ofte beklagelser over svigtende arbejdsdisciplin og over den høje personaleomsætnings-hastighed. Man skal dog nok være varsom med alene at tillægge incitativsystemets udformning hele skylden. Lige så vigtigt har det formentlig været, at overefterspørgslen efter arbejdskraft var stigende. Men dertil kom, at i de tilfælde, hvor de materielle incitamenter var betydelige, da var det ikke så meget et resultat af forøget effektivitet som stor effektivitet i udgangssituationen. Den

24. Gadó (10), p. 71 - 76, samt fodnoten p. 76.

25. Héthy & Makó (14) og (15).

store monopoliseringsgrad inden for industrien samt den relativt dyre kapital førte endvidere til - som man sagde - uberettigede prisforhøjelser og fastsættelse af såkaldte selvfinansierende priser. Endelig opstod der uretfærdigheder med hensyn til beregningen af den teknologiske profit. Basisåret for fastlæggelsen af lønstigningerne var her 1967, men for ikke at få en alt for propressiv beskatning af den teknologiske profit blev propensionsskalaen incl. bundfradraget »rykket opad« hvert år. Dette fik imidlertid den uheldige konsekvent, at en virksomhed, hvis effektivitet havde været stagnerende, alligevel kunne få større udbyttefond netto, fordi den gennemsnitlige beskatning af udbyttefonden faldt.

20. Allerede fra 1969 blev det besluttet, at udtrykket for den beregnede lønsum, som indgik i fordelingsnøglen for profittens opsplitning i udbytte- og udviklingsfond, ikke skulle være baseret på den såkaldte »reference wage« for 1967, men derimod tage udgangspunkt i den faktiske gennemsnitsløn. Samtidig blev loftet på maksimalt 4% gennemsnitlig lønstigning i forhold til »reference wage« ophævet. Fra 1. januar 1970 blev det besluttet, at kun 70% af stigningen i det gennemsnitlige lønniveau set i forhold til året før skulle indregnes i udbyttefonden (før skat), medens de resterende 30% blev betragtet som almindelig fradragsberettiget omkostning²⁶). Dette gjaldt dog kun for lønstigninger på under 4%. Der var altså her tale om en vis modificering af bestemmelsen om »teknologisk profit«. Begrundelsen for disse regler var, at dette ville lette muligheden for rimelige lønstigninger ved uforandret profitniveau. Samtidig forsøgte man at indføre et incitament til at reducere beskæftigelsen ved en bestemmelse om, at et beløb, svarende til en trediedel af de stigninger i lønsummen, der skyldtes øget arbejdsstyrke, skulle tages fra udbyttefonden før beskatning og direkte indbetales til statskassen.

Heller ikke disse ændringer anså man dog for tilfredsstillende. I forbindelse med den fjerde 5-års plans ikrafttræden den 1/1 1971 indførte man følgende modifikationer: ²⁷)

- 1) en forhøjelse af den generelle lønkvotient fra to til tre. Dette skulle dels sikre større overensstemmelse mellem den gennemsnitlige beskatning af udbyttefond og udviklingsfond, dels stimulere til øget capital-labour forhold i produktionen.
- 2) øgede krav til reservefondens størrelse. Hovedreglen blev stadig, at reservefonden skulle udgøre 1,5% af summen: samlet aktivværdi og 8% af lønsummen. Skulle dette beløb være mindre end 80% af den efter 1971 højeste sum af udbytte- og udviklingsfond, var det dette sidste beløb, der skulle udgøre reservefondens størrelse. Samtidig blev

26. Balassa (2), p. 353, og Gadó (10), p. 93.

27. Gadó (10), p. 95 ff.

den tidligere henlæggelsesprocent forøget fra 10% til 12½% (af udbyttefond plus udviklingsfond). Endelig indførtes bestemmelser om oprettelse af eksport- og importprisisikoreservefunds. Ændringerne var her begrundet i de stigende priser i verdensmarkedet.

- 3) nedsættelse af progressionen i beskatningen af udbyttefonden. Dette skete på den måde, at der nu ikke længere blev tale om skattefritagelse, hvis udbyttefonden i procent af lønsummen lå under en vis procent. Den gennemsnitlige beskatning blev derimod øget på grund af den forøgede lønkvotient.
- 4) det upopulære system for profittens fordeling, hvor arbejderne fik mindre profitandel end virksomhedslederne, blev ophævet. I stedet beregnes profitandelene for de respektive grupper ud fra de enkelte gruppers lønsum. Derudover er virksomhedsledere berettigede til profitbonus, hvis størrelsen afhænger af udbyttefondens størrelse i relation til den faktiske lønsum. Staten har ret til at ændre bonus, afhængig af hvor dygtige og kompetente lederne har været²⁸).
- 5) endelig blev reglerne om »teknologisk profit« afskaffet. Det centrale i den nye lønregulering var indførelsen af en såkaldt lønstigningsindikator

$$LI = \frac{W + P}{E}$$

hvor W, P og E udtrykker henholdsvis lønsum, profitsum og antal beskæftigede.

21. Hovedreglen var nu den, at for hver 1% stigning i LI, kunne virksomheden betale op til 0,3% mere i gennemsnitlig løn og hermed slippe for »kun« at overføre et beløb lig 50% af lønstigningen fra udbyttefonden (efter skat m.v.) til statsbudgettet. En virksomhed, der betaler mere end 0,3% i lønstigning for hver 1% stigning i LI, straffes derimod for den del af lønstigningen, der ligger ud over de 0,3%, med en progressiv beskatning, der marginalt kunne beløbe sig til flere hundrede procent²⁹). Dette system ville have en gavnlig virkning på udviklingen i produktiviteten, hævdede man. Desuden ville man her have sikret, at lønstigninger blev nærmere knyttet til den faktiske effektivitetsforbedring. For at sikre, at lønrelationerne alligevel ikke blev for store, bestemtes der dog, at der ved central intervention kunne gives generelle lønforhøjelser uden hensyn til udviklingen i LI, ligesom dispensationer fra hovedreglen i øvrigt var mulig. Tilsvarende blev det også muligt at sætte lønkvotienten op for en virksomhed, hvis det skønnedes rimeligt. Lønreguleringen må ses som et forsøg på at sikre effektiviteten ud fra materielle incitamenter, uden at dette resulterer i social uretfærdighed og inflationære prisstigninger.

28. Gadó (10), p. 305.

29. Gadó (10), p. 99.

2.2. Pris og investeringsudviklingen: udtrykt inflation.

22. Efter de første års erfaringer med den nye økonomiske mekanisme var man blevet mere forsigtig i sin vurdering af prispolitikken. Den ungarske økonomi var stadig ikke præget af tilstrækkelig konkurrence. Liberaliseringen af udenrigshandelen havde ikke været stor nok til at tvinge en sådan igennem over for de indenlandske monopoler. Dette havde ført til, at de indenlandske virksomheder for let havde kunnet sætte priserne op bl. a. for at sikre sig muligheder for at kunne finansiere de planlagte investeringer³⁰).

Tabel 4. Stigning i forbrugerpriserne (pct. p. a.).

	1966 - 1970	1971 - 1974
Ungarn	1,0	2,6
DDR	-0,3	-0,3
Tjekkoslavakiet	1,7	-
Polen	1,6	1,2
Sovjet	-	-0,1

Kilde: UN: Economic Survey of Europe in 1974, tabel 3.3 p. 112.

I tabel 4 er vist udviklingen i forbrugerpriserne i Ungarn og en række øvrige østeuropæiske lande. Der kan næppe siges, at have været tale om store inflationære prisstigninger på forbrugerprisområdet i denne periode, selv om prisstigningstakten for den sidste periode ligger noget over den sædvanlige i de østeuropæiske lande. Tværtimod kan man måske formulere det således, at problemet bestod i, at prisstigningstaksten ikke havde været større - en naturlig følge af at prisdannelsen kun i begrænset omfang var givet fri (se tabel 1). Prisforhøjelser var slået igennem hvor det var muligt, d.v.s. specielt inden for producentprisområdet i industrien. Kun på én måde havde disse spændinger kunnet holdes i skak: ved øgede subsidier og »financial bridges«³¹). Alene i 1971 udgjorde f. eks. subsidier til industrien og udenrigshandel ca. 20 mia. forints³²).

23. Allerede fra 1968 til 1970 var der dog sket nogle opjusteringer af forskellige forbrugspriser. Der skete også en vis reduktion i antallet af goder, der var underkastet en central prisfastsættelse eller maksimalprisfastsættelse. Importpriserne var ligeledes givet fri i større omfang, ligesom de varepriser, der kunne svinge inden for et vist interval, fik øget den øvre grænse fra 5% til 10%.

Efter 1970 blev man imidlertid mere og mere bekymret over, at de faktiske markedspriser tilsyneladende altid var lig de maksimalt tilladte priser med det

30. Gadó (10), p. 39 ff.

31. Gadó (10), p. 40.

32. Rezler (34), p. 390.

resultat, at man var tøvende med at foretage en yderligere prisliberalisering. Man var bange for inflation.

Øget opmærksomhed havde man også fået for eventuelle uheldige virkninger af at have et prissystem, der delvis var frit, delvis reguleret specielt i relation til udenrigshandelen. Problemer vil naturligvis opstå for en virksomhed, der importerer en råvare fra udlandet, hvis prisen for råvaren er stigende, medens prisen for virksomhedens færdigprodukt er underkastet en maksimalprisordning. Her mente man, at subsidier var bedre end ophævelse af maksimalpriserne, fordi det var disse sidste, der gav stabilitet i prissystemet, d.v.s. igen var det inflationsfrygten, der bestemte valget³³). Betænkelig var man også blevet ved det forhold, at ungarske råvarepriser underkastet en maksimalprisordning efterhånden var blevet lave sammenlignet med prisudviklingen i verdensmarkedet. En tilsvarende diskrepans opstod ved import af råvarer fra østblokken, dels fordi disse råvarepriser var fikserede, dels fordi prismultiplikatoren for rubelområdet var mindre end for dollarområdet.

Målsætningen for prispolitikken under den 4. femårsplan blev at søge opnået en stabilisering af producentpriser og konsumentpriser samt at sikre mere økonomisk hensigtsmæssige prisrelationer inden for producentprisområdet. En maksimal stigningstakt for forbrugerpriserne blev sat til 1 - 2% p. a. (se tabel 4!). Øget konkurrence skulle sikres specielt inden for investeringsgodesektoren bl. a. ved import af maskiner fra socialistiske lande. Tilpasningen af konsumentpriser og producentpriser blev endnu en gang fremstillet som det langsigtede mål.

24. Man havde forventet, at den ungarske reform ville føre til en afgørende ændring i investeringsstruktur og investeringseffektivitet. En af de mere overraskende ting i det ungarske investeringsforløb fra 1968 til i dag er imidlertid, at udviklingen i denne periode overordentlig meget ligner den udvikling, vi kan finde i et system, underkastet central direktivplanlægning. Et vist indtryk af denne kontinuitet fremgår af tabel 5.

Tabel 5. Investerings- og vækstmønstre: 1966 - 1975.

	1966 - 1970	1971 - 1975
Investeringskvote (I/Y)	32,9%	35,9%
Vækst i den mat. prod. ($\Delta Y/Y$)	6,8%	6,2%
Marginalt capital/output forhold	4,8	5,8

Kilde: UN: Economic Survey of Europe 1972, p. 86 tabel 3.1, p. 87 tabel 3.2.
UN: Economic Survey of Europe 1975, p. 84 tabel 1.2, p. 115 tabel 3.1.

33. Gadó (10), p. 54.

Væksten har i den sidste periode været lidt mindre, investeringskvoten lidt større end i den første. Det stigende, marginale capital-output forhold tyder ikke umiddelbart på større investeringseffektivitet. Nu skal man naturligvis være varsom med at tillægge sådanne summariske tal alt for stor vægt i sig selv, men de er i overensstemmelse med andre mere tilbundsående undersøgelser over den ungarske investeringsudvikling i denne periode³⁴).

På ét punkt har den ungarske investeringsudvikling endda udviklet sig i mere ugunstig retning i de senere år, nemlig med hensyn til lageropbygning og ufærdige investeringsprojekter. Denne udvikling er belyst i tabel 6. Store varelagre og ufuldstændige investeringsprojekter, nogle af de mest karakteristiske træk ved det centrale direktivplanlægningssystem, har været et stort problem siden 1968! Nu behøver store lagre ikke nødvendigvis at være udtryk for noget uheldigt i sig selv. Den økonomiske reform havde til hensigt at omdanne den ungarske økonomi til en overudbudøkonomi i stedet for en overefterspørgselsøkonomi. Tilstedeværelsen af betydelige lagre var dog stadig udtryk for det sidste, nemlig virksomhedernes hoarding af råvarer, fordi almindelig knaphed stadig var udbredt. Et udtryk for omfanget af ufærdige investeringsprojekter kan fås ved at se på, hvor stor en andel ufærdige investeringsprojekter udgør af de samlede nettoinvesteringer. I 1960 var denne procent 46 og i 1965 ca. 83. I 1974 beløb ufærdige investeringsprojekter sig til 83,9 mia. forints mod samlede nettoinvesteringer på 85,1 mia. forints, d.v.s. nu over 98%³⁵).

Tabel 6. Fordelingen af beholdningen af produktionsmidler 1960 - 1974 (i pct.).

	1960	1965	1970	1974
Fast realkapital	73,3	71,0	69,4	72,2
Ikke-færdiggjorte investeringer	2,4	4,1	6,4	6,4
Lagre	24,3	24,9	24,2	21,4
	100,0	100,0	100,0	100,0

Kilde: Gy. Hajpál: »Increase of National Wealth in Hungary in the Years 1960 - 1974«, *Acta Oeconomica*, vol. 16, 1976, p. 53 tabel 6.

2.3. Udenrigshandelen: Flere revisioner og øget kompleksitet.

25. Det oprindelige system af statsrefusioner fra 1968 byggede på den forudsætning, at det var statens opgave at give den enkelte virksomhed tilskud i det omfang, eksporten var tabgivende. Ved beregning af tilskuddets størrelse skulle det sikres, at det var mindst lige så fordelagtigt for den mindre effektive virksomhed at producere til eksport som til hjemmemarkedet.

34. Hajpál (12), p. 58.

35. Hajpál (12), p. 51 og p. 53.

At et sådant refussionssystem ikke kan være hensigtsmæssigt blev ret hurtigt klart. Ualmindeligt var det ikke, at de ineffektive virksomheder opnåede større afkast ved deres eksportsalg end de effektive virksomheder, der ikke modtog refusioner, hvad der naturligvis ikke øgede interessen for en effektiv eksportindsats³⁶). Virksomhederne fik dertil en direkte interesse i at fordele en så stor andel af produktionsomkostningerne på eksportsalget som muligt. Hermed blev ikke alene tabet pr. eksporteret enhed større, men fortjenesten ved salg til hjemmemarkedet øgedes, hvad der i dobbelt forstand tenderede til at øge statstilskuddenes størrelse. Dertil kom, at det ret hurtigt viste sig, at forudsætningen om et nogenlunde konstant prisniveau på verdensmarkedet, den afgørende forudsætning for udformningen af de økonomiske regulatorer i udenrigshandelen, stadig mere tydeligt viste sig at være urealistisk. I stedet for revaluering besluttedes det at give importtilskud til virksomheder, der importerede f. eks. råvarer fra de vestlige markedsøkonomier. Da maksimalpriser stadig fandtes på hjemmemarkedet, mens eksportpriserne generelt steg, blev eksporten mere attraktiv, men eftersom råvareimportindholdet i eksporten ikke indgik med det fulde omkostningsbeløb, opstod det paradoks, at den øgede eksport i visse tilfælde var nettovalutaforbrugende, samtidig med at forsyningsvanskeligheder opstod i hjemmemarkedet.

26. I 1971 skete der en række omfattende ændringer i hele statsrefusions-systemet³⁷). Allerede i 1969 var man begyndt at give selektive skattebegunstigelser til effektive eksportører på forsøgsbasis («tax refunds»), fordi det eksisterende refusionssystem hæmmede effektivt eksportarbejde. En mere permanent system til støtte af eksporten, specielt til dollarområdet i form af skattebegunstigelser, kreditbegunstigelser ved anlægsudvidelser foretaget i eksportøjemed, oprettelse af de tidligere omtalte reservefonds for eksportprisrisici («export price risk reserve funds») m.v., trådte i kraft i 1971. Ideen med kun én prismultiplikator for eksport til de vestlige markedsøkonomier blev opretholdt, men beregnedes nu yderligere dels gennemsnitligt for en hel branche, dels for undergrupper inden for en sådan³⁸).

Antag, at for en branche er prismultiplikatoren beregnet til at ligge over den for hele eksporten beregnede prismultiplikator. I sin helhed er den pågældende branche derfor mindre effektiv, hvad der naturligvis ikke forhindrer, at visse virksomheder i branchen har en meget høj eksporteffektivitet, og også større end for eksporten som helhed. Sådanne meget effektive virksomheder dannede en underbranchegruppe og fik ingen refusioner. Virksomheder med en effektivitet over branchegennemsnittet, men under det for eksporten som hel-

36. Gadó (10), p. 123.

37. Gadó (10), p. 109 ff.

38. Disse havde alene til formål at måle de enkelte virksomheders og branchegrupperes eksporteffektivitet.

hed gældende, fik automatisk udbetalt samme refusion i procent af eksportsalget omregnet til den gennemsnitlige eksportprismultiplikator, d.v.s. støtten inden for gruppen var nu uafhængig af den faktiske eksportprofitabilitet. Endelig ville virksomheder under den gennemsnitlige brancheeffektivitet kun i individuelle tilfælde kunne opnå tilskud, der aftrappedes. Formålet med nyordningen var at stimulere til øget eksportaktivitet og specielt eliminere de uheldige virkninger ved at give eksportrefusion på virksomhedsniveau.

27. Ændringerne i 1971 betød en voldsom komplicering i hele statsrefusions-systemet. Eksportmultiplikatorernes antal steg meget betydeligt, idet sådanne nu blev beregnet for virksomheders, subbranchers, branchers og hele landets eksport, samt for de enkelte eksportprodukter. Indirekte faste omkostninger blev forsøgt fordelt proportionalt på hele virksomhedens outputsortiment. Officielle statistikker og virksomhedsregnskaber for årene 1965 til 1969 udgjorde datagrundlaget, hvor ud fra eksportprismultiplikatorerne for 1971 til 1975 beregnedes.

Hvordan nu i øvrigt vurdere de ændringer, der skete i 1971 i refusionssystemet? Der kan næppe være tvivl om, at de direkte eksportthæmmende konsekvenser i det oprindelige system var blevet modificeret. På den anden side syntes systemet ikke at invitere til overdreven indsats i eksportmarkederne. Megen eksportfremme er forbundet med betydelig risiko, og en virksomhed, der ligger lidt over branchens gennemsnit i eksporteffektivitet, vil nødig risikere at ryge ned i gruppen under som følge af en forfejlet eksportindsats. De opstillede regler for omkostningsfordeling i forbindelse med eksportprismultiplikatorernes fastsættelse har ikke meget med relative knapheder at gøre og synes også siden at have vildledt virksomhedslederne i allokeringssspørgsmål³⁹). På et punkt lignede systemet fra 1971 dog det oprindelige fra 1968: Antagelsen om, at egentlige inflationære prisstigninger fra verdensmarkedet kunne udelukkes, og at eksportprismultiplikatorernes uforanderlighed derfor var udtryk for en fornuftig politik.

3. Den økonomiske udvikling fra 1971 til 1975 og revisionerne i forbindelse med vedtagelsen af den femte femårsplan.

3.1. Påvirkningerne fra verdensmarkedet.

28. Der måtte naturligvis ske afgørende ændringer i det europæiske handelsmønster, da de østeuropæiske lande efter 2. verdenskrig politisk blev tilknyttet Sovjet og startede den sovjetiske udviklingsmodel med et heraf forøget behov for råvarer. Udenrigshandelsmønsteret var i denne periode meget stærkt politisk bestemt. De vestlige lande forsøgte at iværksætte en strategisk embargo

39. Gadó (10), p. 112.

over for Østblokken, ligesom Stalin også selv søgte at indskrænke handelen med Vesten mest muligt i håbet om, at disses økonomier herved ville bryde sammen.

Siden slutningen af 1960'erne har Østeuropa i øget omfang taget del i den internationale arbejdsdeling. En kraftig vækst er for det første sket i den indbyrdes handel mellem de enkelte CMEA-lande. De politiske forudsætninger for denne udvikling blev sikret i 1962 med vedtagelsen af et fælles arbejdsprogram om de »grundlæggende principper for den internationale socialistiske arbejdsdeling« og senere i 1971 med vedtagelsen af det såkaldte »kompleksprogram for yderligere uddybning og forbedring af samarbejde og socialistisk økonomisk integration« ⁴⁰). Komplexprogrammets målsætning er bl. a. at

- 1) sikre forsyningen af vigtige råvarer, industrivarer og landbrugsvarer inden for CMEA-landene selv,
- 2) harmonisere og udligne den økonomiske udvikling disse lande imellem,
- 3) øge det politiske og militære samarbejde.

De nye instrumenter i denne udvikling har været øgede indbyrdes konsultationer om økonomiske problemer, mere fælles planlægning inden for vigtige brancher og produktgrupper og i forbindelse hermed oprettelse af nye fælles organisationer til varetagelsen af disse opgaver. For Ungarn har dette været en skuffende udvikling, fordi den nye økonomiske mekanisme herved eksogent er blevet pålagt øget sovjetisk centralisme.

Også mellem CMEA-landene og Vesten er handelen i de senere år steget kraftigt, dels som et resultat af den internationale afspænding, dels - og vel nok primært - ud fra den øgede forståelse fra begge sider for de økonomiske fordele, en sådan udvikling indebærer. I Ungarn har hovedinteressen siden 1968 været knyttet til handelen og samarbejdet med Vesten. Ungarn er således det land, der har indgået det største antal samarbejdsaftaler med Vesten. Over 300 såkaldte »Industrial Cooperation Agreement« (ICA) mellem ungarske og vestlige virksomheder er det blevet til⁴¹). Baggrunden har været et ønske om på denne måde at få fat i vestlig teknologisk viden, at tvinge de ungarske virksomheder til at leve op til Vestens kvalitetskrav og dermed på længere sigt at øge mulighederne for eksport til vest. I Ungarn har det også været muligt at oprette såkaldte »joint ventures«, hvor op til 49% af aktiekapitalen kan ejes af vestlige virksomheder.

40. Pindak (32), p. 438.

41. Hewett (16), p. 379.

Tabel 7. Ungarns eksportudvikling 1969 - 1975.

	Eksportens fordeling i 1975 (%)	Årlig vækstrate		
		1969 - 73	1974	1975
Sovjet	38,9	12,2	6,8	35,3
Øvrige Østeuropa	28,9	16,4	12,6	3,4
Vesten	21,7	17,9	10,8	-11,4
Udviklingslandene	8,9	13,6	45,8	16,7
Øvrige lande	1,6	9,1	-25,0	40,0
I alt	100,0	14,9	11,6	11,2

Kilde: UN Economic Bulletin for Europe, vol. 28, 1976, p. 62 tabel 2.4.

29. Udviklingen i den ungarske eksport er belyst i tabel 7.

Ungarns samlede eksport beløb sig i 1975 til ca. 6,1 mia. dollar og op til 1973 var det karakteristisk, at eksportstigningen til Vesten var større end til de øvrige CMEA-lande. Disse lande aftog i 1975 dog stadig omkring to trediedele af den samlede ungarske eksport. Med hensyn til den relativt større eksportstigning til Vesten end til de øvrige CMEA-lande indtager Ungarn dog ikke nogen særstilling, idet dette var et generelt træk for alle østbloklandene. Snarere synes det, som om Ungarn har klaret sig noget dårligere end de fleste af disse i denne henseende. Ud fra tabel 7 fås også et vist indtryk af, hvordan det internationale konjunkturuomslag i 1974 og 1975 påvirkede den ungarske økonomi. Blandt alle CMEA-landene var Ungarn det land, hvor faldet i eksporten til vest var størst.

Tabel 8. Ungarns eksportstruktur.

Hovedvaregrupper	1969		1972		1974	
	Mia. forint	Heraf til ikke-soc. lande (%)	Mia. forint	Heraf til ikke-soc. lande (%)	Mia. forint	Heraf til ikke-soc. lande (%)
Kul, olie m. v.	0,4	50,0	0,4	75,0	0,4	50,0
Råvarer og halvfabrikata	6,8	44,3	9,5	38,9	13,0	47,7
Investeringsgoder	6,1	7,1	9,6	9,4	13,0	10,0
Industrielle forbrugsgoder	5,5	25,4	7,9	24,1	9,1	31,9
Landbrugsvarer	5,6	49,6	8,2	48,8	11,4	41,2
I alt	24,4	32,0	35,6	30,3	46,9	32,6

Kilde: Hungarian Central Statistical Office: Statistical Yearbook 1969, p. 249, 1972, p. 275 og 1974, p. 280.

Det er også værd at bemærke, at det ikke synes, som om der er sket afgørende ændringer i sammensætningen af eksporten til vest (tabel 8). Det er stadigvæk råvarer og halvfabrikata samt landbrugsvarer, der tæller mest. Ganske vist er der fra 1972 til 1974 sket en vis forøgelse af eksportandelen til vest for investeringsgoder og industrielle forbrugsgoder, men dette skyldes formentlig bl. a. det forhold, at det ungarske prisniveau på grund af statssubsidieringen m. v. holdede efter det i disse år kraftigt accelerende internationale prisniveau. Landbrugseksporten til vest er specielt blevet hæmmet af importrestriktioner inden for EF-området. I tabel 9 er endelig belyst udviklingen i den ungarske importstruktur.

Tabel 9. Ungarns importstruktur.

Hovedvaregrupper	1969		1972		1974	
	Mia. forint	Heraf fra ikke-soc. lande (%)	Mia. forint	Heraf fra ikke-soc. lande (%)	forint Mia.	Heraf fra ikke-soc. lande (%)
Kul, olie m. v.	1,8	0,9	2,7	7,6	3,8	18,6
Råvarer og halvfabrikata	12,1	38,7	16,9	37,6	26,5	52,0
Investeringsgoder	4,5	21,5	8,1	26,1	10,6	24,5
Industrielle forbrugsgoder	1,7	19,3	2,9	21,0	4,4	21,0
Landbrugsvarer	2,5	52,7	3,3	69,8	5,8	67,7
I alt	22,6	32,3	33,9	34,2	51,0	42,9

Kilde: Hungarian Central Statistical Office: Statistical Yearbook, 1969, p. 249, 1972, p. 274 og 1974, p. 280.

30. Der kan næppe være tvivl om, at Ungarns stigende deltagelse i det internationale økonomiske samarbejde siden 1971 i flere henseender har bragt landet skuffelser og på mange måder været en tvivlsom fornøjelse. Således lod man sig fuldstændig overraske af den kraftigt accelererende inflation i den internationale økonomi fra 1971 til 1974. De problemer, der opstod herved, havde to aspekter. Det første vedrørte det forhold at den nye økonomiske mekanisme var opbygget på forudsætningen om et stabilt prisniveau i verdensmarkedet. Nu skulle man pludselig til at tilpasse sig de ændrede forhold. Det andet aspekt bestod i, at disse ændringer totalt set var til ugunst for den ungarske økonomi⁴²).

Indtil 1974 holdt stigningen i eksportpriserne nogenlunde trit med stigningen i importpriserne. Bekymringen vedrørte derfor det forhold, at importpriserne steg i relation til det indenlandske prisniveau, idet prisdannelsen i det indenlandske marked som tidligere omtalt stadig i betydeligt omfang var reguleret.

42. Tardos (36), p. 282.

De stigende importpriser søgtes i første omgang elimineret ved at øge subsidi-erne til de importerende virksomheder. Mens der i 1968 totalt set ikke blev givet subsidier til importen, så udgjorde disse allerede i 1971 - 72 ca. 5% af den samlede importværdi fra de ikke socialistiske lande⁴³). Den stærke vækst i statens udgifter i forbindelse med importsubsidieringen tvang i anden omgang de centrale myndigheder til gentagne nedjusteringer af eksportprismultiplikatorerne, d.v.s. til at revaluere forintten. Dette var dog ikke i stand til at forhindre et stigende prisniveau i den indenlandske økonomi - specielt i producentpriserne. Det var heller ikke i stand til at forhindre en yderligere stigning i subsidierne i forbindelse med importen. I 1974 udgjorde disse nu 27% af den samlede importværdi fra de vestlige markedsøkonomier.

Også på eksportsiden opstod der problemer. Eftersom priserne på de importerede råvarer ikke fik lov til at slå igennem, opstod der i stigende omfang fejlallokeringer. Flere ICA'er blev indgået mellem ungarske og vestlige virksomheder specielt om levering af ungarske halvfabrikata med stort råvareindhold. Dette var specielt profitabelt for de vestlige virksomheder, der på denne måde kunne opnå de dyre råvarer billigt på grund af subsidieringen. For Ungarn var fordelene naturligvis tvivlsom. Samtidig førte det forhold, at verdensmarkedspriserne steg i forhold til det indenlandske prisniveau til, at visse vigtige produkter med fordel for de enkelte virksomheder kunne eksporteres i stedet for at søges afsat på det indenlandske marked. Dette førte til øget knaphed og direkte mangel på visse råvarer og halvfabrikata. Knapheden førte til forsøg på en øget lageropbygning og forstærkede derfor denne knaphed.

31. De begyndende revalueringer af forintten gjorde det nu også nødvendigt at øge statsrefusionerne til eksportvirksomhederne, dels fordi priserne på de ungarske eksportvarer efterhånden steg langsommere end importpriserne, dels fordi det primært var de ungarske udenrigshandelsselskaber, der fik størstedelen af gevinsten ved eksportprisernes acceleration.

Det er ofte blevet fremhævet fra økonomside i Ungarn, at bytteforholdsforringelsen, der indtrådte efter 1972, i et betydeligt omfang skyldtes, at virksomhederne og udenrigshandelsselskaberne brugte mere tid og flere ressourcer på at forhandle med staten om skattebegunstigelser og subsidier end på at føre en optimal eksportprispolitik⁴⁴). Kritikken gør med andre ord opmærksom på, at prisforhøjelserne på eksportvarerne var for beskedne. Hertil skal det dog tilføjes, at udenrigshandelsselskabernes bruttoprofitter var stærkt stigende, og at der allerede i 1973 var sket indgreb heroverfor. Udenrigshandelsselskaberne har formentlig været klar over, at disse lette profitter har været en torn i øjet på de centrale planlægningsmyndigheder. Da bruttoprofitterne i 1975 steg til

43. Tardos (36), p. 286.

44. Tardos (36), p. 287.

over 10 mia. forint (ca. 250 mill. \$) blev udenrigshandelsselskaberne da også pålagt en kraftig særskat. Frygt eller manglende incitament har nok været lige så afgørende som manglende ledelsesevne. I sidste instans er det derfor et spørgsmål, om det ikke er at placere ansvaret for den utilfredsstillende eksportprispolitik det forkerte sted. De centrale myndigheder har ikke villet erkende det modstridende i på den ene side at forbeholde sig ret til diskretionære indgreb, på den anden side at forlange, at virksomhedslederne skal handle som om sådanne ikke fandt sted. Den paradoksale situation opstod imidlertid, at øgede subsidier udbetaltes til producenterne af eksportvarerne, samtidig med at de selskaber, der solgte disse varer videre i kommission, blev kraftigt beskattet.

Årene 1974 og 1975 bragte yderligere forringelse i det ungarske bytteforhold både over for de socialistiske CMEA-lande og de ikke-socialistiske markedsøkonomier. Overfor de sidste var denne forringelse for perioden 1972 til 1975 på ca. 20% ⁴⁵). I 1974 faldt vækstraten i den samlede ungarske eksport til Vesten, mens importværdien steg med 60% (reelt med 18%). I 1975 faldt eksporten til vest kraftigt. Både i 1974 og 1975 blev Ungarn derfor tvunget til at optræde som låntager på de internationale kapitalmarkeder.

3.2. Revisionerne i 1975 og 1976: øget centralisme.

32. Med den femte femårsplans ikrafttrædelse fra 1. januar 1976 er Ungarn trådt ind i en periode, hvor de problemer, der skal løses, på mange områder svarer til og er lig de problemer, man stod overfor i 1968. Herudover er nye dukket op: olieprisstigningerne, det forringede bytteforhold og handelsbalanceuligevægt.

Kravet om øget effektivitet i den kommende femårsperiode er blevet forstærket. Dette kræver igen forbedring af prissystemet, der stadig langt fra stimulerer til øget økonomisk effektivitet, selv om visse forbedringer er sket. Målet er stadig en kraftig forøgelse af eksporten til Vesten, men uden at dette øger de indenlandske forsyningsvanskeligheder, hvilket foruden at stille store krav til effektivitetsstigningen også nødvendiggør en bedre produktkvalitet og større konkurrenceevne i det hele taget.

Den tidligere optimisme med hensyn til effektiviteten af såkaldte indirekte økonomiske regulatorer er tilsyneladende aftaget en del⁴⁶). Dette viser sig på flere planer. Selv om perioden op til 1976 var præget af en stærk stigning i antallet af diskretionære centrale indgreb - ofte med ad hoc karakter - og selv om sådanne i almindelighed stadig anses for at være uheldige, så lægger de nyeste målsætninger og retningslinier ikke op til en formindskelse af disse, snarere tværtimod. Den ændrede internationale økonomiske situation får ansvaret for dette. For at sikre harmoni mellem den centrale og decentrale planlægning vil man

45. Tardos (36), p. 284, tabel 2.

46. Gadó (11,) p. 21.

i stigende omfang benytte sig af såkaldt »two-way tuning in«, hvilket i korthed dækker over, at man nu ikke længere anser det for tilstrækkeligt med indirekte økonomiske regulatorer at stimulere virksomhederne til at opføre sig i overensstemmelse med den nationale plan, men at man yderligere ved alle mulige ad hoc indgreb forsøger at sikre, at de ikke gør det forkerte⁴⁷).

Den mindre optimisme viser sig endelig derved, at det nu åbent erkendes, at mere central kontrol er nødvendig, herunder også at en større del af den nationale indkomst skal kanaliseres gennem de statslige budgetter. Samtidig benægtes det dog, at der er tale om en udvikling tilbage mod det system, man havde før 1968⁴⁸).

33. Hvad angår spørgsmålet om producentpriserne, så er målet stadig, at de skal dække omkostningerne, og at de relative producentpriser skal afspejle de relative knapheder. Gabet mellem importpriser og indenlandske producentpriser, der for nogle produkter er op til flere hundrede procent, skal reduceres. I det omfang prisdannelsen er reguleret, vil det ske ved, at officielle priser og maksimalprissatserne gradvis sættes i vejret. Producentprisområdet er det område, hvor der stadig er mest fri prisdannelse, selv om der siden 1970 er sket en gradvis stigning i graden af prisregulering her, specielt for råvarernes vedkommende. Prisforhøjelser var allerede begyndt i 1975, f. eks. inden for energiområdet. I 1976 er der inden for dette område sket yderligere prisforhøjelser på 20 - 35%, men der er stadig lang vej igen.

Måske endnu flere hindringer er der i de senere år lagt for en snarlig overgang til et frit producentmarked, hvad angår 1968-reformens målsætninger om etablering af et såkaldt »multi-channel« leveringssystem, om øget kontraktfrihed m.v. Allerede i 1970 var man begyndt at indføre krav om minimallagre inden for visse produktgrupper, ligesom oprettelse af købskvoter, eksportkvoter m.v. stadig fandt sted⁴⁹). Til at administrere disse opgaver oprettedes den såkaldte »Interdepartemental Price and Product Turnover Commissions«, hvis præsident er formanden for statsorganet »National Office for Price and Materials«⁵⁰). I begyndelsen af 1970'erne håbede man stadig på, at det var muligt yderligere at reducere omfanget af disse kvantitative indgreb. Kvantitative indgreb af denne karakter har i sig selv en tendens til at øge overefterspørgsel, ligesom naturligvis risikoen for fejlallokering opstår, når prisen opgives som rationeringsinstrument. I tabel 10 er vist udviklingen i graden af restriktioner og kvantitativ regulering. Generelt kan det siges, at udviklingen siden 1971 peger mod øget centralisme.

47. Gadó (11), p. 111.

48. Gadó (11), p. 21 - 22 og p. 24.

49. Eksportkvoter fastlægger grænser for eksporten over et bestemt niveau. Formålet er at sikre hjemmemarkedsforsyningen i en situation, hvor det internationale prisniveau er stigenle i forhold til det indenlandske regulerede prisniveau, se Gadó (19), p. 210.

50. Gadó (10), p. 215.

Tabel 10. Antal produktgrupper underkastet regulering.

Reguleringsform	1968	1971	1976
Central allokering	2	1	1
Købskvoter for producentforbrug	28	7	22
Købskvoter for indenlandsk handel	13	11	9
Importkvoter	17	7	33
Eksportkvoter	22	18	18
Tvangskontrakter (i pct. af industriens omsætning)	15%	17%	20%
Eksklusivaafgifter ved køb og salg	50	9	41

Kilde: Csikos - Nagy (5), p. 43.

Det vil huskes, hvordan 1968 reformen forsøgte at cementere princippet om, at centrale diskretionære indgreb i form af leveringskontrakter, tvangskontrakter, eksklusivaftaler m.v. måtte forudsætte fuld erstatning til virksomhederne for opståede tab hermed. Siden 1973 er der sket en stigning i antallet af sådanne indgreb. I forbindelse med revisionerne af den nye økonomiske mekanisme fra 1. januar 1976 er der åbnet mulighed for, at sådanne selektive diskretionære interventioner »bygges ind« som en mere integreret del af den nationale plan. Rent juridisk er det ensbetydende med, at centrale, skønsmæssige indgreb nu har mulighed for at få en direkte legal basis, d.v.s. erstatninger skal ikke gives til de berørte virksomheder⁵¹).

34. Et af de områder, hvor der i 1976 skete en vis liberalisering, var med hensyn til virksomhedernes indkomstregulering. Først skal dog nævnes, at fra 1. januar 1975 skal lejeafgiften beregnes af nettoaktivmassen, d.v.s. aktivmassen efter foretagne afskrivninger, ligesom aktiver, der ved anskaffelsen finansieredes ved at optage lån til udviklingsfonden, holdes udenfor. Dette skulle reducere kapitalomkostningerne med en trediedel. Samtidig er fra 1. januar 1976 lønskatten sat op fra 25% til 35%. Håbet er, at virksomhederne vil vælge et større og mere optimalt forhold mellem kapital og arbejdskraft⁵²). Lige så vigtigt er det nok, at man fra samme dato har opgivet de tidligere obligatoriske regler om profittens fordeling før skat i en udbyttefond og en udviklingsfond. I stedet beskattes nu al profit med samme gennemsnitlige skattesats - nemlig 36% - og restbeløbet udgør den såkaldte »Undivided Incentive Fund« (UIF), hvorudfra virksomhederne selv bestemmer, hvad der skal gå til udbytte, og hvad der skal gå til udvikling, dog først efter at 15% af UIF er henlagt til reservefonden. Bestemmelserne om reservefondens størrelse er også ændret lidt, idet dennes absolutte størrelse nu er bestemt til at være lig enten den største profit efter betaling af skat i året 1976 eller følgende år - eller 2% af aktivmassen samt 8% af udbetalt lønsum, hvis dette beløb er større⁵³). Reservefondens primæ-

51. Csikos - Nagy (5), p. 44 - 45.

52. Gadó (11), p. 32.

re opgave er at udjævne årlige svingninger i det faktiske profitniveau. I forsøget på at stimulere eksporten til Vesten er det bestemt, at ved eksportstigninger hertil på over 15%, kan erhvervede omsætningsaktiver i forbindelse hermed finansieres af reservefonden⁵⁴).

Selv om fordelingen af UIF i udviklingsfond og udbyttefond principielt er overladt til ledelsens skøn, har man dog ikke helt opgivet ønsket om at påvirke dette. Bruges udviklingsfonden således til anlægsudvidelser, pålægges virksomheden en særskat på 10% af disse anlægsomkostninger (problemet med de ikke-færdiggjorte anlægsprojekter).

Udbyttefonden bliver i det nye system meget kraftigt beskattet - marginalt op til 800%. Samtidig er det bestemt, at bonus, profitandele m.v. ikke må udgøre mere end 20% af den udbetalte lønsum. Med den eksisterende progressive beskatning regner man dog ikke med, at disse udbetalinger i almindelighed vil komme over 10% af basic salary. Lighedstanken er blevet styrket, og ændringen repræsenterer et klart brug med ånden fra 1968.

Lighedens fortrin over for det individuelle udtrykkes endelig ved de nye regler om skattefri henlæggelser til velfærdsfonden. Generelle velfærdsforanstaltninger (sportspladser m.v.) blev efter 1968 forsømt, hævdes det, og det skal der i fremtiden rådes bod på.

35. Mest klart findes den øgede centralisme dog udtrykt i de nye bestemmelser om lønregulering og virksomhedsledelsens aflønning. Ideen med såkaldte garanterede lønstigninger er fastholdt, men herudover skelner man fra 1976 nu mellem hele fire former for lønregulering, alt afhængig af hvilken branche, der er tale om: ⁵⁵)

- 1) regulering af den gennemsnitlige lønniveau ud fra en præstationsindikator for virksomheden,
- 2) regulering af den samlede lønsum ud fra en præstationsindikator for virksomheden,
- 3) central fastlæggelse af det gennemsnitlige lønniveau,
- 4) central fastlæggelse af den samlede lønsum.

Hvad angår den første form for regulering, er udgangspunktet stadig den tidligere omtalte lønstigningsindikator (LI), der blev indført i 1971, dog med den forskel, at en én procent stigning i LI nu kun udløser en stigning i den gennemsnitlige løn på 0,25% (tidligere 0,3). Medens enhver stigning tidligere blev beskattet med 50%, er der nu indført et skattefrit procentinterval. Ud over dette er beskatningen stadig meget progressiv. Lønregulering af type 1 finder især anvendelse inden for metalindustrien og den kemiske industri.

53. Gadó (11), p. 46.

54. Gadó (11), p. 48.

55. Gadó (11), p. 55 ff.

Lønregulering af type 2 finder også anvendelse inden for metalindustrien og dernæst inden for byggeriet. Udgangspunktet for lønsummens regulering er her en såkaldt produktionsindikator (PI), der udgøres af virksomhedens værditilvækst. Udgangspunktet er her, at lønsummen stiger 0,4%, hver gang PI stiger en procent. Også her fastsættes garanterede stigningsprocenter, og ligeså vil umådeholden stigning i lønsummen resultere i en kraftig progressiv beskatning.

Om de to sidste former for central lønbestemmelse skal kun bemærkes, at de finder anvendelse inden for den råvareproducerende sektor, visse områder inden for investeringsgodesektoren og fødevarerbranchen. Begrundelsen for restriktionerne er ønsket om et stabilt lønniveau og samtidig reduktion af overefterspørgslen efter arbejdskraft.

Fra og med 1976 er der endelig sket visse modifikationer med hensyn til aflønningen af virksomhedsledere. Reglerne angående »basic salary« og profitandele er dog uforandrede. Fastlæggelsen af incitamenter for god ledelse vil derimod i øget omfang afhænge af centrale individuelle skøn. Generelt kan siges, at profitten har fået mindre betydning i aflønningssystemet.

36. Vi har tidligere set, hvordan den ungarske investeringsudvikling i 1970'erne har været præget af fortsat høj investeringskvote, lagerophobning og ikke-færdiggjorte investeringsprojekter. Man har i den femte femårsplan specielt søgt at råde bod på de sidste to forhold. Her kan henvises til indførelse af den tidligere nævnte 10% skat af virksomhedernes anlægsudvidelser, der skal dæmpe virksomhedernes trang i så henseende. Færdiggørelsen af store, statslige investeringsprojekter har fået første prioritet udtrykt indirekte ved regler om, at der ved sådanne kan gives et løntilskud på 25% af basislønnen⁵⁶). Man har yderligere talt om at indføre såkaldt »general contracting«, hvorved forstås, at en enkelt virksomhed garanterer for, at et statsligt investeringsprojekt færdiggøres i rette tid. Dette lyder måske meget fornuftigt, men bemærk, hvordan der herved kan opstå fare for senere hen at indføre bestemmelser om, at den pågældende »general contractor« får overdraget beføjelser til ved tvang at sikre forsyningen fra andre virksomheder. Det kan i parantes bemærkes, at man ikke under den nuværende femårsplan forventer en egentlig reduktion i omfanget af ikke-færdiggjorte investeringer. Påbegyndelse af store statslige investeringsprojekter inden for energisektoren vil modvirke dette.

I princippet er det fastslået, at kreditpolitikken fortsat skal ske ud fra såkaldte »Credit Policy Guidelines« og primært bygge på profitabilitetskriteriet. Det er dog et spørgsmål, hvilket reelt indhold denne programerklæring vil få. For det første har de sidste års udvikling med centrale indgreb og restriktioner gjort profitten stadig mindre anvendelig i en allokeringsmæssig sammenhæng. For det andet er det fastslået, at der de kommende år vil ske en reduk-

56. Gadó (11), p. 95.

tion af kreditmulighederne over for virksomhedernes decentralt fastsatte investeringer til fordel for de centrale investeringer. Man forventer endelig for det tredje, at den statslige finansiering af investeringerne vil øges, dels i form af statslån, dels ved de tidligere omtalte »lumpsum grants«⁵⁷⁾.

37. Med baggrund i 70'ernes økonomiske udvikling er der i de sidste par år sket yderligere ændringer i udenrigshandelens regulering. Fra 1. januar 1975 er der indført specielle produktionsskatter for eksportvarer, hvis råvareindhold har modtaget importprissubsidier⁵⁸⁾. Formålet med denne ordning er at forhindre en nettovalutaforbrugende eksport i de ovenfor omtalte tilfælde, hvor stigende priser på importerede råvarer elimineres ved importprissubsidier. Den 1. januar 1976 bortfaldt skattebegunstigelserne for de virksomheder, der ikke modtog statsrefusioner til eksporten, således at effektivt eksportarbejde nu søges sikret på anden måde. Samtidig er de tidligere nationale prismultiplikatorer blevet ophævet. Et multipelt valutakurssystem, der bygger på en sontring mellem kommercielle og ikke-kommercielle betalinger inden for rubel- og dollarområdet er indført. Formelt er der ikke sket andet, end at den tidligere prismultiplikator for handel med de ikke-socialistiske lande nu blot kaldes for den officielle kommercielle valutakurs⁵⁹⁾. De individuelle og branchemæssige prismultiplikatorer vil stadig blive beregnet, men skal i fremtiden alene være vejledende ved fastsættelsen af eksportrefusionsprocenterne. De centrale myndigheder vil i øget omfang forbeholde sig ret til at ændre både den officielle kommercielle valutakurs og de forskellige refusionssatser. Begrundelsen herfor skulle være ønsket om øget fleksibilitet i systemet. At det samtidig indebærer dødsstødet til forestillingen om den ungarske økonomis tilknytning til verdensmarkedet, er vel ret sandsynligt. Klart er disse sidste ændringer udtryk for en udvikling af øget diskretionær centralisme.

4. Afslutning og konklusion.

38. Tidligere redegørelser i begyndelsen af 1970'erne så generelt de økonomiske reformbestrebelse i et moderat positivt lys⁶⁰⁾. Som vestlig økonom kan man let have den forudfattede mening, at ethvert forsøg på at styrke markedskræfterne er af det gode. Dertil kom, at den økonomiske udvikling op til begyndelsen af 1970'erne i et vist omfang gav grundlag for en moderat positiv vurdering. Efter en analyse af de senere års udvikling er dette næppe længere muligt. Den umiddelbare fornemmelse er den, at korsvejen måske allerede er passeret.

57. Gadó (11), p. 88.

58. Gadó (11), p. 118.

59. Gadó (11), p. 102 og p. 109.

60. Således f.eks. Balassa (1) og (2), Nove (26), Portes (31) og Rezler (34).

Et stort problem opstår, når man forsøger at fortolke det reelle indhold i den ungarske udvikling fra 1968 til i dag. Selv om den økonomiske debat formelt set har været ret udadvendt og åben, så kan det stadig være vanskeligt for en udenforstående at danne sig et korrekt billede af udviklingen i denne periode. Informationerne kan ikke altid tages for deres pålydende. I den forbindelse virker det noget ejendommeligt, når man f. eks. i årene umiddelbart efter 1968 gjorde sig megen umage med at forklare, at man stadig havde central planlægning. I de senere år derimod har bestræbelserne ofte været store for at overbevise udenforstående om, at Ungarn stadig i princippet går ind for det fri marked.

Den foregående redegørelse har forholdt sig ret kritisk til den ungarske udvikling, men det må ikke glemmes, at f. eks. fuld beskæftigelse er en realitet i Ungarn i dag. Indkomstfordelingsaspektet må også med ind i billedet. Selv om fordelingen af lønindkomst i Ungarn er lige så skæv som i Danmark, så har man ikke i Ungarn en sådan skæv formuefordeling og arbejdsfri indtægter i et sådant omfang, som det kendes i Danmark.

Udviklingen i det ungarske reformforsøg siden 1968 må ses i relation til de grupper, der i Ungarn er modstandere af en snarlig og konsekvent overgang til markedssocialisme. I modsætning til situationen før 1968, hvor det ungarske kommunistparti fuldstændig bakkede de forestående reformer op, synes de politiske kræfter nu at acceptere mere centralisme⁶¹).

I det hele taget er der i Ungarn en meget stærk lobby, ikke kun bestående af partifolk og fagforeningsfolk, men også af betydende folk fra industrien, som er modstandere af en yderligere økonomisk liberalisering. Dertil kommer, at en vidtgående økonomisk liberalisering formentlig før eller senere vil resultere i krav om tilsvarende politisk liberalisering⁶²).

Principielt er vel tre fremtidige udviklingsveje mulige. Man kan for det første forsøge at vende tilbage til et system, som det der var indeholdt i reformen fra 1968. I den nuværende femårsplan regner man med en fordobling i den reale vækstrate for eksporten til Vesten, sammenlignet med væksten fra 1971 til 1975. Dette synes at måtte indebære, at Ungarn i videst muligt omfang frigør sig fra det for Ungarn ufordelagtige CMEA-samarbejde, og, ligesom det tidligere er sket i Jugoslavien, vender sig mod vest og decentraliserer til bunds.

For det andet kunne man forestille sig, at man efterhånden i øget omfang vender tilbage til det gamle centrale direktivplanlægningssystem, selv om man må vide, at dette i hvert fald næppe kan løse de kommende års opgaver.

Den tredje mulighed, nemlig en fortsættelse af de sidste års tendens med i princippet virksomhedsautonomi, men hvor de centrale myndigheder i stadig større omfang griber ind i virksomhedernes beslutningssfære, forekommer på kort sigt at være den mest sandsynlige - og måske alligevel i sidste instans den vej, der med mindst sandsynlighed vil føre til realisering af de opstillede mål.

61. Interview (17), p. 435.

62. Burks (4), p. 381.

- Bela Balassa*: »The Economic Reform in Hungary«, *Economica* 1970 p. 7 - 22.
- Bela Balassa*: »The Firm in the New Economic Mechanism in Hungary« i Morris Bornstein (ed): »Plan and Market: Economic Reform in Eastern Europe«, Yale 1973.
- I. T. Berend*: »Thirty Years of Hungarian Socialist Economic Policy«, *Acta Oeconomica*, 1975 p. 163 - 185.
- R. V. Burks*: »The Political Implications of Economic Reform«, i Morris Bornstein: »Plan and Market«.
- B. Csikos - Nagy*: »Price Mechanism and Trade in the Means of Production in Hungary«, *Acta Oeconomica*, 1976 pp. 35 - 46.
- Michael Ellman*: »The Consistency of Soviet Plans«, *Scottish Journal of Political Economy*, 1969, p. 50 - 74.
- L. Faluvégi*: »Regulation of Enterprise Incomes and the System of Financial Incentives«, *Acta Oeconomica* 1974 p. 159 - 170.
- L. Faluvégi*: »Development of the Financial Regulations and the New Hungarian Five-Year Plan«, *Acta Oeconomica*, 1976 pp. 19 - 34.
- István Friss*: »Reform of the Economic Mechanism in Hungary«, *Akadémiai Kiadó*, Budapest 1969.
- Ottó Gadó (ed)*: »Reform of the Economic Mechanism in »Hungary Development« 1968 - 71«, Budapest 1972.
- Ottó Gadó*: »The Economic Mechanism in Hungary - How it Works in 1976«, Budapest 1976.
- Gy. Hajpál*: »Increase of National Wealth in Hungary in the Years 1960 - 1974«, *Acta Oeconomica* 1976 p. 47 - 70.
- Georg N. Halm*: »Mises, Lange, Liberman: Allocation and Motivation in the Socialist Economy«, *Weltwirtschaftliches Archiv* 1968 p. 19 - 39.
- Lajos Héthy & Csaba Makó*: »Incentive Problems in the Centrally Planned Economy of Hungary«, *Industrial and Labor Relations Review* 1972 - 73, p. 767 - 777.
- Lajos Héthy & Csaba Makó*: »Obstacles to the Introduction of Efficient Money Incentives in a Hungarian Factory«, *Industrial and Labor Relations Review*, 1971, p. 541 - 553.
- Edward A. Hewett*: »The Economics of East European Technology Imports from the West«, *American Economic Review*, May, 1975, p. 377 - 382.
- »Interview: Economic Policy Problems on the Eve of the Fifth Five-Year Plan«, *Acta Oeconomica*, 1975, p. 425 - 440.
- A. Inzelt*: »Measuring the Changes in the Efficiency of the National Economy«, *Acta Oeconomica*, 1975, p. 33 - 44.
- Gy. Lázár*: »The Present Hungarian Economic Situation and the Tasks of Economic Policy«, *Acta Oeconomica*, 1975, p. 133 - 144.
- Oscar Lange*: »On the Economic Theory of Socialism« i »Socialist Economics« (ed.: A. Nove & D. M. Nuti), Penguin 1974, p. 92 - 110.
- A. N. Kosygin*: »On Improving Industrial Management«, i »Socialist Economics« (ed.: A. Nove & D. M. Nuti), Penguin 1974, p. 319 - 334.
- E. G. Liberman*: »The Role of Profits in the Industrial Incentive System of the USSR«, *International Labour Review*, 1968 p. 1 - 14.

- E. G. Liberman*: »The Plan, Profits and Bonus« i »Socialist Economics« (ed.: A. Nove & D. M. Nuti), Penguin 1974, p. 309 - 318.
- J. M. Montias*: »On the Consistency and Efficiency of Central Plan«, *Review of Economic Studies*, 1962, p. 280 - 290.
- J. M. Montias*: »Planning with Material Balances in Soviet-Type Economics« i »Socialist Economics« (ed.: A. Nove & D. M. Nuti), Penguin 1974, p. 223 - 251.
- A. Nove*: »Economic Reforms in the USSR and Hungary, a Study in Contrasts« i »Socialist Economics« (ed.: A. Nove & D. M. Nuti), Penguin 1974, p. 335 - 362.
- László Ozsváld*: »Incentives for Management Personnel in Hungarian Industry«, *International Labour Review* 1969, p. 257 - 72.
- Pavel Pelikan & Rudolf Kocanda*: »The Socialist Enterprise as a Participant in the Market«, *Czechoslovak Economic Papers*, 1968, p. 49 - 64.
- Jørn Henrik Petersen*: »Aspekter af den økonomiske problematik i en centraldirigeret økonomi«, *Odense University Press*, 1971.
- M. Riesz*: »Some Lessons of the Hungarian Financial System«, *Acta Oeconomica* 1975, p. 77 - 90.
- Richard D. Portes*: »Economic Reforms in Hungary«, *American Economic Review*, May 1970 p. 307 - 313.
- Frantisek Pindak*: »COMECON's Programme of »Socialist Economic Integration«, *Jahrbuch der Wirtschaft Osteuropas*, 1974 p. 435 - 452.
- Jan S. Prybyla*: »Soviet Economic Reforms in Industry«, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1971, p. 272 - 316.
- Julius Rezler*: »An Evaluation of the Hungarian Economic Reform of 1968«, *Jahrbuch der Wirtschaft Osteuropas* 1973, p. 369 - 395.
- Leslie Szeplaki*: »Socialist Economic Reforms and Enterprise Finances: Hungary, 1950 - 1971«, *Weltwirtschaftliches Archiv*, 1972, p. 428 - 461.
- M. Tardos*: »Impacts of World Economic Changes on the Hungarian Economy«, *Acta Oeconomica* 1975, p. 277 - 91.
- M. Timar*: »Results of the New System of Economic Control and Management and its Further Development«, *Acta Oeconomica* 1973, p. 277 - 301.
- J. Wilczynski*: »The Economics of Socialism«, London, 1972.

Omkring COMECON's 30 års jubilæum

Søren Riishøj

I 1979 fejrer COMECON (»Rådet for gensidig økonomisk Hjælp«, i sovjetisk forkortelse »SEV«) sit 30 år jubilæum. Organisationens 33. rådssession i juni 1979 vil utvivlsomt bære præg heraf. Der er gode grunde til ved studiet af regional integration også at bide mærke i østeuropæisk integration. Først og fremmest fordi COMECON-landene udgør en *økonomisk magtfaktor* - deres andel af verdens industriproduktion udgør ca. 35 pct. og deres andel af verdenshandelen er siden 1970 steget fra 12 til 15 pct. Af medlemslandenes samlede udenrigshandel udgjorde den interne COMECON-handel i 1977 58 pct. Det bør også nævnes, at der inden for COMECON har udkrystalliseret sig bestemte samarbejds mønstre. Studiet heraf kan yde væsentlige bidrag til teoridannelsen inden for faget international politik.

Artiklens disposition

Jeg vil indledningsvis give en kortfattet oversigt over principperne for medlemslandenes økonomiske planlægning - med særlig vægt på de seneste års reformer. Herefter følger en historisk oversigt ud fra følgende inddeling:

1. *Perioden 1949 - 55:* årene umiddelbart efter COMECON's oprettelse. COMECON førte i disse år en yderst tilbagetrukket rolle. Samarbejdets grundlag var det herskende stalinistiske planlægningsprincip, der tildelte den internationale økonomiske arbejdsdeling ringe vægt.
2. *Perioden 1956 - 63:* disse år bragte betydningsfulde fremskridt. I 1956 oprettedes de stående tekniske kommissioner og 1960 vedtoges statutter. Samhandelen udvidedes.
3. *Perioden 1964 - 71:* I 1962 lanceredes et omfattende program til styrkelse af COMECON - bedst kendt som »Basic Principles«, det af Khrustjev lancerede program med elementer af overnational økonomisk planlægning. Programmet måtte opgives, især på grund af rumænsk modstand. Samarbejdet antog herefter nye former. På frivillig basis oprettedes en række branchemæssige og finansielle institutioner.

4. *Perioden efter 1971*: efter to års forarbejde vedtoges i 1971 »Det komplekse Program«, et langsigtet program for organisationernes arbejde. I forsøget på at virkeliggøre Det komplekse program har man bl. a. introduceret de såkaldte »langsigtede komplekse målprogrammer« ligesom samhandelen er steget stærkt.

I det følgende vil jeg lægge hovedvægten på samarbejdet efter 1971. Om samarbejdet op til 1971 kan henvises til Jens Gregersens artikel i »Økonomi og Politik«, nr. 4, 1971. Afslutningsvis gives en samlet vurdering.

Grundprincipper i østeuropæisk planlægning

I østeuropæisk økonomisk faglitteratur skelnes skarpt mellem to planlægningsprincipper, *ekstensiv* udvidet reproduktion over for *intensiv* udvidet reproduktion. Ekstensiv planlægning var fremherskende op til 1960'ernes planlægningsreformer og byggede på, at økonomisk vækst primært sikredes ved indsættelse af nye produktionsfaktorer (maskiner, råstoffer, arbejdskraft). Intensiv økonomisk planlægning kendetegnes ved, at vækst i produktionen primært opnås ved vækst i *produktivitet*. Siden 1961 - med lanceringen af den »udviklede socialisme¹⁾» - har man officielt bygget på intensiv planlægning. For Sovjetunionens løbende 10. femårsplan gælder, at 80 pct. af produktionsforøgelsen skal opnås gennem produktivitetstigninger.

Det komplekse planlægningsprincip. I de seneste år er introduceret, hvad der betegnes som »kompleks« planlægning. Dette planlægningsprincip anvendes såvel nationalt (nationale komplekse målprogrammer) som internationalt (internationale komplekse målprogrammer). Komplex planlægning er et nøglebegreb til forståelse af østeuropæisk integration efter vedtagelsen af Det komplekse Program.

Et grundtræk ved kompleks planlægning er, at der arbejdes såvel langsigtet som på tværs af brancher og regioner. Med andre ord brydes med eet af de traditionelle træk ved østeuropæisk planlægning: brancheprincippet. Planlægningen er projektorienteret og det overordnede succeskriterium er projektets »slutresultat«, dvs. i hvilken grad projektet er gennemført til tiden, med indfrielse af de tilsigtede kvalitetskrav og med hurtige økonomiske resultater. I det overordnede styrende organ indgår de berørte brancheministerier, enkeltvirksomheder, forskningsinstitutter, læreanstalter, fagforeninger etc. I den sovjetiske 10. femårsplan er igangsat 200 komplekse programmer, for en stor dels vedkommende inden for energisektoren²⁾.

1. Se f. eks. Ole Nørgaard: De sovjetiske forfatninger I - II, Dansk videnskabsforlag 1978, Peter Neersø: Planlægningsreformer i Østeuropa, Sydjysk Universitetsforlag 1978, Søren Riishøj: Fra oktoberrevolutionen til den udviklede socialisme, Økonomi og Politik, nr. 4, 1977.
2. Den komplekse planlægning omtales rigt i østeuropæisk økonomisk faglitteratur. F. eks. kan henvises til Voprosy Ekonomiki nr. 5, 1978, samt til bogen: Kompleksny programmi razvitia v stranach SEV, forlaget »Mjisl«, 1977.

COMECON's historie i grundtræk

1. Perioden 1949 - 55

COMECON var et produkt af de dybtgående forandringer, der fandt sted i det internationale system umiddelbart efter 2. verdenskrig. COMECON var den første formelle østeuropæiske organisation på *statsplan*; Cominform, grundlagt i 1947, var et samarbejdsorgan på *partiplan*. Og det militære samarbejde blev først formaliseret i 1955 med oprettelsen af Warszawa-pagten.

COMECON's oprettelsesdato fortæller sig delvis i det uvisse, bedst er nok som oprettelsesdato at regne den 22. januar 1949, dvs. datoen for vedtagelsen af organisationens første fælles kommuniké, tiltrådt af Bulgarien, Tjecoslovakiet, Ungarn, Polen, Rumænien og Sovjetunionen. DDR opnåede fuldt medlemskab i 1950. Senere er med fuldt medlemskab indtrådt tre udviklingslande: Ydre Mongoli, Cuba og senest (i 1978) Vietnam. Oprettelses-kommunikéet fik stor betydning, idet det helt frem til vedtagelsen af statutter i 1960 var organisationens eneste retsgrundlag.

COMECON's betydning var i de første 6 leveår minimal. Frem til 1953 omtaltes organisationen overhovedet ikke i den sovjetiske presse og der afholdtes ingen rådsmøder. De »stalinistiske« planøkonomier hvilede på en høj grad af selvforsyning, udenrigshandel trådte først til når de nationale forsyninger slap op. Vosznesenskys³⁾ reformplaner sigtede mod en rationel international socialistisk arbejdsdeling, men med hans afsættelse fra chefposten i GOSPLAN (1949) blev det autarkiske planlægningsprincip enerådende. Handelen førtes bilateralt, priserne var ubevægelige over lang tid og kun i ringe overensstemmelse med de faktiske omkostninger. »Den nye kurs« umiddelbart efter Stalins død medførte en midlertidig lempelse af det stalinistiske planlægnings-system, men med Khrustjovs sejr over Malenkovs »forbrugerisme« vendte man omend ikke fuldstændigt - tilbage til det stalinistiske plansystem. Derfor er det berettiget af føre COMECON's »døde« periode frem til 1955.

2. Perioden 1956 - 63

Fra 1956 kom der gang i samarbejdet. I 1956 oprettedes 16 faste tekniske kommissioner, man forsøgte - dog uden held - en samordning af de økonomiske planer fremt til 1960 og man gik for alvor i gang med produktspecialisering og fælles investeringsprojekter. I 1960 vedtoges statutter for organisationen.

Under indtryk af begivenhederne i Ungarn og Polen i 1956 og ikke mindst oprettelsen af EEC lanceredes i 1962 et omfattende program til styrkelse af COMECON. Programmet ville, hvis det blev realiseret, bryde med det nationale suverænitetsprincip, der var nedfældet såvel i oprettelsesdokumentet som i 1960-statutterne. Men programmet måtte opgives først og fremmest på grund

3. Nærmere om Vosznesenskys reformtanker, se f. eks. Kaser: COMECON, integration problems of the planned Economies, 1967, side 23, ff.

af rumænsk modstand. Størst støtte havde programmet i organisationens mest udviklede lande, DDR og Polen, der utvivlsomt ville opnå de største økonomiske fordele ved en »rationel« overordnet planlægning. Priserne på færdigvarer var på det tidspunkt gunstige i forhold til priserne på råvarer. Rumænerne frygtede naturligt nok at realiseringen af »Basic Principles« ville hæmme landets industrialiseringsprogram. Begivenhederne i Polen og Ungarn i 1956 fik også alvorlige konsekvenser. Planerne for 1956 - 60 måtte revideres før deres udløb og både Polen og Ungarn måtte tilføres ekstraordinær økonomisk hjælp. Samtidig forværredes forholdet til Jugoslavien og i 1960 brød den kinesisk-sovjetiske konflikt ud åbenlyst for omverdenen. Sammenbruddet for den »store« integrationsplan var med andre ord nært forbundet med sammenbruddet inden for den verdenskommunistiske bevægelse.

3. Perioden 1964 - 1971

Sammenbruddet for 1962-planen betød at samarbejdet i COMECON ændrede form. Man gik bort fra, at *alle* medlemsstater skulle deltage i projekter, der i *princippet* berørte alle medlemslande. Uden rumænsk deltagelse oprettedes i 1964 IBEC, Den internationale bank for økonomisk Samarbejde, og - formelt uden for COMECON - oprettedes samme år INTERMETAL, et fælles styrende organ for metalbranchen. IBEC skulle - gennem swingkreditter og den transferable rubel - lette finansieringen af den interne handel, og INTERMETAL og de brancheorganisationer der fulgte efter skulle lette planharmoniseringen, bl. a. gennem en kraftig udvidelse af produktspecialiseringsaftalerne.

Modsat forrige periode lettedes samarbejdet af den internationale afspænding. 1960'erne oplevede ikke begivenheder, der som Ungarn og Polen i 1956 alvorligt kunne ryste organisationen. Opførelsen af Berlinmuren i 1961 styrkede DDR's økonomi og begivenhederne i Tjekoslovakiet i 1968 fik ikke alvorlige følger for COMECON.

I samme periode indtraf et stærkt opsving i det teknisk-videnskabelige samarbejde med den kapitalistiske verden. Det var derfor naturligt, at man mod 1960'ernes slutning - under indtryk af udsigterne til EEC's udvidelse - fandt tiden moden til et nyt »spring fremad« - denne gang i form af det »komplekse program«, der vedtoges i 1971.

Det komplekse program. Det komplekse program vedtoges ensstemmigt, først og fremmest fordi vetoretten (retten til at være »ikke interesseret part«) fastholdtes. Men programmet er interessant som et officielt manifest for socialistisk international integration frem til 1990. Og det sammenfatter på god måde hovedproblemerne i COMECON-samarbejdet. I overensstemmelse med oprettelsesdokumentet peges på ønskeligheden af en fortsat integration af medlemslandenes økonomier, af en økonomisk »udligning« mellem de højst og lavest udviklede medlemslande, af snævrere teknisk-videnskabelige forbindelser

og af en udvidelse af vare-penge-relationerne (værdiloven). Økonomisk vækst fastholdes som et overordnet mål.

Til sikring af målenes virkeliggørelse peges på en intensivning af de samarbejdsformer, der udviklede sig i 1960'erne, i første række produktspecialisering, planharmonisering, teknisk-videnskabeligt samarbejde og udvidet samhandel.

4. Perioden siden 1971

Perioden frem til 1990 bliver perioden, hvor det komplekse program skal virkeliggøres. Siden 1971 har organisationen haft en »grundlov« (statutterne fra 1960), et langsigtet program (det komplekse program), en fast organisatorisk opbygning og et sæt af ikke nedskrevne »arbejdsvaner« (ikke lovfæstet praksis). Det gør det muligt at standse op og gøre status.

Jeg vil indlede med tal, der viser noget dels om integrationens retning, dels om hvor langt man er nået i dag. Tabel 1 viser udviklingen siden 1970 i nationalindkomst, investeringer og industriproduktion. Det fremgår, at væksten har været særlig stor i de mindst udviklede lande, Rumænien og Bulgarien. Dog ses at Polen - efter stagnation i 1960'erne - i 1970'erne har oplevet et stærkt økonomisk opsving. Af tabel 2 fremgår, at væksten i samhandel i hele perioden efter 1960 har oversteget væksten i nationalindkomst. Det fremgår også, at væksten i samhandelen har været særlig stor efter 1971. Denne tendens er fastholdt i 1976 og 1977. Alle medlemslande har siden organisationens grundlæg-

Tabel 1. Udvikling i nationalindkomst, investeringer og industriproduktion 1970 - 77, indeks med 1970 lig 100

	Bulgarien	Ungarn	DDR	Polen	Rumænien	Sovjetunionen	Tjekoslovakiet
Nationalindkomst	165	151	142	180	208	146	143
Kapitalinvesteringer	172	159	143	244	244	208	165
Industriproduktion	175	151	155	195	231	159	154

Kilde: Voprosy Ekonomiki nr. 5. 1978, side 90.

Tabel 2. Gennemsnitlig årlig vækst i samhandel og nationalindkomst, pct. Samtlige medlemslande

	årene 1961 - 65	1966 - 70	1971 - 75
Nationalindkomst	6,0	7,4	6,3
i vareudveksling	9,1	8,2	14,4

Kilde: Voprosy Ekonomiki nr. 7, 1977

Tabel 3. Vækst i den samlede industriproduktion og maskinproduktionen siden 1971, indeks med 1970 lig 100

	Bulgarien	Ungarn	DDR	Polen	Rumænien	Sovjet-unionen	Tjekoslovakiet
Industriproduktion, i alt	155	136	137	164	184	143	138
Maskinproduktion	199	147	138	194	230	172	150

Kilde: Voprosy Ekonomiki, nr. 7, 1977

Tabel 4. Antal beskæftigede i industri / byggeri i pct. af samtlige ansatte

	Bulgarien	Ungarn	DDR	Polen	Rumænien	Tjekoslovakiet	Sovjet-unionen
1950	11,4	23,3	43,7	26,2	14,2	36,3	27,0
1976	41,9	43,5	49,6	39,4	39,6	48,2	39,0

Kilde: Voprosy Ekonomiki, nr. 9, 1978

gelse gennemgået en kraftig modernisering, under eet er industriens andel af nationalindkomsten steget fra 46 til 68 pct. Tendensen bekræftes af tallene for erhvervsfordelingen (tabel 4), hvor det fremgår, at industriens andel af de erhvervsmæssigt beskæftigede i 1976 nåede 40 - 50 pct. Lægges hertil uddannelses-, sundheds- og socialektoren nås tal for byerhvervene på mellem 65 og 80 pct., skiftende fra land til land. Endvidere fremgår, at der er sket en markant tilnærmelse af medlemslandenes erhvervsstruktur. Mens spændvidden i industriandelen i 1950 var 11,4 - 43,7, var den 1976 39,0 - 49,6. Ændringerne har tydeligt været mindst i DDR og Tjekoslovakiet - de to lande der ved organisationens grundlæggelse var de mest udviklede medlemslande.

Kort sagt har medlemslandene oplevet a) en kraftig økonomisk vækst, b) en særlig stor vækst i industriproduktionen, herunder maskinproduktionen, c) en høj stigningstakt i samhandelen, der dog fortsat er under niveauet for OECD og d) en kraftig urbanisering. I østeuropæisk samfundsvidenskab tales om at medlemslandene er blevet »udviklede socialistiske samfund«⁴), i trotskistisk terminologi socialistiske »overgangssamfund«, andre taler om konvergens mellem de kapitalistiske og socialistiske industrisamfund og endelig hævder nogle⁵), at de østeuropæiske lande er blevet »statslige industrisamfund«. Uenigheden

4. Se f. eks. Ole Nørgaard og Søren Riishøj: Østeuropa - en politisk-økonomisk introduktion, SP-forlag, 1978 og, David Lane: »The socialist industrial State«, Georg Allen og Unwin, 1978.

5. Denne opfattelse er særlig tydelig hos David Lane, f. eks. i det i note 4 omtalte værk samt hans omfattende værk; »Politics Society in the USSR«, Martin Roberson og co., London 1978.

drejer sig om *udviklingsretningen*, spørgsmålet, om COMECON-landene bevæger sig mod kommunismen eller modsat mod en kapitalistisk samfundsformation.

Den officielle opfattelse. De østeuropæiske integrationsopfattelser bygger på det marx-leninistiske idegrundlag, hvorefter integrationsretningen bestemmes af produktivkræfternes udvikling. Produktivkræfternes vækst vil føre til stadig større velstand, til stadig større koncentration af produktionen, til stadig større økonomisk arbejdsdeling og til økonomisk udligning mellem »fattige« og »rige« medlemslande. Samtidig harmoniseres medlemslandenes erhvervs- og socialstruktur. Hermed skabes forudsætningerne for, at de udviklede socialistiske samfund kan overgå til kommunismen.

De langsigtede komplekse målprogrammer

Tidligere er omtalt hvordan den komplekse planlægningsmetode har vundet indpas i planlægningen på nationalt niveau. Siden 30. rådssession (juli 1976) har komplekse målprogrammer fået en fast plads også i COMECON-regi. Det blev fremhævet at kompleks planlægning er problemorienteret, langsigtet og bryder med den traditionelle, brancheopdelte planlægningsform. I forbindelse med hvert projekt afgøres alle spørgsmål, som er forbundet med forskning, med finansiering af nødvendige byggeprojekter, med materiale- og arbejdsressourcer, med udvidelse og omlægning af produktionen, med forsyning med råstoffer og med transport. På 30. rådssession vedtoges at igangsætte fem fælles langsigtede målprogrammer: for energi, brændsel, råstoffer, maskiner, fødevarer, almindelige forbrugsvarer samt transport. Som styrende organ oprettedes COMECON's komite for plansamarbejde, hvorunder der er oprettet særlige arbejdsgrupper netop med henblik på realiseringen af de komplekse målprogrammer⁶). Også andre COMECON-organer medvirker, f. eks. komiteen for teknisk-videnskabeligt samarbejde, komiteen for forsyning med teknik og materialer, faste branchekommissioner samt adskillige forskningsinstitutioner. Der er med andre ord tale om en omfattende organisatorisk nydannelse. De komplekse målprogrammer er intimt forbundet med den generelle harmonisering af medlemslandenes økonomiske planer.

Samarbejdet omkring de komplekse målprogrammer er frivilligt. Selv om der i de seneste år er sket en forskydning henimod et langsigtet og multinationalt plansamarbejde foregår størstedelen dog fortsat bilateralt og kortsigtet. Det beklages officielt⁷), men understreger at den komplekse planmetode indtil nu ikke har fjernet eet af samarbejdets grundproblemer: bilateralismen. Indtil nu er - på 32. rådssession i 1978 - vedtaget komplekse målprogrammer for energi-

6. Se f. eks. Voprosy Ekonomiki, nr. 5, 1978, s. 96.

7. Se note 6.

maskin- og fødevareområdet. Efter hensigten skal målprogrammer for forbrugsvarer og for transport vedtages på jubilæumssessionen i juni 1979.

De fælles projekter. Fælles projekter har siden 1957 været en fast bestanddel i COMECON-samarbejde. Det har drejet sig om projekter inden for energi, råstoffer, industri og i de senere år også landbrug. Af betydningsfulde projekter kan fremhæves den fælles olieledning («Druzhba»), opført i 1960'erne samt - fra nyere tid - opførelsen af den fælles gasledning - »Sojus« - fra Orenburg i Sovjetunionen til de andre medlemslande. Dette projekt er næsten færdiggjort. Det fælles el-ledningsnet mellem Sovjetunionen og Ungarn er taget i brug og i 1979 indledes produktionen på den gigantiske cellulocervirksomhed i Ust-Ilimsk i Sibirien. På Cuba arbejdes på et nikkel-projekt og i Ydre Mongoli er - i jagten på nye råstofforekomster - igangsat et større geologisk efterforskningsprojekt. De fælles projekter rettes i første række mod medlemslandenes økonomiske infrastruktur, men berører i stigende grad også den materielle produktion.

Det var med henblik på finansieringen af de fælles projekter, at man i 1970 oprettede IIB, Den internationale Investeringsbank. Banken ydede i 1976 kreditter til et samlet beløb på godt 88 mill. transferable rubler. Indtil nu er ydet kreditter til 50 forskellige projekter.

Produktspecialisering. Produktspecialisering går helt tilbage til starten af 1950'erne, men vandt først for alvor frem i begyndelsen af 1960'erne. Det kan dreje sig om *intraproduktspecialisering*, hvorefter de enkelte medlemslande koncentrerer sig om eet bestemt led i produktionen af et produkt, eller *interproduktspecialisering*, hvorefter bestemte lande koncentrerer sig om produktionen af bestemte produkttyper. Rumænien har traditionelt været mest betænkelig ved at indgå i produktspecialisering af frygt for at få tildelt en permanent råvarestatus. Produktspecialisering er i dag særlig udbredt for *maskinproduktionen*⁸). Her er i alt 80 aftaler i funktion og produktionen af maskiner under produktspecialiseringsaftaler udgør en trediedel af den samlede indbyrdes handel med maskiner.

Pris- og betalingsspørgsmålet. Pris og betalingsspørgsmålet er COMECON's største, uløste problem. Og det skærpes i takt med den stigende samhandel. I mangel af et internt prissystem har man anvendt verdensmarkedspriserne, renset for tilfældige, »spekulative« udsving. Hvad angår prisernes basisår har medlemslandene altid haft naturlige modstridende interesser. I starten af 1960'erne klagede Rumænien - og Sovjetunionen - over de lave råstofpriser, efter 1974 har spørgsmålet været, i hvor høj grad råstofpriserne i COMECON skulle følge med verdensmarkedspriserne op. Af tabel 5 fremgår, at energi- og rå-

8. En god aktuel oversigt findes i »*Ekonomicheskaja gazeta*«, nr. 3, 1978, s. 20.

stofpriserne er fulgt med op et stykke, omend der i 1976 stadig var en betydelig difference (177 - 258). Tilnærmelsen mellem COMECON-priserne og verdensmarkedspriserne er fortsat i 1977 og 1978. Det bemærkes, at overensstemmelsen med verdensmarkedspriserne er størst for maskiner og udstyr - mindst for landbrugsvarer, hvor forskellen er øget. Trods hensigtserklæringer, bl. a. i Det komplekse Program, er man ikke nået meget nærmere et uafhængigt prissystem for COMECON.

Tabel 5. Sammenligning mellem kontraktpriser og verdensmarkedspriser i sovjetisk udenrigshandel. Indeks med 1970 lig 100

<i>Brændsel, råstoffer, metaller</i>	1960	1966	1971	1972	1973	1974	1975	1976
kontraktpriser	131	101	105	110	113	119	175	177
verdensmarkedspriser	94	94	108	111	168	243	247	258
<i>Landbrugsvarer, incl. forarbejdede landbrugsvarer</i>								
kontraktpriser	97	100	96	107	108	111	135	148
verdensmarkedspriser	89	101	103	121	176	216	201	203
<i>Maskiner og udstyr</i>								
kontraktpriser	85	100	101	108	105	116	127	145
verdensmarkedspriser	78	89	103	112	117	128	141	148

Kilde: Beregninger i Voprosy Ekonomiki, nr. 8, 1978, uddrag

Til finansieringen af samhandelen - og dermed til løsning af betalingsproblemet - lanceredes fra 1957 den *transferable rubel*, formidlet siden 1964 gennem IBEC, Den internationale bank for økonomisk Samarbejde. I de senere år er anvendelsen af den transferable rubel stærkt forøget. De samlede overførsler via IBEC udgjorde i 1977 100 mia. rubler, en vækst på 14,8 pct. i forhold til 1976, og der ydedes kreditter på i alt 7 mia. tranf. rubler, 60 pct. over 76-niveauet⁹). Men den transferable rubel er uforandret kun indløselig over for de østeuropæiske valutaer, hvilket kraftigt forringer dens værdi i forhold til andre reservevalutaer ligesom det fastholder bilateralismen i samhandelen med 3. lande.

Øst-vest-handelen. På verdensmarkedet indtager COMECON-landene en særstilling. Deres pris- og betalingssystemer er som omtalt helt specielle. De er næsten holdt ude fra konkurrencen på verdensmarkedet samt fra de internationale organisationer, der søger at regulere verdenshandelen. Vigtigst er at de er holdt uden for IMF. Med øst-vest-aftalerne og Helsinki-konferencen indtraf et kraftigt opsving i det handelsmæssige og teknologiske samarbejde med den kapitalistiske verden. Men på grund af det teknologiske efterslæb i for-

9. Pravda, 10.10 1978.

hold til de udviklede kapitalistiske lande indtager de østeuropæiske lande hovedsageligt stillingen som leverandør af lavt forarbejdede varer.

Samhandelen med USA indtager en særstilling. Den sovjetisk-amerikanske handel har ikke levet op til de forventninger, som parterne havde for få år siden. I 1971 udgjorde den blot 219 mill. dollar, i 1976 nåede den op på 2 mia. dollar. Sovjetunionen har altid haft et stort underskud i samhandelen med USA.

Herover for står, at samhandelen med *vesteuropæiske* lande er seks gange større end samhandelen med USA - og den stiger stadig. Vesttyskland, Sovjetunionens førende ikke-socialistiske samhandelspartner, nåede i 1977 op på en eksport på 2,8 mia. dollar - og den samlede vareudveksling nåede 4,7 mia. dollar. Aftalerne, indgået under Brezhnevs besøg i Bonn maj 1978, vil yderligere styrke det tysk-sovjetiske samarbejde. Faldet i den amerikansk-sovjetiske samhandel skyldes for en stor del styrkelsen af den anti-sovjetiske del af den amerikanske kongres. Aftaler med Sovjetunionen sammenkædes ofte med politiske krav. Det er ikke tilfældet i det sovjetisk-vesteuropæiske samarbejde. Her er den alvorligste hindring snarest Sovjetunionens vægring ved at anerkende EF-kommissionen som forhandlingspartner.

En sammenfatning

Jeg vil afslutningsvis forsøge at sammenfatte den lære, der kan drages af studiet af COMECON's 30-årige historie. Jeg mener, at samarbejdet har båret præg af følgende syv hovedtendenser:

- a) trods betydningsfulde planlægningsreformer har COMECON - i lighed med den nationale planlægning - et *optimeringsproblem*. Trods stigning ligger samhandelen langt under det økonomisk optimale og de komplekse målprogrammer har indtil nu ikke formået effektivt at mindske bilateralismen og samarbejdets kortsigtede karakter. Materialebalanceprincippet har indtil nu ikke evnet den tilpasning til markedet, som privatkapitalismen og markedssocialismen »løser« gennem fri prisdannelse og fri bevægelighed over landegrænser for varer og produktionsfaktorer.
- b) en følge har været et betydeligt *teknologisk efterslæb* i forhold til de udviklede kapitalistiske lande. Det udvidede teknisk-videnskabelige samarbejde inden for COMECON's faste tekniske kommissioner har ikke effektivt formået at indsnævre det teknologiske »gab«.

Det teknologiske efterslæb har tilskyndet medlemslandene til at udvide det handelsmæssige og teknisk-videnskabelige samarbejde med kapitalistiske lande, i særlig grad med Vesttyskland. Dette samarbejde har svækket COMECON, har skabt et gældsproblem og kan få politiske konsekvenser, jfr. USA's forsøg på at udnytte øst-vest-handelen politisk.

c) Hermed har vi berørt betydningen af *eksterne* faktorer (det ydre miljø)¹⁰. Ændringerne i integrationsretningen har ofte været »svar« på ændringer i det internationale system. Oprettelsen af COMECON i 1949 var intimt forbundet med integrationsbestræbelserne i den kapitalistiske verden (OEEC, Marshall-hjælpen); på samme måde var forsøget på det »store spring fremad« i integrationen i 1962 (»Basic Principles«) i høj grad et svar på fremskridtene i vest-europæisk integration (oprettelsen af EEC 1958 og udsigten til Englands og nordiske landes medlemskab). Rumæniens enegang i COMECON var ikke upåvirket af Frankrigs enegang i EEC. Den her omtalte interdependens er velkendt i forholdet mellem andre regionale sammenslutninger¹¹), bedst kendt i forholdet mellem rivaliserende militære organisationer.

Også kolonisystemernes opløsning, den internationale afspænding, splittelsen i den verdenskommunistiske bevægelse er faktorer, der har berørt COMECON. Den internationale afspænding er bestemmende for graden af handelsmæssigt og teknisk-videnskabeligt samarbejde mellem øst og vest. Opløsningen af de engelske og franske kolonisystemer har styrket samarbejdet med »venligsindede« 3. lande. Cuba, Ydre Mongoli og Vietnam har opnået fuldt medlemskab; Nordkorea, Laos, Ethiopien og Mosambique observatørstatus. Splittelsen i den verdenskommunistiske bevægelse har i særlig grad berørt forholdet til Jugoslavien og Kina. Kinas samarbejde med COMECON er ophørt, mens Jugoslavien siden 1965 har haft observatørstatus.

d) dermed har vi berørt *nationalismen*, forstået som de enkelte medlemslandes interesse i bestemte nationale mål, om nødvendigt på bekostning af andre medlemslandes mål. Nationalismen fik sit mest drastiske udslag i striden omkring »Basic Principles« i begyndelsen af 1960'erne (Rumæniens enegang). Men den interne prisfastsættelse og produktspecialiseringsaftalerne har løbende været påvirket af medlemslandenes særinteresser.

e) COMECON-samarbejdet har taget form af *integration »fra neden«*, bygget op omkring et i høj grad bilateralt og frivilligt samarbejde omkring enkeltspørgsmål. Sagt med andre ord har integrationen antaget en funktionalistisk form¹²). Der har været en betydelig spill-over effekt i samarbejdet omkring fællesprojekterne og inden for produktspecialisering. Den stigende samhandel samt fællesprojekterne har »spillet over« på det finansielle samarbejde gennem skabelsen af de fælles finansieringsinstitutter, IBEC og IIB.

Vi vil uden tvivl i forbindelse med de komplekse målprogrammer opleve øget integration efter det funktionalistiske mønster. Til forskel fra integration i

10. Se f. eks. »Regional Integration«, ed. Lindberg and Scheingold, Harvard University press, 1971, s. 11 ff.

11. Se note 10.

12. Den funktionalistiske integrationsopfattelse vandt for alvor frem i 1960'erne, inspireret ikke mindst af EEC's dannelse. I særlig grad var Ernst B. Hass' og Philippe C. Schmitters arbejder banebrydende.

EF sker integration i Østeuropa efter bestemte administrative og politisk fastlagte procedurer.

f) Som der har været interdependens mellem COMECON og det ydre miljø har der været interdependens mellem integration og forandringer i de *nationale* planlægningssystemer. De forcerede integrationsforsøg i 1960'ernes begyndelse var tæt forbundne med ændringerne i de nationale planlægningssystemer (inspireret af Libermans reformforslag). Alle østeuropæiske lande oplevede på det tidspunkt økonomiske tilbageslag, som naturligt nok satte gang i debatten om planlægningsreformer.

g) Integrationen har været påvirket af *medlemslandenes relative størrelse*, såvel hvad angår geografisk størrelse som økonomisk kapacitet. COMECON er jo sammensat af eet stort land - Sovjetunionen - og en række små eller mellemstore lande. Og ved organisationens start var medlemslandene udviklingsmæssigt stærkt forskellige. De første år bar præg af de dybtgående samfundsforandringer, der omdannede de østeuropæiske stater til »folkedemokratier« efter sovjetisk forbillede. Integrationen tog under denne omformningsproces en *vertikal* karakter, hvorefter een stor stat, Sovjetunionen, kunne diktere de andre medlemslande deres politiske og økonomiske vilkår.

Økonomisk udligning. COMECON's historie har båret præg af en stærk økonomisk udligning mellem organisationens »rige« og »fattige« lande. Af tabel 5 fremgik, at COMECON-landene i dag er ret homogene, hvad angår erhvervsfordeling og velstand. Dog skal nævnes, at organisationen - efter Ydre Mongoli, Cubas og Vietnams medlemskab - har fået et »u-landsproblem«. Sovjetunionens ubestridte dominans i de første leveår er mindsket. Fra vertikal integration bærer samarbejdet i stadig højere grad præg af *horisontal* integration - et relativt frivilligt og økonomisk orienteret samarbejde mellem homogene og udviklede industrisamfund. Det socialistiske fundament - samfunds-eje til produktionsmedlerne og central planlægning - står fast, men i langt højere grad end før satses på en hensigtsmæssig international arbejdsdeling, produktion af kvalitetsvarer, energibesparende produktionsformer og et økonomisk langsigtet samarbejde med såvel u-lande som udviklede kapitalistiske lande.

Fremtiden

Organisationens fremtid vil i høj grad afgøres af dens evne til dels at overvinde de østeuropæiske økonomiers iboende svagheder, dels imødegå de udfordringer, der stilles til *hele* verdensøkonomien. Der kan i særlig grad peges på det teknologiske efterslæb i forhold til den udviklede kapitalistiske verden, på enertien i materialebalancesystemet, på den stadig relativt lave samhan-

del, på pris- og betalingsproblemerne samt bilateralismen. Og der kan peges på *energi- og råstofproblemerne*, der jo er en udfordring til *hele* verdensøkonomien. Endelig kan peges på de *eksterne* faktorer, herunder graden af international afspænding, der vil være bestemmende for rustningsbyrdernes størrelse. Det officielle østeuropa fastholder at problemerne kan løses *inden for* de gældende økonomiske og politiske rammer. Studiet af COMECON's 30-årige historie giver dog anledning til en ikke ubegrundet tvivl.

Udviklingen i den internationale og danske økonomi

DEN INTERNATIONALE ØKONOMI

Ved OPEC-landenes møde den 16. - 17. december 1978 blev det besluttet, at oliepriserne i 1979 skal forhøjes i fire etaper med i alt $14\frac{1}{2}$ pct. Forhøjelserne ligger betydeligt over, hvad der ventet forud for mødet.

Meddelelsen om olieprisforhøjelserne førte til et øget pres mod dollaren. Denne havde ellers stabiliseret sig, efter at den amerikanske regering og centralbank i fællesskab den 1. november 1978 havde bekendtgjort en række forholdsregler til styrkelse af dollaren. Forholdsreglerne omfattede træk på USA's tranche i IMF, salg af SDR, udvidelser af centralbankernes SWAP-faciliteter, optagelse af statslån i udlandet og en kraftig stramning af pengepolitikken via diskontoforhøjelse og øgede reservekrav for Federal Reserve's medlemsbanker.

Præsident Carter underskrev finansloven for 1979 med de ekstra skattelettelser, kongressen mod hans vilje havde indføjet. I finanslovforslaget for finansåret 1980, der løber fra 1. oktober til 30. september 1980, vil præsidenten kun acceptere et underskud på statsfinanserne på 29 mia. \$ mod knapt 40 mia. \$ i 1979 og 50 mia. \$ i 1978. Nedbringelsen af underskuddet sker ved nedskæringer indenfor sundheds- og socialektoren. Som et yderligere led i præsident Carter's økonomiske politik indgår et forslag om, at lønstigninger på det private arbejdsmarked på under 7 pct. p. a. skal præmieres gennem skattekomensation til lønmodtagerne.

England. Callaghan's regering møder stadig større vanskeligheder med at få gennemført sin indkomstpolitik. Mod regeringens ønske er der ikke blevet etableret nogle aftaler mellem regeringen og fagforeningerne. En 9 uger lang strejke på Ford-fabrikkerne blev afsluttet med en overenskomst, der indebar lønstigninger på 17 pct. Dette skabte yderligere uro på det engelske arbejdsmarked. Situationen har efterhånden udviklet sig helt kaotisk med transportarbejderne og visse grupper af det offentligt ansattes strejker.

Betalingsbalancens løbende poster udviste et lille underskud i 1978 på ca. 300 mio. £ efter et overskud på 290 mio. £ i 1977. En væsentlig baggrund for, at UK næsten har fået fjernet sine betalingsbalanceproblemer er den stigende produktion af Nordsøolie. Det engelske finansministerium har beregnet, at Nordsøolien bidrager til en forbedring af den engelske betalingsbalance med 2,9 mia. £ i 1977 og 3,2 mia. £ i 1978 (målt i 1977-priser).

Vesttyskland kunne i 1978 notere et ganske betydeligt overskud på betalingsbalancens løbende poster. Alene for de første 11 måneder af 1978 er overskuddet opgjort til 13,1 mia. DM mod 5,3 mia. DM i samme periode 1977. Med omslaget i vesttysk økonomi i retning af kraftig ekspansion i den indenlandske efterspørgsel forventes overskuddet væsentligt nedbragt i 1979. OECD skønner, at Vesttyskland vil få et overskud på betalingsbalancens løbende poster i 1979 på knapt 5 mia. DM.

For første gang i 50 år har der været strejke i den vesttyske stålindustri. Hovedkravet fra arbejderside, nemlig 35 timers arbejdsuge, blev ikke imødekommet, men der blev indgået et kompromis, der betød lønstigninger på 4 pct. og indførelse af 6 ugers ferie i 1982. Da stigningstakten i forbrugerpriserne fortsat ligger på $2\frac{1}{2}$ - 3 pct., betyder selv disse moderate lønstigninger en reallønsfremgang.

European Monetary System (EMS). Mod forventning trådte det nye europæiske valutasystem EMS ikke i kraft den 2. januar 1979. I sidste øjeblik opstod der strid om de monetære udligningsbeløb indenfor EF's landbrugsområde. Problemet ved at indføre EMS for landbrugsområdet er, at det vil volde vanskeligheder at afløse den gamle faste regningsenhed, der anvendes ved prisfastsættelsen på landbrugsvarer, med den svingende EUC¹⁾. Hvis afregningssystemet fortsatte som hidtil, men med udgangspunkt i ECU'en, ville der relativt hurtigt opstå yderligere vanskeligheder i EF's landbrugssektor. I den endelige EMS-aftale, der blev vedtaget den 3. - 4. december 1978, var der enighed om, at problemet med de monetære udligningsbeløb skulle løses indenfor en overskuelig tid. I sidste øjeblik tog Frankrig imidlertid det standpunkt, at EMS ikke kunne træde i kraft, før en løsning på problemet var fundet. Dette modsatte Vesttyskland sig, og derfor blev ikraftsættelsen af EMS udskudt indtil videre. Det hidtidige slangesamarbejde videreføres foreløbigt, dog kun med Vesttyskland, Holland, Belgien-Luxembourg og Danmark som medlemmer, idet Norge efter den endelige vedtagelse af EMS-systemet udtrådte af slangen i december 1978.

DEN DANSKE ØKONOMI

Det økonomiske Råds december-rapport.

Det fremgår af Det økonomiske Råds december-rapport, at udsigterne for dansk økonomi stadig er ret utilfredsstillende.

Betalingsbalanceunderskuddet er blevet nedbragt fra 10 mia. kr. i 1977 til omkring 7 mia. kr. i 1978 og et tilsvarende beløb forventes i 1979. Antallet af

1) ECU = European Currency Unit = ERE, den europæiske regningsenhed, der er knyttet til en kurv af EF-landenes valutaer og noteres dagligt, 1 ECU = ca. 7,00 kr.

ledige steg med ca. 25.000 til 185.000 fra 1977 til 1978. I 1979 forventer vismændene omtrent samme antal ledige som i 1978.

Dansk økonomis samlede balanceproblem - underskud på betalingsbalancen og arbejdsløshed - må derfor stadig bedømmes som meget tyngende. Det er dog et lille lyspunkt, at produktionsstigningen hos Danmarks vigtigste aftagerlande forventes at blive lidt større fra 1978 til 1979 - $3\frac{1}{4}$ pct. - end fra 1977 til 1978, hvor den anslås til $2\frac{1}{2}$ pct.

Indkomstpolitikken contra afgiftsstramning har en central plads i rapporten. Selv om der har været pengelønstigninger på over 20 pct. fra 1976 til 1978, har den reale disponible indkomst for en fuldt beskæftiget lønmodtager vist et svagt fald, fordi priserne i dette tidsrum som følge af gentagne afgiftsforhøjelser er steget endnu mere end pengelønningerne. Hvis nedgangen i reallønnen i stedet var forårsaget af lavere pengelønstigninger ville såvel omkostnings- som prisniveauet have været betydeligt lavere. I forhold til udlandet ville Danmark have haft et mere konkurrencedygtigt omkostningsniveau, og beskæftigelsen ville være blevet større som følge af øget aktivitet i betalingsbalanceerhvervene. På længere sigt måtte det endvidere forventes, at man med samme udvikling i de disponible reallønninger ville opnå en større forbedring af betalingsbalancen, hvis man havde begrænset de nominelle lønindkomster i stedet for at gennemføre afgiftsstramningerne.

Der er ikke tegn på, at betalingsbalancen af sig selv vil udvikle sig gunstigt fra 1978 til 1979 og i de følgende år. Vismændene konkluderer derfor, at en hurtig forbedring af betalingsbalancen vil kræve en finanspolitisk stramning med den uønskede konsekvens, at arbejdsløsheden øges. De uønskede bivirkninger af en stramning af finanspolitikken kunne måske tilsige, at man erstattede målsætningen om en yderligere forbedring af betalingsbalancen på kort sigt med en målsætning om en forbedring på lidt længere sigt.

Vismændene har også vurderet påstanden om, at en betydelig del af arbejdsløsheden er teknologisk. Således at den på grund af kraftig automatisering skyldes en ekstraordinær stor stigning i den produktion, den enkelte kan præstere. Vismændenes undersøgelser viser, at der er sket et markant fald i produktivtetsstigningen sammenlignet med årene før krisen. Arbejdsløsheden kan derfor ikke forklares ved teknologiske forhold; men skyldes frem for alt en svagere stigning i efterspørgslen end i årene før krisen.

Produktivtetsudviklingen er afgørende for det mulige råderum for befolkningen. Jo større produktivitet des større potentiel produktion står der til rådighed for forbrug, investering og inddækning af underskuddet på betalingsbalancen. Afsvækkes produktivtetsstigningerne betyder det, at ligevægten på betalingsbalancen i højere grad skal betales med reduktion af stigningen i levestandard, hvilket kan gøre det vanskeligt at holde inflationstakten nede. Dette betyder dog ikke, at teknologiske fremskridt altid kan gennemføres uden problemer. De kan nødvendiggøre strukturtilpasninger af arbejdskraften, hvilket er

særlig vanskeligt i en lavkonjunktur. Rationaliseringer kan betyde, at ansatte overflødiggøres, men det er den generelt lave efterspørgsel, der må opfattes som den egentlige skyldige, hvis der ikke er brug for arbejdskraften andetsteds.

Finanslov 1979

I december 1978 blev finansloven for 1979 vedtaget. Nedenstående tabel viser hovedtallene. Som sammenligningsgrundlag er vist beregnede tal for kalenderåret 1978.

Underskuddet på statsfinanserne ifølge finansloven

	1978 skøn	1979 finanslov
Kildeskat	34,5	36,6
Andre indtægter	54,5	58,9
Indtægter i alt	89,0	95,5
Arbejdsløshedsdagpenge m. v.	10,0	10,2
Sociale pensioner, boligsikring m. v.	20,3	24,1
Andre udgifter	67,3	74,8
Udgifter i alt	97,6	109,1
DAU-underskud	8,6	13,6
Pensionsfondens obligationskøb og overførsler til ATP	8,2	8,0
Andre kapitaludgifter, netto	0,1	- 0,1
Nettokasseunderskud	16,9	21,5
Tilbagebetaling af statsgæld	10,3	17,5
Bruttokasseunderskud	27,2	39,0

DAU-underskuddet, d.v.s. underskuddet på drifts-, anlægs- og udlånsbudgettet, forventes i 1979 at stige med 5 mia. kr. til 13,6 mia. kr. I forhold til finanslovforslaget, som blev fremsat af den daværende socialdemokratiske regering i august 1978, er DAU-underskuddet blevet formindsket med 2,3 mia. kr., hvilket skyldes en stigning i de skønnede indtægter, som især kan tilskrives momsforhøjelsen i oktober 1978.

Nettokasseunderskuddet ifølge finansloven er i 1979 beregnet til 21,5 mia. kr. mod 16,9 mia. kr. i 1978. Tilbagebetaling af statsgælden stiger fra 10,3 mia. kr. i 1978 til 17,5 mia. kr. i 1979, for begge års vedkommende hidhører omkring 1 mia. kr. fra afdrag på udenlandsk gæld. Bruttokasseunderskuddet finansieres ved salg af indenlandske statsgældsbeviser og statsobligationer, ved optagelse af lån i udlandet og ved nettotæk på Nationalbanken. Den samlede

indenlandske låntagning skønnes i 1978 at udgøre 20 mia. kr. regnet til pålydende værdi. Ved budgetteringen for 1979 er der forudsat en nominel låntagning på 20 mia. kr. ud over gensalg af statsgældsbeviser for knapt 10 mia. kr. For at udjævne og udstrække afdragsbetalingerne og modvirke den automatiske løbetidsforkortelse af statsgælden har regeringen bebudet, at den vil supplere udbuddet med obligationer med løbetider på op til 12 år mod førhen kun op til 8 år. Det er en forudsætning for udvidelsen af statspapispektret, at mulighederne for en gradvis nedsættelse af renteniveauet ikke hindres.

Produktion og beskæftigelse

Danmarks Statistiks opgørelse af industriens ordre- og omsætningssituation i perioden september - november 1978 viser en omsætningsfremgang på 9 pct. i forhold til samme periode året før. Målt i faste priser steg omsætningen med 4 pct. Omsætningsfremgangen var dermed lidt større end i den foregående tre måneders periode.

Ordre- og omsætningsfremgangen var en smule større på eksportmarkedet end på hjemmemarkedet i september - november 1978 i forhold til de samme måneder 1977.

Industriens ordre- og omsætningssituation: Hovedområder - årlig ændring i procent sept. - nov. 1978 i forhold til sept. - nov. 1977

	Omsætning (lb. priser)	Omsætning (mængde)	Ordreindgang	Ordrebeholdning
Industri i alt excl. skibsværfter heraf:	+ 9	+ 4	+ 8	+ 8
Investeringsgodeindustri	+ 15	+ 8	+ 10	+ 12
Mellemproduktindustri	+ 7	+ 3	+ 5	-
Forbrugsgodeindustri	+ 7	+ 2	+ 9	+ 7

Investeringsgodeindustrien. Som det fremgår af tabellen steg omsætningen målt i løbende priser med 15 pct. Omsætningsfremgangen på hjemmemarkedet var 19 pct. og på eksportmarkedet 12 pct. Ordreindgangen steg med 9 pct. for eksportmarkedet og 11 pct. for hjemmemarkedet, mens ordrebeholdningen for eksportmarkedet steg med 14 pct. og for hjemmemarkedet 9 pct.

Mellemproduktindustrien. Omsætningsfremgangen på 7 pct. dækker over 11 pct. stigning for eksportmarkedet og 6 pct. for hjemmemarkedet. For såvel ordreindgang som ordrebeholdning er væksten for eksportmarkedet større end for hjemmemarkedet.

Forbrugsgodeindustrien har derimod den største vækst på hjemmemarkedet. Omsætningen i løbende priser steg for hjemmemarkedet med 8 pct. og for eksportmarkedet med 5 pct., og ordrebeholdningen for hjemmemarkedet steg 10 pct., mens den for eksportmarkedet kun steg 4 pct. Ordreindgangen fra såvel hjemme- som eksportmarked steg 9 pct.

Nedenstående tabel viser industriens ordre- og omsætningssituation for de enkelte industribrancher i perioden august - oktober 1978.

Industriens ordre- og omsætningssituation: Brancher - årlig ændring i procent aug. - okt. 1978 i forhold til aug. - okt. 1977

	Omsætning (lb. priser)	Omsætning (mængde)	Ordreindgang	Ordrebeholdning
Nærings- og nydelsesmiddelindustri	+ 5	-	+ 8	- 12
Tekstil, beklædning- og læderindustri	+ 6	+ 1	+ 16	+ 19
Træ- og møbelindustri	+ 9	+ 1	+ 9	+ 12
Papir- og grafisk industri	+ 11	+ 3	+ 15	+ 16
Kemisk industri	+ 4	+ 1	+ 2	- 3
Sten-, ler- og glasindustri	+ 7	- 1	+ 5	+ 12
Jern- og metalværker og støberier	+ 9	+ 9	+ 4	- 6
Jern- og metalindustri excl. skibsværfter	+ 12	+ 5	+ 12	+ 13
Anden industri	+ 12	+ 6	+ 6	+ 29

Arbejdsløshedssituationen. Det gennemsnitlige antal registrerede ledige omfattende fuldt- og deltidsforsikrede samt ikke-forsikrede blev for november 1978 opgjort til 192.300 svarende til 8,9 pct. af det samlede antal lønmodtagere. Den sæsonkorrigerede ledighedsprocent har i perioden september - november 1978 ligget uændret på 8,7 pct.

Beskæftigelsen. Industrien beskæftigede ved udgangen af oktober 1978 269.700 arbejdere og 101.000 funktionærer. I forhold til oktober 1977 er antallet af arbejdere steget med 0,6 pct. og antallet af funktionærer med 0,8 pct. Antallet af beskæftigede arbejdere og medarbejdende mestre ved bygge- og anlægsvirksomhed lå i august 1978 på 167.000 personer mod 165.000 i august 1977.

Betalingsbalance og udenrigshandel

Ifølge Danmarks Statistiks foreløbige opgørelse af betalingsbalancen overfor udlandet for 3. kvartal 1978 har der været et underskud på 1,5 mia. kr., hvilket er 1 mia. kr. mindre end i 3. kvartal 1977.

Betalingsbalanceunderskuddet for de tre første kvartaler 1978 blev på 4,9 mia. kr. mod 7,6 mia. kr. i samme periode 1977, d.v.s. en forbedring på 2,7

mia. kr. Det fremgår af den følgende tabel, hvorledes de enkelte poster på betalingsbalancen har bidraget til underskuddet.

Betalingsbalancens løbende poster 1. - 3. kvartal 1978

	indtægter	udgifter	netto- indtægter	netto- indtægter
	1. - 3. kvartal 1978		1. - 3. kv. 1978	1. - 3. kv. 1977
	mio. kr.			
Eksport (fob) / import (fob)	47.230	56.735	- 9.505	-12.800
Søtransport	7.905	5.730	2.175	2.325
Rejser	4.690	4.545	145	240
Øvrige varer og tjenester	7.180	3.605	3.575	3.100
De europæiske Fællesskaber	4.455	1.565	2.890	2.775
Renter, udbytter o. lign.	2.015	5.395	- 3.380	- 2.395
Ensidige overførsler	270	1.080	- 810	- 840
I alt	73.745	78.655	- 4.910	- 7.595

Underskuddet på varehandelen (fob) blev 3,3 mia. kr. mindre end i 1977, mens der på de usynlige poster var et fald i nettoindtægterne på 0,6 mia. kr. De største forskydninger på de usynlige poster var i nettoudgifterne til renter, udbytter o. l., der steg med næsten 1 mia. kr. eller godt 40 pct., og i nettoindtægterne på øvrige varer og tjenester, der steg med knapt 0,5 mia. kr. svarende til 15 pct.

I 3. kvartal 1978 var der en registreret offentlig nettokapitalimport på 2,3 mia. kr., mens den registrerede private kapitalimport beløb sig til 1,7 mia. kr. Danmarks internationale likviditet blev forøget med 2,1 mia. kr.

Hvad udenrigshandelen angår, har Danmarks Statistik opgjort handelsbalanceunderskuddet for januar - november til 14,7 mia. kr., hvilket er 3,3 mia. kr. mindre end i samme periode 1977.

Den samlede indførsel og udførsel, månedsvis i 1977 og 1978 (værdi i mio. kr.)

	Indførsel (cif)		Udførsel (fob)		Merindførsel	
	1977	1978	1977	1978	1977	1978
Januar	6.274	6.579	4.464	4.742	1.809	1.837
Februar	6.072	6.335	4.832	5.328	1.240	1.007
Marts	7.721	6.946	5.684	5.245	2.038	1.701
April	6.176	6.452	4.922	5.384	1.254	1.068
Maj	6.382	6.718	4.575	5.474	1.807	1.244
Juni	7.074	6.840	5.186	6.072	1.888	769
Juli	5.535	5.470	3.992	4.106	1.543	1.363
August	6.670	6.919	4.828	5.327	1.842	1.597
September	7.068	6.931	5.332	5.920	1.736	1.011
Oktober	6.736	7.361	5.385	5.998	1.350	1.363
November	7.120	7.584	5.638	5.853	1.482	1.731
Januar - november	72.827	74.134	54.838	59.449	17.989	14.686
December	6.810		5.599		1.212	
Året i alt	79.637		60.436		19.201	

Importen var i januar - november 74,1 mia. kr., hvilket er en stigning på 1,8 pct. i forhold til 1977. Hvis importen fordeles efter anvendelse har den største importstigning fundet sted i gruppen »varer til direkte anvendelse i byerhvervene«, som importerede for i alt 32,4 mia. kr. Stigningen var i forhold til samme periode 1977 1,7 mia. kr. eller 5,6 pct. Importen af transportmidler, maskiner og andet kapitaludstyr blev 13,2 mia. kr., en stigning på 4,1 pct., mens importen af varer til direkte forbrug blev 13,6 mia. kr. svarende til en stigning på 3,1 pct. Der var et fald i importen af brændselsstoffer og råvarer til landbruget. Importen af brændselsstoffer m. v. blev i alt 11,1 mia. kr. svarende til et fald på 8,0 pct., mens råvareimporten til landbruget blev 3,5 mia. kr. eller 9,0 pct. mindre end i 1977.

Eksporten var i januar - november på 59,4 mia. kr., hvilket er en stigning på 8,4 pct. i forhold til 1977. Landbrugseksporten steg kraftigst med 18,8 pct. til 15,5 mia. kr., mens industrieksporten steg med 7,7 pct. til 38,8 mia. kr. Eksporten af skibe og fly blev 1,1 mia. kr., d.v.s. halvt så stor som i 1977.

England, Vesttyskland og Sverige er Danmarks største eksportmarkeder. Til sammen aftager de tre lande knapt halvdelen af den danske eksport. I 1977 blev Vesttyskland Danmarks største eksportmarked. En position der er blevet yderligere cementeret i 1978. I perioden januar - november 1978 var eksporten til Vesttyskland 10,2 mia. kr. eller 23,5 pct. større end i samme periode 1977. Eksporten til England steg i de første 11 måneder af 1978 med 11,5 pct. til 8,6 mia. kr., mens eksporten til Sverige faldt med 3,5 pct. til 7,7 mia. kr.

Forbrug og investering

Forbrug. Danmarks Statistiks detailomsætningsindeks steg i perioden september - november 1978 med 8,4 pct. i løbende priser i forhold til samme periode 1977. I samme tidsrum viste indekset målt i mængder og sæssonkorrigeret en stigning på 1 pct. Mængdeindekset for omsætningen med nærings- og nydelsesmidler steg med 4,1 pct., mens omsætningen med beklædning m. v. faldt med 2,6 pct. og omsætningen med »andre forbrugsvarer« faldt med 7,2 pct.

Antallet af nyregistrerede personbiler var i perioden september - november 1978 31.328, en stigning på 45 pct. i forholdet til samme periode 1977. For årets første 11 måneder ligger antallet af nyregistrerede personbiler 6,6 pct. lavere end i samme tidsrum 1977.

Erhvervsinvesteringer. I januar - november 1978 blev der nyregistreret 19.964 nye vare- og lastbiler, hvilket er et fald på 36 pct. i forhold til samme periode 1977.

I 3. kvartal 1978 blev der påbegyndt 1.036.900 m² erhvervsbyggeri, svarende til et fald på 1,1 pct. i forhold til 3. kvartal 1977. Mens påbegyndelserne af fabrikker, værksteder, kontor- og butiksejendomme er faldet, har der været en kraftig stigning i påbegyndelserne af øvrige erhvervsejendomme (der omfatter

landbrugsbygninger), hvor påbegyndelserne i 3. kvartal blev på 526.600 m² svarende til halvdelen af samtlige påbegyndelser.

Importen af maskiner og andet kapitaludstyr lå i de første tre kvartaler i 1978 på 6,3 mia. kr. Målt i mængder svarede dette til en stigning på 11 pct. i forhold til samme periode 1977.

Boligbyggeri. I månederne januar - november 1978 blev der fuldført 30.818 lejligheder eller 6,0 pct. færre end i samme periode året før. Antallet af påbegyndte lejligheder var 31.723, et fald på 1,5 pct. Af de fuldførte lejligheder var 25.502 enfamiliehuse, mens 5.316 var flerfamiliehuse. Antallet af fuldførte enfamiliehuse var 2.005 lavere end i de første 11 måneder af 1977, mens antallet af lejligheder i flerfamiliehuse var steget en smule.

Pris og lønudviklingen

Prisindeks

	Råvare- prisindeks		Engros- prisindeks		Forbruger- prisindeks		Måned- prisindeks	
	1977	1978	1977	1978	1977	1978	1977	1978
	1968 = 100 ¹⁾		1968 = 100		1964 = 100		Jan. 1975 = 100	
Januar	287	298	203	216	259,9	292,7	117,5	128,2
Februar	291	295	204	218	260,0	294,1	117,5	128,9
Marts	296	294	207	219	263,8	296,0	119,0	129,6
April	306	295	210	219	266,5	297,1	119,8	130,1
Maj	307	295	211	220	270,4	299,7	122,4	132,0
Juni	306	289	213	222	271,8	300,3	122,9	132,3
Juli	302	289	212	220	273,6	301,1	123,5	132,4
August	305	289	211	221	276,1	302,3	124,5	133,0
September	310	288	213	221	279,0	304,4	125,5	133,9
Oktober	309	285	214	221	288,7	310,2	126,6	134,3
November	306	283	215	223	291,2	312,0	127,9	135,5
December	305		217		291,6		128,0	135,4

¹⁾ 1977-vægte

Råvareprisindekset faldt 2,1 pct. fra august til november 1978, hvor indekset blev 283. I forhold til november 1978 faldt råvareprisindekset med 7,5 pct. Fra august til november 1978 faldt priserne på brændsel m.v. med 3,4 pct. og på kaffe med 7,1 pct. Omvendt steg priserne på råstoffer til landbruget med 2,2 pct. og på jern og stål med 0,8 pct.

Engrosprisindekset steg fra august til november 1978 med 0,9 pct. og lå i november 1978 3,7 pct. højere end i november 1977. Engrosprisindekset for produktionsmidler lå i november 1978 3,2 pct. højere end i november 1977, mens indekset for forbrugsvarer i samme periode steg 4,3 pct.. Fordelt efter oprindelse lå de dansk-producerede varer i november 1978 5,7 pct. højere end i november 1977, mens de importerede varer lå 1,3 pct. højere.

Forbrugerprisindekset blev i november 1978 opgjort til 312,0, hvilket er 7,1

pct. højere end i november 1977. I perioden august til november steg forbrugerprisindekset med 3,2 pct. Den store stigning kan i vid udstrækning tilskrives momsforhøjelsen fra 18 til 20 $\frac{1}{4}$ pct. pr. 1. oktober 1978.

Månedsprisindekset blev i december 1978 opgjort til 135,4, hvilket er en stigning på 5,8 pct. i forhold til december 1977. Stigningen i månedsprisindekset på 1,2 point fra oktober til november ser stor ud på baggrund af det i august gennemførte pris- og avancementstop. Forklaringen er, at den halvårslige regulering af boligposten fik indekset til at stige med 0,8 point. Faldet i indekset på 0,1 point fra november til december skyldes et fald i kaffepriserne.

Den gennemsnitlige stigning i månedsprisindekset for 1978 i forhold til 1977 blev på 7,5 pct. Fra 1976 til 1977 var stigningen på 8,6 pct.

Lønudviklingen. Timelønsindekset for industriens arbejdere lå i oktober 1978 10,1 pct. højere end i oktober 1977, mens månedslønsindekset for industriens funktionærer i samme periode steg 8,9 pct.

Penge- og kapitalmarkedet

I løbet af 1978 blev udlånsloftet hævet tre gange i alt med 10 pct. Sidste forhøjelse var i december med 3 pct.

Ultimo november 1978 lå bankernes samlede udlån på 65,5 mia. kr. og de større sparekassers på 31,6 mia. kr. i forhold til ultimo november 1977 en stigning på henholdsvis 11,2 pct. og 7,8 pct. Bankernes samlede indlån lå ultimo november 1978 på 82,5 mia. kr. og de større sparekassers på 42,5 mia. kr. svarende til en stigning på henholdsvis 2,5 pct. og 8,2 pct. Den ringe stigning i bankernes indlån skyldes renteaftalen fra februar 1978, hvor der blev lagt loft over renterne på aftaleindskud. Dette bevirkede, at kommunerne og erhvervsvirksomhederne til en vis grad omlagde deres likviditet. Et forhold der især har haft betydning for de større banker.

Danmarks Statistik opgjorde den effektive udlånsrente for kassekreditter i bankerne til 15,4 pct. for 3. kvartal 1978. Det er et fald på 1,7 pct. point i forhold til 3. kvartal 1977.

I perioden december 1977 til november 1978 blev nettoobligationstilgangen af Danmarks Statistik opgjort til 50, 1 mia. kr. en stigning på 12 pct. i forhold til den foregående 12 måneders periode. Nettotilgangen af realkreditobligationer var 32,2 mia. kr. og nettotilgangen af statsobligationer 15,7 mia. kr.

Ultimo 1978 lå den effektive obligationsrente på de 20-årige 10 pct. åbne serier i almindelig realkredit på 18,1 pct. mod 16,8 pct. ultimo 1977. Til sammenligning var renten på 10 pct. statsobligationer 1975 - 85 ultimo 1978 17,3 pct. mod 16,8 pct. ultimo 1977.

Anne-Katrine Pilegaard
19/1 1979

Indeks

ØKONOMI OG POLITIK

52. årgang 1978

<i>Ole Zacchi: Kommentar til Jens Holten Larsen</i>	3
<i>Iver Hornemann Møller: Klassekamp og sociallovgivning (anden artikel)</i>	7
<i>Torben Worre: Folketingsvalget 15. februar 1977</i>	18
<i>Kjeld Philip: Landboreformer i Tanzania</i>	48
<i>Henning Sørensen: Militærsociologi i USA, en forskningsoversigt</i>	57
<i>Johannes Thestrup Pedersen: Den danske befolknings politiske værdier og værdiprioriteter</i> ...	73
<i>Niels Christian Nielsen: Økonomisk demokrati: En økonomisk analyse af mål og midler</i> ...	101
<i>Iver Hornemann Møller: Klassekamp og sociallovgivning (tredie artikel)</i>	140
<i>Jens Holten Larsen: Kommentar til Ole Zacchi</i>	172
<i>Jesper Jespersen: Forward slange - et alternativ til det aktuelle valutariske samarbejde?</i>	174
<i>Ole Zacchi: Replik til Jens Holten Larsen</i>	195
<i>Peder J. Pedersen: Den funktionelle indkomstfordeling i Danmark i mellemkrigsårene</i>	197
<i>John Carlsen: Lomé-konventionens betydning for industriudviklingen i Afrika</i>	220
<i>Finn Sunesen: Fællesmarkedet og tredielande</i>	249
<i>Ole Jess Olsen: Spanien efter Franco</i>	259
<i>Martin Paldam: På vej mod lønmodtagerstaten - en oversigt over lønkvotens udvikling i OECD-området 1948-75</i>	287
<i>Jan Jakob S. Floryan: Samspillet mellem Det europæiske politiske Samarbejde og De europæiske Fællesskaber</i>	310
<i>Henrik Preben Perregaard: Økonomiske reformer i Ungarn gennem ti år</i>	325
<i>Søren Riishøj: Omkring COMECON's 30 års jubilæum</i>	364
<i>Udviklingen i den internationale og danske økonomi</i>	87, 185, 276, 377